

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
საქართველოს არქეოლოგიური კომისია
ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის
ინსტიტუტი არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი

მ. ჩხატარაშვილი

მინის ჭურჭელი უზა საუკუნეთა საქართველოში

გამომცემლობა „მეცნიერება“
თბილისი
1978

მონოგრაფიაში განხილულია მინის ჰერკელი შუა საუკუნეთა საქართველოში. დეტალური ქრონოლოგიურ-ტიპოლოგიური ანალიზისა და ჰერკურ-ტექნოლოგიური გამოკვლევის შერწყმისა და კონკრეტული ისტორიული ვითარების, აგრეთვე, ა/კავკასიისა და, საერთოდ, აღმოსავლეთის თუ დასავლეთის მინის წარმოების გათვალისწინებით გაკეთებულია ზოგიერთი დასკვნა ქართული მინის წარმოების ისტორიის განვითარების საკითხებზე. ნაჩვენებია მინის წარმოებისა და ნაწარმის როლი საქართველოს ნივთიერ კულტურასა და მოსახლეობის ყოფა-ცხოვრებაში.

არქეოლოგიური მინის მაგალითზე ნაჩვენებია, რომ საქართველოს ნაქალაქარებს აღრეშუასაუკუნეებიდანვე ცხოველი კულტურული და სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობა ჰქონიათ როგორც ერთმანეთთან, ისე მეზობელი თუ შორეული ქვეყნების საწარმოო ცენტრებთან; გამოყოფილია როგორც ჩვენში შემოტანილი, ისე აქედან გატანილი ნაწარმი.

რედაქტორი ო. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

მინას მრავალსაუკუნოვანი ისტორია აქვს. ფიზიკური და ქიმიური თვისებებით იგი იმდენად თავისებურია, რომ თითქმის არასდროს არ შეიძლება შეიცვალოს სხვა ნივთიერებით. მინის ძირითადი თვისებებია: გამჭვირვალობა, კიშვადობა, ქიმიური მდგრადობა; ნედლეული, რომლითაც მინა მზადდება, მეტად იაფია. სწორედ ამ განსაკუთრებული თვისებების გამო მინამ მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავა საერთოდ კაცობრიობის განვითარების ისტორიაში. მინისაგან ამზადდებდნენ მძივებს, ჩასასმელ თვლებს, კურკელს, საბეჭდავებს, საკინძისთავეებს, ბეჭდებს, სამაჭურებს, სარკმლის მინას და სხვ. მისი ტექნიკური და მხატვრული შესაძლებლობები დღემდე ამოუწურავია.

ქართულ ხელოსნობაში მინის წარმოება ერთ-ერთი უძველესი დარგია. ქართულმა მიწამ არქეოლოგიური თხრის შედეგად მატერიალური კულტურის სხვა ძეგლებთან ერთად უხვად გამოავლინა არა მარტო მრავალგვარი და მრავალფეროვანი მინის ნაწარმი, არამედ მინის საწარმოებიც. ამოენად. საშუალება გვაქვს მეტ-ნაკლები სისრულით თვალი გავადევნოთ ჩვენში უძველესი ტრადიციების მქონე ხელოსნობის ერთ-ერთ დარგს — ქართული მინის წარმოებას, რომელიც გარკვეულ ეტაპებზე თავისი განვითარების უმაღლეს დონეს აღწევდა.

ხელოსნური ნაწარმის შესწავლა ერთ-ერთი მთავარი მხარეა შუა საუკუნეების ქალაქისა და, საერთოდ, ქვეყნის ისტორიის კვლევისათვის. ხელოსნურ საკითხებზე წერილობითი წყაროები უმეტესად სდუმან. ქართულ წერილობით წყაროებშიც მინის წარმოების შესახებ თითქმის არაფერია ნათქვამი. ცნობილია, რომ ამა თუ იმ მატერიალური კულტურის ძეგლში აისახება როგორც ქვეყნის კულტურის საერთო დონე, ხალხის გემოვნება თუ მოთხოვნილება, ასევე თითოეული ხელოსნის, როგორც შემოქმედის, ინდივიდუალობა. ამავე დროს, კერძოდ, არქეოლოგიური მინა საკმაოდ კარგად აშუქებს მინის ტექნოლოგიისა და ტექნიკის საკითხებს და ნაწილობრივ ხელოსნური წარმოების ირგანიზაციასაც. ამდენად, ვფიქრობთ, რომ თვით მინის ნაწარმის დეტალური ყოველმხრივი შესწავლა შესაძლებლობას მოგვცემს გავაკეთოთ ზოგიერთი დასკვნა საქართველოში მინის წარმოების შესახებ.

წინამდებარე ნაშრომში ჩვენი კვლევის საგანია მინის კურკელი. იგი განხილული გვაქვს აღმ. საქართველოს შემდეგი პუნქტებიდან: დმანისიდან — 1936-37, 1960-70 წწ., გუდარეხიდან — 1938-39 და უჯარმიდან — 1950-52 წწ. არქეოლოგიური თხრით მოპოვებული მასალები; თბილისიდან — 1948-49 წწ. „სამასი არაგველის ბაღთან“ კერამიკული სახელოსნოს, 1956—57 წწ. ერეკლე II სახ. მოედანზე და 1966-67, 1969, 1971 წწ. დედაციხეზე არქეოლოგიური

თხრათა და აგრეთვე შემთხვევით მოპოვებული მასალები; რუსთავიდან — 1949-51 წწ. ნაქალაქარზე და სამაროვანზე, ხოლო 1959-62, 1965, 1972-75 წწ. ნატიხვარზე ამონათხარი და შემთხვევით მოპოვებული მასალები; ბოლნისში — ლამაზ გორაზე 1959 წ. არქეოლოგიური თხრით მოპოვებული მასალები; ივანთოდან 1944 წ. გაწმენდითი სამუშაოებისას, ხოლო კახეთის ყარაღაჯიდან — 1965 წ. შემთხვევით მოპოვებული მასალები.

საქართველოს შუა საუკუნეთა ციხე-ქალაქების არქეოლოგიური შესწავლის ისტორია საკმაოდ ცნობილია, ამიტომ მასზე სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ. აღნიშნავთ მხოლოდ თუ როგორი ასახვა ჰპოვა ამ ძეგლებისადმი მიძღვნილ ნაშრომებში ჩვენს მიერ განხილულმა მინის ჭურჭელმა.

დმანისში აღმოჩენილი მინის ჭურჭელი საგანგებოდ არავეს შესწავლია. მისი პირველი გამთხრელი ლ. მუსხელიშვილი დმანისის ნაქალაქარსა და მთელ არქეოლოგიურ მასალას X—XIV ს. დასაწყისით ათარილებს, იქ მინის წარმოებაზე ვარაუდობს და აღნიშნავს, რომ დმანისის მინის კოლექცია საინტერესოა და ღირსია სპეციალური შესწავლისა¹. დმანისის შემდგომმა გათხრებმა დადასტურა ქალაქში მინის წარმოების არსებობა². როგორც ექსპედიციის ხელმძღვანელი ვ. ჭაფარიძე აღნიშნავს, დმანისური მინის ნაწარმი, სამკაულის გამოკლებით, ჯერ კიდევ არ არის სათანადოდ შესწავლილი³.

არ არის საგანგებოდ შესწავლილი არც XII—XIII სს. გუდარების სამონასტრო კომპლექსისა და არც უჯარმის ციხე-ქალაქის მინის ჭურჭელი. მათა აღმოჩენის ფაქტები კი აღნიშნულია შესაბამის ანგარიშებში⁴.

რუსთავის ნაქალაქარზე აღმოჩენილ მინის ნაწარმს თავის ნაშრომებში შედარებით ვერცლად ეხებიან გ. ლომთათიძე, ნ. უგრელიძე, ლ. ჭილაშვილი. მათ მიერ ნაქალაქარის მარჯვენა ნაპირის სამაროვნის მინის ჭურჭელი დათარიღებულია IV—V სს., ხოლო მარცხენა ნაპირის ნაქალაქარისა და სამაროვნის ზოგადად — XI—XIII სს.; ისინი აღნიშნავენ რუსთავის ნაქალაქარზე მინის ადგილობრივი წარმოების შესაძლებლობას⁵. იგივეს აღნიშნავს გ. ლომთა-

¹ ლ. მუსხელიშვილი, დმანისი, ქალაქის ისტორია და ნაქალაქარის აღწერა, „მთა რუსთაველის ეპოქის მატერიალური კულტურა“. თბ., 1938 (შემდეგში, დმანისი), გვ. 446—448; მისივე, Раскопки в Дманисе, CA, VI, М., 1940, с. 268, 284.

² В. В. Лжанидзе, Краткий отчет Дманисской археологической экспедиции Гос. музея Грузии за 1970 год, Тезисы докладов посвященных итогам полевых археологических исследований в 1970 году в СССР, Тб., 1971, с. 222.

³ ვ. ჭაფარიძე, მთა რუსთაველის ეპოქის ნაქალაქარი დმანისი და მისი არქეოლოგიური შესწავლა, „ძეგლის მეგობარი“, № 8, თბ., 1966; გვ. 38; მისივე, ნაქალაქარ დმანისის არქეოლოგიური შესწავლა (წინასწარი შედეგები), სსშ, XXVIII—B, თბ., 1969, გვ. 74.

⁴ ლ. მუსხელიშვილი, შ. ხიდაშელი, ვ. ჭაფარიძე, გუდარების პირველი და ზეორე (1938 და 1939 წწ.) არქეოლოგიური კამპანიის ანგარიში, თბ., 1954 (შემდეგში, გუდარები); გ. ლომთათიძე, უჯარმის არქეოლოგიური თხრის შედეგები (წინასწარი მოხსენება), ხელნაწერი; მისივე, ფეოდალური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები, „საქართველოს არქეოლოგია“, თბ., 1959, გვ. 351—353, 375—376.

⁵ გ. ლომთათიძე, რუსთავერ წარმოებული არქეოლოგიური თხრის უმნიშვნელოვანესი შედეგები, მსკა, I, თბ., 1955 (შემდეგში, რუსთავი), გვ. 160—161, 183, 188, 194; ტაბ. XVI, 4, 5, 6; XXI, 1, 2; მისივე, Культура и быт Грузии в IV—VII вв., «Очерки истории СССР, III—IX вв.», М., 1958, с. 297—298; ნ. უგრელიძე, ფეოდალურ საქართველოში მინის წარმოების ისტორიისათვის (რუსთავის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1949—1950 წწ. მოპოვებული მინის ჭურჭელი), ასპრანტთა და ახალწარდა მეცნიერ-მუშაკთა V სამეცნიერო კონფერენ-

თიძე ნაციზმის შესახებაც და თავის ანგარიშებში მეტ-ნაკლებად ეხება აქაურ მინის ნაწარმს⁶.

თბილისში „300 არაგველის ბაღთან“ აღმოჩენილი კერამიკული სახელოსნოს 1948 წ. თხრისას მოპოვებულ მინის ნაწარმს გ. ლომთათიძე მიაჩნევს სახელოსნოს თანადროულად — XII—XIII სს⁷. ხოლო 1948-49 წწ. მასალებს ნ. უგრელოძე ათარიღებს XI—XIII სს⁸. ისინი გამოყოფენ ორ ჯგუფს: ჭურჭელსა და სამაჯურებს. გ. ლომთათიძის დასკვნით, შეინიშნება დასპეციალება საპარტიუმერიო ჭურჭლის სახით; ხოლო ნ. უგრელოძე გამოყოფს სასამისებს. ბოთლებზე და სანელსაცხებელ-საწანელე ჭურჭელს: აღნიშნავს, რომ ეს ნაწარმი მაღალხარისხივად ვერ ჩაითვლება.

თბილისში ერეკლე II სახ. მოედანზე აღმოჩენილი მინის ნაწარმი განიხილეს ი. გველიშვილმა და ო. ტყეშელაშვილმა⁹. გამოყოფილია ორი სახეობა: ჭურჭელი და სამაჯურები. ჭურჭელში — 4 ქრონოლოგიური ჯგუფი VII—VIII, IX—X, XI—XIII და XVII—XVIII სს. აქ ასახულია მხოლოდ ორმოცის მასალების ნაწილი, კულტურული ფენებიდან მომდინარე მრავალრიცხოვანი ჭურჭელი კი საერთოდ არ არის მოცემული. მინის ჭურჭელი დათარიღებულია ზოგადად, ორმოცის თარიღების მიხედვით, ტიპოლოგიური კლასიფიკაციისა და ანალოგიების გარეშე. ამიტომ ხშირად ნივთის რაობა სწორად არ არის გაცემული, ხოლო დათარიღებისას უზუსტობასთან გვაქვს საქმე. რის შესახებაც გზადგება მიუვითებთ.

ბოლისში — ლამაზი გორის სამონასტრო კომპლექსის თხრისას მოპოვებული მინის ნაწარმი ჯ. ამირანაშვილს ზოგადად აქვს დათარიღებული — V-IX და X—XIII სს. ცალკეა გამოყოფილი VI—VIII სს. ფაქტებიანი ჭურჭელი¹⁰.

გვიანი ხანის მინის ჭურჭელი სრულიად შეუსწავლელია, რაც ნაწილობრივ არქეოლოგიური ხარვეზითაც იყო გამოწვეული. ამ მხრივ დიდი მნიშვნელობა ენიჭება თბილისის ღედაციხეზე დაწყებულ არქეოლოგიურ თხრას¹¹. რომელმაც სხვა ძეგლებთან ერთად გამოავლინა საქართველოში მანამდე უცნობი მინის ჭურჭელი. სწორედ ეს „თბილისური“ მასალა დაედო საფუძვლად გვიანფეოდალური ხანის მინის ჭურჭლის შესწავლას ჩვენში¹².

ცია. თეზისებ., თბ., 1954 წ. გვ. 52; ლ. ჭილაშვილი, ქალაქი რუსთავი, თბ., 1958 (შემდეგში, რუსთავი), გვ. 55, 84, 142, 175, ტაბ. XXVII, 2; XXXV, 2.

⁶ გ. ლომთათიძე, რუსთავის არქეოლოგიური ექსპედიციის განთხილი 1960 წელს, სას. თბ., 1961, გვ. 52; იხ. მისივე 1959—1962, 1965 წწ. რუსთავის არქეოლოგიური ექსპედიციის ანგარიშები არქეოლოგიურ სესიათა კრებულებში.

⁷ გ. ლომთათიძე, არქეოლოგიური გათხრა თბილისში 1949 წელს ზამთარში, პეკ., 1, თბ., 1955 (შემდეგში, თბილისი), გვ. 159—160.

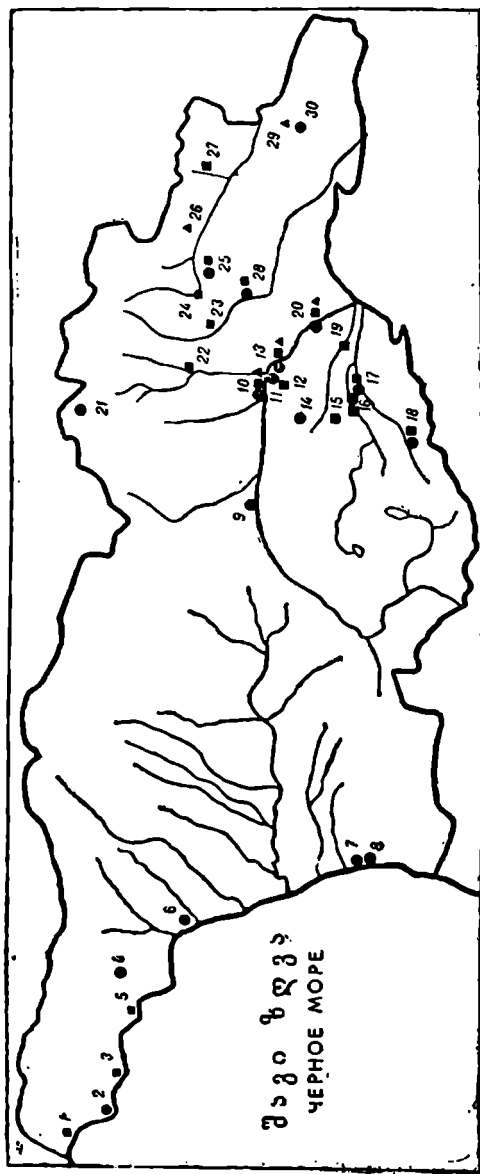
⁸ გ. ლომთათიძე, არქეოლოგიური გათხრა თბილისში 1949 წელს გაზაფხულზე, ხელნაწერი.

⁹ ი. გველიშვილი, ო. ტყეშელაშვილი, თბილისის მატერიალური კულტურის ძეგლები, თბ., 1961 (შემდეგში, თბილისი), გვ. 53—54.

¹⁰ ჯ. ამირანაშვილი, ადრეფეოდალური ხანის ქართული არქიტექტურისა და რელიგიური ქანდაკების ძეგლები, თბ., 1968, გვ. 54—55.

¹¹ გ. ლომთათიძე, ო. ტყეშელაშვილი, ი. გველიშვილი, პირველი არქეოლოგიური კამპანია თბილისის ღედაციხეზე, სას. თბ., 1967, გვ. 77—83.

¹² მ. ჩხატარაშვილი, თბილისის ღედაციხეზე 1966—67 წწ. აღმოჩენილი მინის ჭურჭელი, ასპრანტო და ახალგაზრდა მიცენერ-მუშაკთა სამეცნიერო კონფერენცია, თეზისები, თბ., 1968, გვ. 26.

შივის შუაპლის ავრეტელების რაზა — КАРТА РАСПРОСТРАНЕНИЯ СТЕКЛЯННОЙ ПОСУДЫ

1. მახელობა. 2. ბიჭვინა. 3. ლიხი. 4. შუბელა. 5. სოხი. 6. გუდა. 7. ფიჭვარი. 8. ბოხოვთი. 9. ურბისი. 10. გეგეთა. 11. კარსი. 12. ნარბეული. 13. თბილისი. 14. ობოლი. 15. გუდა. 16. ლაშხი. 17. ბოლნისი. 18. დანისი. 19. გარეული. 20. რუსთა. 21. ყაბუკი. 22. კიხე. 23. სოხი. 24. მარტვილი. 25. ფიჭვარი. 26. გეგა. 27. ახალთა. 28. ურბისი. 29. ყარაღა. 30. ქუდი ანა. 1. მიხელი. 2. პიჭუდა. 3. ლიხი. 4. ცეხი. 5. სუხი. 6. გუდა. 7. პიჭუდა. 8. ბოხოვთი. 9. ურბისი. 10. მიხელი. 11. კარსი. 12. ნარბეული. 13. თბილისი. 14. ობოლი. 15. გუდა. 16. ლაშხი. 17. ბოლნისი. 18. დანისი. 19. გარეული. 20. რუსთა. 21. კაზბე. 22. ჯივალა. 23. სიონი. 24. მათა. 25. მკალი. 26. გრემი. 27. ახალთა. 28. ურბისი. 29. კარსი. 30. დავი. 31. ანა.

პრობლემა: ● ავრეტელების რაზა ▲ ავრეტელების რაზა
Условные обозначения: Ренессанс-средневековый период Среднефеодалный период Позднефеодалный период

აღნიშნულ პუნქტებს გარდა ანალოგიების სახით ფართოდ მოგვაქვს მასალები მცხეთიდან, ურბნისიდან, სიონიდან, გრემიდან, ორბეთისა თუ ნატბეთის მინის სახელოსნოდან და სხვა პუნქტებიდან, აგრეთვე დას. საქართველოდან.

მინის ჭურჭელი განხილულია ქრონოლოგიური ჯგუფების მიხედვით (რუკა) ქრონოლოგიურ ჯგუფებში მასალა დალაგებულია დანიშნულებისა და დამზადების ტექნიკის მიხედვით; გამოყოფილია ტიპები და ქვეტიპები მოყვანილობისა და შემყულობის მიხედვით, დათარიღებისას ფართოდ ვიყენებთ ანალოგიურ მასალას სხვა ქვეყნებიდან, ხოლო სადაც კი შესაძლებელია გადამწყვეტ მნიშვნელობას ეძლეოთ სტრატოგრაფიულ მონაცემებს, ადგილობრივ დათარიღებულ ფენებსა თუ ძეგლებს.

ქიმიურ-ტექნოლოგიური შესწავლის მიზნით თითქმის ყველა განხილული პუნქტიდან შევარჩიეთ მინის ჭურჭლის 68 ნიმუში.

ქიმიურ-რაოდენობრივი და ნახევრად რაოდენობრივი სპექტრული ანალიზები ჩატარდა სამეცნიერო-ტექნიკურ გაერთიანება „საქსამშენმასალების“ ფიზიკურ-ქიმიური კვლევებისა და ანალიზური ქიმიის ლაბორატორიებში. ანალიზების შედეგები დაამუშავეს და დასკვნები გააკეთეს ქიმიის მეცნიერებათა კანდიდატებმა, აღნიშნული ლაბორატორიების გამგეებმა ს. პაპუაშვილმა და ა. გუგუნიამ. ჩატარებული სამუშაო (ცხრ. 1—6) გარკვეულ შესაძლებლობას იძლევა დავადგინოთ აღებული მინის ხარისხი, ფორიანობა, მათი ძირითადი შემადგენელი კომპონენტების, შინარეებისა და შემფერავ ნეთიერებათა რაოდენობანი და სხვ.

ყოველივე ზემოთ აღნიშნულის ურთიერთშეჯერების შედეგად ვეცადეთ განგვესაზღვრა ცალკეულ ტიპთა თარიღისა თუ წარმოშობის საკითხები: გაგვეკეთებინა ზოგიერთი დასკვნა მინის წარმოების შესახებ შუა საუკუნეთა საქართველოში.

პირველი თავი

ადრეფეოდალური ხანის მინის ჭურჭელი

ადრეფეოდალური ხანის მინის ჭურჭელში დანიშნულების მხრივ 4 ძირითადი ჯგუფი გამოიყო: 1. სანელსაცხებლები; 2. სუფრის ჭურჭელი — სასმისები; 3. ლამპარი; 4. ალამბიკი.

ს ა ნ ე ლ ს ა ც ხ ე ბ ლ ე ბ ი

ძირითადად წარმოდგენილია რუსთავეს IV—V სს. დათარიღებული სანარჩებიდან (ნაქალაქარი, მტკვრის მარჯვენა ნაპირი)¹, ზოგი კი შემთხვევითაა აღმოჩენილი.

ყალიბში გამობერილი სანელსაცხებლები

I ტიპი — სანელსაცხებლე შიგნით ჩაკეცილი გადაშლილი პირით; ფართო, მაღალი, შიგნით შევიწროებული ყელით; ოდნავ მოგრძო, გამობერილი ტანი ერთნაირი ზორკლებით — ბურცოვებით აქვს შემკული; ძირი ბრტყელია: შინა — მომწვანო, რძისფერად გამოფიტული. ასეთი ორი სანელსაცხებლე (ტაბ. I, 1; II, 1) აღმოჩნდა № 1 სამარხში². ისინი სტილიზებულ ყურძნის მტევნებს მოგვაგონებენ. საქართველოში ანალოგიური სანელსაცხებლე გვაქვს მხოლოდ ალაიდან³. საქართველოს გარეთ აღმოჩენილი ამგვარივე სანელსაცხებლები, ოღონდ ყელის ძირში წიბოიანი და ზოგი ყურებიანიც, მიჩნეულია სირიულ ნაწარმად და I—II სს. დათარიღდება⁴. ჩვენი ნიმუშები ძალიან ემსგავსება სომხეთის ქ. კამოში აღმოჩენილ სანელსაცხებლეს, რომელიც დათარიღებულია II—III სს. და ითვლება სირიულად⁵.

¹ გ. ლომთათიძე, რუსთავი, გვ. 160—161; ლ. კილაშვილი, რუსთავი, გვ. 55; მ. ჩხატარაშვილი, შუა საუკუნეთა რუსთავში მინის წარმოებას ისტორიისათვის, ლსაძ 1 თბ., 1969, გვ. 136—139, ტაბ. 1.

² რმ, ინვ. 360, 361; ს. -7.2 სმ.; დ. რმ-3 სმ.3. ჯგ-4 სმ.

³ აღმოჩნდა 1963 წ. შემთხვევით; ინახება ისტ. არქ. და ეთნოგრ. ინსტ. შუა საუკუნეთა არქ. განვ.ში.

⁴ W. Smith, Glass from the Ancient World, New York, 1957. (შემდეგში. Glass) გვ. 133, სურ. 258; Bulletin des Journees Internationales Du Verre, № 3, 1964, გვ. 49, სურ. 35. Художественное стекло, Альбом по материалам выставки в Государственном Эрмитаже. Л., 1967, рис. 17.

⁵ S. Khachatryan, On the Glass of Armenia, Вестник общ. наук АН АР ССР. I (284), Ереван, 1967, с. 97, рис. 11; ნაშრომი — სომხურ, რეზიუმე — ინგლისურ ენაზეა.

ეს ტიპი ძირითადად გვიანანტიკური ხანიათვისაა დამახასიათებელი. რუსთავში აღმოჩენილი ნიშნუშებიც ამ ხანის დასასრულს, უფრო კი, თანზღებზე ინვენტარის⁶ მიხედვით, აღრეფეოდალური ხანის დასაწყისს, კერძოდ, IV ს. მიეკუთვნება და სირიიდანაა შემოტანილი. ასევე უნდა დათარიღდეს და სიროულად მივიჩნიოთ (რასაც მხარს უჭერს ქიმიური ანალიზებიც — ცხრ. 22). ანალოგიური სანელსაცხებლე აღიანიდან.

II ტიპი — სანელსაცხებლე შესქელებული პირით; მოკლე, ძირში შევიწროებული ყელით; გამოტეხილი ტანი ძირიდან მიმდრეკილ ღრმად დაღარულით; ძირი — ოდნავ დაბრტყელებული. მინა — მომწვანო, გამოფიტული. 3 ასეთი სანელსაცხებლის ნატეხები აღმოჩნდა № 3 და II სამარხში. პირი არაა შემორჩენილი⁷ (ტაბ. II, 4). ანალოგიურია IV—V სს. სამთავრული სანელსაცხებლეები (ტიპი IX)⁸.

III ტიპი — სანელსაცხებლე არათანაბრად შესქელებული პირით; ყელ-გამოუყოფელი; მაღალი, ვიწრო ტანი შეგებულია 5 ღრმა კანელურით. არ იდგმება. მინა მომწვანოა, კრილა, მთლიანად დაბეჭდული და გამოფიტული. აღმოჩენილია შემთხვევით, ნაქალაქარის მარჯვენა ნაპირზე⁹; ამ ტიპის (ტაბ. I, 5) სანელსაცხებლეები უმთავრესად გავრცელებულია III ს. II ნახევრის შემდეგ¹⁰.

ანალოგიური, IV—V სს. სამთავრული სანელსაცხებლეების (ტიპი XVII)¹¹ შედარებამ რუსთავულთან გვიჩვენა, რომ საერთო მსგავსებასთან ერთად არაბ ვასსხაეებაც — მინაში, კანელურთა რაოდენობაში, ზომებში. რუსთავულ კანელურებთან სანელსაცხებელს IV—V სს. მიეკუთვნება და მას ადგილობრივ ნაწარმად მივიჩნიეთ.

IV ტიპი — ტანდაწახანებული სანელსაცხებლეები. მინა უფერულია, სქელკედლიანი, წერილობითულებიანი, გამოფიტული. ტანის მოყვანილობა მიხედვით გამოვყავით ქვეტიპები:

1) სანელსაცხებლე, მაღალი, ცილინდრული პირ-ყელით, რომელიც ოთხ-წახნაგოვანი ტანისგანაა გამოყოფილი. ასეთი მთელი სანელსაცხებლე გვაქვს დმანისში¹², ხოლო რუსთავში ძირ-კედლის ნატეხი (ტაბ. II, 5)¹³. 2) სანელსაცხებლე, პირი — მცირედ გადაშლილი, ყელი — დაბალი, შევიწროებული. მუცელი — მრგვალი, ფაცტებით დაწახანებული: ძირი — ბრტყელი, ექვსკუთხოვანი. შემკულობა მიღებულია დამატებით, ცივი ხერხით დამუშავებისას. პირი ჩამოტეხილი აქვს. იგი (ტაბ. II, 7) აღმოჩნდა თბილისის კერამიკულ სა-

⁶ გ. ლომთათიძე, რუსთავი, გვ. 180.

⁷ რკმ, ინვ. №№ 274, 329, ძ. ღმ-4 სმ, შემორჩენილი ს.-4, 5 სმ.

⁸ ნ. უგრელიძე, აღრეფელ შუა საუკუნეთა ქართლში მიწის წარმოების ისტორიისათვის, თბ., 1967, გვ. 31, სურ. 10.

⁹ რკმ, ინვ. № 2133; ს. -14 სმ; 3. ღმ-1,5 სმ.

¹⁰ Intercisa. II (Dunapentele) Geschichte der Stadt in der Römerzeit. Budapest, 1957, გვ. 144, 159, ტაბ. XXVIII, 4.

¹¹ ნ. უგრელიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 35, სურ. 20.

¹² სსმ, ინვ. № ღმ-37:1143; ს. -6 სმ.

¹³ რკმ, № 5297.

ხელოსნოში¹⁴. საქართველოში ტანდაწახნაგებული სანელსაცხებლები სხვაგან არ გვევლინება.

მრავალწახნაგა პატარა სანელსაცხებლები ფართოდ არის გავრცელებული მთელ მახლობელ აღმოსავლეთში. ისინი გვხვდება ირანში, ერაყში, ეგვიპტეში, თარიღდება VI—X სს¹⁵. არის შუა აზიის ნაქალაქარ ხულბუქის X—XII სს. კომპლექსში¹⁶. სომხეთში (ღვინი, აირივანქი) აღმოჩენილი ამგვარი კურკლების ანალოგებად რ. ჯანფოლადიანს მოჰყავს V—IX სს. მასალები¹⁷, ხოლო ა. ქალანთარიანი მათ VII—X სს. ათარიღებს¹⁸. დმანისური და რუსთაველი ოთხწახნაგა სანელსაცხებლის უახლესი ანალოგები ღვინიდან და აირივანქიდან დათარიღებულია VIII—X სს.¹⁹, ხოლო ირანიდან უმეტესად VIII—IX სს.²⁰.

საქართველოში აღმოჩენილ ოთხწახნაგა სანელსაცხებლებს ანალოგიური მასალების მიხედვით VIII—X სს. ვათარიღებთ.

დაწახნაგებული მრგვალშუკლიანი სანელსაცხებლები — ფლაკონები დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი ღვინში²¹, თბილისიდან მომდინარე სანელსაცხებლის უახლოესი ანალოგიებია ირანში აღმოჩენილი VII—VIII სს.²². და ერაყში, სამარაში აღმოჩენილი IX ს. ნიმუშები²³. ამგვარად, ანალოგიების მიხედვით თბილისურ სანელსაცხებლებს VII—IX სს. ვათარიღებთ. საქართველოში აღმოჩენილი სამივე ტანდაწახნაგებული სანელსაცხებლე ირანიდან ან ერაყიდან შემოტანილად მიგვაჩნია.

თავისუფლად გამობერილი სანელსაცხებლები

V ტიპი — სანელსაცხებლე კოლბისებრი, მცირედ პირგადაშლილი, ყელშალალი. დაბალი მუცელი არათანაბრად აქვს გამობერილი, ძირი — შედრეკილი. მინა მთლიანად გამოფიტულია²⁴. ამ ტიპის (ტაბ. 1,3) სანელსაცხებლები გვხვდება გვიანანტიკურ ხანაში საქართველოში (მცხეთა, ურბნისი)²⁵, სომხეთ-

¹⁴ სსშ, ივნ. № 1 — 54: 21; ს. — 1, 8 სმ; ძ. ღმ — 0,9 სმ; პ. ღმ — 1,1 სმ; ყელის ს. 0,3 სმ; გ. ღმ მთლიანად. თბილისი, გვ. 160, 134—135.

¹⁵ C. Lamm, Glass from Iran in the National Museum Stockholm, Stockholm—London, 1935 (შედეგში, Iran), გვ. 9, 13, ტაბ. 11, 35.

¹⁶ Э. Гулямова, Стекло с городница Хульбук, Изв. отд. общ. наук АН Тадж. ССР, вып. 1. Душанбе, 1961 (შედეგში, Хульбук), с. 20—22; рис. 4а, б, 1, 2, 3, 4, 5.

¹⁷ Р. М. Джапполадян, Средневековое стекло Двина IX—XIII вв., АПА, 7, Ереван, 1974 (შედეგში, Двина), с. 64—65, № 72—77.

¹⁸ А. А. Калантарян, Материальная культура Двина IV—VIII вв., АПА, 5, Ереван, 1970, с. 57, таб. XXXIII, 7—14.

¹⁹ იქვე, ტაბ. XXXIII, 13.

²⁰ C. Lamm, Iran, ტაბ. II, D—F, G.—N, P.

²¹ Р. М. Джапполадян, Двина, с. 64—65. №№ 76, 77.

²² C. Lamm, დასახ. ნაშრ., ტაბ. 30, A.

²³ C. Lamm, Das Glas von Samarra, Berlin, 1928, (შედეგში, Samarra), № 215.

²⁴ გვ. ივნ. № 2193. ს.—7, 5 სმ; პ. ღმ—18 სმ; ძ. ღმ—3 სმ.

²⁵ ნ. უგრეღიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 70; 2. საგინაშვილი, ურბნისის სამაროვნის მინის კურკელი, თბ., 1970, გვ. 20—30, კატ. №№ 115, 119, 133 და სხვ.

ში (გარნისი)²⁶, აზერბაიჯანში²⁷. ევროპაში ეს ტიპი არსებობდა III ს. ბოლომდე²⁸.

რუსთაველი სანელსაცხებზე შემთხვევითაა აღმოჩენილი ნაქალაქარის მარჯვენა ნაპირზე. იგი აქ გათხრილი IV—V სს. სამაროვნის კუთვნილი უნდა იყოს, ისევე, როგორც ტიპი III. კოლბისებრი სანელსაცხებზე — V ტიპი აღმოჩენის ვითარებას გათვალისწინებით აღრეფეოდალური ხანის დასაწყისს, აგრძოდ, IV-ს. უნდა მივაკუთვნოთ.

VI ტიპი — სანელსაცხებზე. პირგადაშლილი, ყელმაღალი, ფართოდ ტანდაბრტყელებული, მცირედ ძირშედრეკილი, მინა უფერულია. გამკვირვალე, გამოფიტული. გამოირჩევა დახვეწილი ფორმითა და კარგი ნახელავით²⁹ აღმოჩენილია № 2 სამარხში.

საღერსოდ ამ ტიპს (ტაბ. 1, 2) საქართველოში მსგავსი არ მოეძებნება. ანალოგიური სანელსაცხებზე ცნობილია სირიიდან, დათარიღებულია IV ს.³⁰. ასევე უნდა დათარიღდეს რუსთავეში აღმოჩენილი სანელსაცხებზეც, რომელიც შემოტანილია.

VII ტიპი — სანელსაცხებზე გადმოყეცილი პირით, ყელმაღალი, ტანგამოზერბილი, ძირშედრეკილი. მინა უფერულია, თხელკედლიანი, გამოფიტული³¹. აღმოჩენილია № 11 სამარხში, ტანდაბარულ სანელსაცხებზეგან (II ტიპი) ერთად. ამ ტიპის (ტაბ. II, 3) ანალოგიურია IV—V სს. სამთავროს სანელსაცხებზე (ტიპი VII), ერთ მათგანს ყელზე წერილი ძაფი შემოუყვევა³².

VIII ტიპი — სანელსაცხებზე ფართოდ პირგადაშლილი, ყელმაღალი, ტანგამოზერბილი, ძირშედრეკილი. ყელიდან ძირამდე გარშემოვლებული აქვს მსხვილი შორუხო ძაფი. მინა მომწვანოა, თხელკედლიანი, გამოფიტული³³. იგი აღმოჩენილია მტკვრის მარჯვენა ნაპირას მცხეთური ანალოგიების მიხედვით IV—VI სს. დათარიღებული სამაროვნის № I სამარხში³⁴. ეს ტიპი (ტაბ. II, 2) განეკუთვნება სამთავროს სანელსაცხებელთა შორის XXII ტიპად გამოყოფილ და IV—V სს. დათარიღებულ ე. წ. „კოლბისებრ“ სანელსაცხებელთაერთვით ვარიანტს³⁵. მინის ძაფებით შემყული ჭურჭელი ჩვენში შედარებით ნაკლებდ ყოფილა გავრცელებული. უმთავრესად, II—IV სს.³⁶ რუსთაველს ზედ-

²⁶ Б. Н. Аракелян. Гарин II, Ереван, 1957, с. 60, таб. XIV.

А. Б. Нурнев. Стекланные изделия и их производство в Кавказской Албании, Автореферат, Баку, 1966, с. 7.

²⁷ Intercisa, II, გვ. 144, 160. ტაბ. XXVI, 2

²⁸ რამ, იგვ. № 244; ს.—6,3 სმ. გ. ლომთათიძე, რუსთავე, გვ. 180, ტაბ. XVI, 4; მისივე. Культура и быт Грузии... с. 294.

²⁹ T. Schmidt, L'expédition de Ctésiphon en 1931—1932, Syria, Revue d'art oriental et d'archéologie, т. XVI, Paris, 1935, გვ. 21—22. ტაბ. VI, E.

³⁰ რამ, იგვ. № 330; ს.—5,3 სმ; ძ. ღმ.—2,5 სმ; ძ. ღმ.—2,8 სმ.

³¹ 6. უგრეღიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 30, სურ. 8.

³² რამს, № 1454; ს.—3,8 სმ; ძ. ღმ.—2,8 სმ. პ. ღმ.—3 სმ.

³³ გ. ლომთათიძე, არქეოლოგიური გათხრა რუსთავეში 1959 წელს, სას. თბ., 1960, გვ. 54.

³⁴ 6. უგრეღიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 38—39, სურ. 26.

³⁵ 6. საჯინაშვილი, მარტახისხევი აღმოჩენილი IV ს. სამარხი, !სმ, XXVII—B, თბ., 1967, გვ. 106; მისივე, ურბნისის სამაროვნის... გვ. 34—36.

მიწვევითი მსგავსია IV ს. სანელსაცხებლუ მარტაზისხევიდან (მცხეთის მი-
დამოები)³⁷ ამგვარად, რუსთავეში აღმოჩენილი ძაფებით შემკული სანელსა-
ცხებლუც IV ს. თარიღდება.

IX ტიპი — სანელსაცხებლუ გაშლილი ჩაყეცილი პირით; დაბალი, ვერ-
ცელით; თვალურად ტანდაბრტყელებული, მცირედ ძირშედრეცილი. მინა მომწვა-
ნოა, თხელკედლიანი, ბუშტულეზიანი, გამოფიტული (ტაბ. 1, 6)³⁸. აღმოჩე-
ნილია შემთხვევით, ნაქალაქარის მარცხენა ნაპირზე, ანალოგიური სანელსა-
ცხებლუ გვაქვს თბილისიდან — ვაშლაჯვარიდან, სადაც დადასტურებულია
IV—V სს. სამაპროვანი³⁹. მსგავსი სანელსაცხებლუები (ტიპი XV) მოპოვებუ-
ლია სამთავროს სამაროვანზე, დათარიღებულია IV ს.⁴⁰

X ტიპი — სანელსაცხებლუ ანათანაბრად შესქელებული და მცირედ
გაფართოებული პირით; განიერი ყელი რბილად გადადის მცირედ გამოზერ-
ილ მოგრძო ტანში; ძირი შედრეცილია; მინა — მომწვანო, თხელკედლიანი, გამო-
ფიტული (ტაბ. I, 4)⁴¹. აღმოჩენილია შემთხვევით, ნაქალაქარის მარცხენა ნა-
პირზე. მსგავსი სანელსაცხებლუები არის მცხეთაში, სამთავროს სამაროვანზე
(ტიპი VIII)⁴² და ურბნისში — IV ს. დათარიღებულ სამარხში⁴³.

რუსთაველი IX და X ტიპის სანელსაცხებლუები ანალოგიების მიხედვით
IV ს. განეკუთვნება.

XI ტიპი — სანელსაცხებლუ კოლბისებრი. ყელმაღალი. ტანდაბალი. ძირ-
შედრეცილი. შემორჩენილია ტანი ყელის დასაწყისიანაურთ, მინა მწვანაა.
სქელკედლიანი, ბუშტულეზიანი, გამოუფიტავე კარგი ნახელავია (ტაბ. II, 6)⁴⁴.
აღმოჩენილია რუსთავის ნაციხვარზე.

როგორც ვიცით, კოლბისებრი სანელსაცხებლუები ფართოდაა გავრცელებ-
ული ა/ კავკასიაში. იგი დამახასიათებელია I—VIII სს-თვის, მაგრამ ცალკე-
ული ქრონოლოგიური ჯგუფები — I—III, IV—V და VI—VIII სს. ერთმანე-
თისაგან განსხვავდება როგორც მინით, ისე მოყვანულობით⁴⁵. კოლბისებრი სა-
ნელსაცხებლუები სამთავროში გვხვდება I—VIII სს. სამარხებში⁴⁶. XI ტიპის
სანელსაცხებლუ მოყვანულობითა და მინით განსხვავდება რუსთავეშივე აღმო-
ჩენილ ე. წ. კოლბისებრი სანელსაცხებლისაგან (ტიპი V) და ემსგავსება სამთავ-

³⁷ ნ. უგარელიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 40, სურ. 27; 2. ს ა გ ა ნ ა შ ე ი ლ ი, მარტაზის-
ხეში..., გვ. 106, ტაბ. 1, 2.

³⁸ რმმ, ინე. № 2129; ს.-6, 2 სმ; 3. ღმ-1,9 სმ; ყელის ს.-0,9 სმ.

³⁹ ი. ტყეშელაშვილი, არქეოლოგიური დაწვევები თბილისსა და მის მიდამოებში
(1954—1962 წწ.). თბილისის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის შრომები, თბ.,
1966, გვ. 21, ტაბ. II, № 52—54.

⁴⁰ ნ. უგარელიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 34, 52; სურ. 17, ტაბ. I, 15ა.

⁴¹ რმმ, ინე. 59—42; ს.-5,8 სმ. 3. ღმ-2,3—2,5 სმ; 4. ღმ-2 სმ

⁴² ნ. უგარელიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 30, სურ. 9.

⁴³ ლ. კილაშვილი, ნაქალაქარი ურბნისი, თბ., 1964 (ნეპოლეონი, ურბნისი), გვ. 70.,
სურ. 33ა.

⁴⁴ რაესწ, № 1656.. 4. ღმ-2,8 სმ, შემორჩენილი ს.-2,1 სმ.

⁴⁵ ნ. უგარელიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 70—71; 3. ს ა გ ა ნ ა შ ე ი ლ ი, ურბნისის სა-
მაროვნის..., გვ. 20, 21.

⁴⁶ ნ. უგარელიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 70.

როს სამაროვნის VI—VIII სს. სანელსაცხებლეებს (ტიპი XXII)⁴⁷. რუსთავის ნაციხეარზე აღმოჩენილ XI ტიპსაც VI—VIII სს. გათარიღებთ.

აქგვარად, რუსთაველი წარმოდგენილია 14 სანელსაცხებლის 11 ტიპი. ამათგან I, V და VI ტიპი ძირითადად გვიანანტიკური ხანისთვისაა დამახასიათებელი, მაგრამ აღმოჩენის ვითარებისა და ანალოგიების მიხედვით IV ს. თარიღდება. ანალოგიების (მცხეთა, უბნისი) მიხედვით IV ს. თარიღდება VIII, IX და X ტიპი. სანელსაცხებელთა უმრავლესობა ადგალობრივ უნდა იყოს დამზადებული. I და VI ტიპი სირიიდან შემოტანილად მიგვაჩნია, ხოლო IV ტიპი — ირანიდან ან ერაყიდან. IV—V სს. რამდენიმე სანელსაცხებლე გვაქვს თბილისიდან, უმეტესი — შემთხვევით მოპოვებული. როგორც ცნობილია, რუსთავის VI—VII სს. სამაჩხებში მინის ჭურჭელი აღარ გვხვდება⁴⁸. VI—VIII სს. ერთი სანელსაცხებლე გვაქვს რუსთავის ნაციხეარიდან, ხოლო VIII—X სს. თითო სანელსაცხებლე — რუსთავის ნაციხეარიდან, თბილისიდან და დმანისიდან.

ჩვენს მიერ ზემოთ განხილული უმეტესად სამარხეული ინვენტარი, რა თქმა უნდა, არ გვიქმნის სრულ წარმოდგენას იმ დროის ყოფაში ხმარებული მინის ჭურჭლის შესახებ, რადგანაც აქ წარმოდგენილია დასაყრდნელად რიტუალთან დაკავშირებული ჭურჭელი. ადრეფეოდალური ხანის დასასრულს კი, უკვე კულტურული ფენებიდან მომდინარე მასალებს შორის, ძირითადად წარმოდგენილია საყოფაცხოვრებო დანიშნულების ჭურჭელი.

ს უ ზ რ ი ს ო უ რ ა მ ე ლ ი - ს ა ს მ ი ს ე ბ ი

დამზადების ტექნიკის მიხედვით გვაქვს ყალიბში ჩამოსხმული, ყალიბში გამობერილი და თავისუფლად გამობერილი ჭურჭელი.

ყალიბში ჩამოსხმული ჭურჭელი

I ტიპი — ფილისებრი სასმისი, ფართო, გადამრგვალებული პირით; ტანის ქვედა ნაწილი ნახევარსფერულია. ძირი მრგვალფოსოიანი. მთლიანად შემკულია მრგვალი, ოვალური, რომბისებრი ან ხუთკუთხოვანი ფაცეტებით (ტაბ. III, 1—7). მინა მომწვანოა, სქელკედლიანი, ბუშტულებიანი, ძლიერ გამოფიტული. ს. — 7 სმ; პ. დმ — 7,5—8 სმ. ძ. დმ — 2 სმ.

ამგვარი სასმისები გვაქვს რუსთავის ნაქალაქარიდან 13 ნატეხი⁴⁹, ნაციხეარიდან — 3⁵⁰, თბილისიდან (ერეკლე II სახ. მოედანი⁵¹, თრელის ნასოფლარი⁵²) — 2. რუსთაველი ფაცეტებით — ფოსოებით შემკული სასმისები სტრა-

⁴⁷ აქვე, გვ. 67, სურ. 32.

⁴⁸ М. М. Иващенко, Руставский могильник (археологические раскопки в 1946г) ხელნაწერი, ინახება ისტორიის, არქ. და ეთნოგრაფიის ინსტ. არქეოლოგიის განყოფილების არქივში.

⁴⁹ რამ, ივ. №№ 180, 469, 494, 1156, 1640, 1722, 1711, 1399, 1553, რაესწ, № 1477.

⁵⁰ რაესწ, №№ 4000, 6584, 6649.

⁵¹ თბიშ, № შ-1110—56.

⁵² დიდი თბილისის არქ. ექსპ. 1969 წ. ამ მონაპოვრას შესახებ ცნობა მოგვაწოდა ვ. ნიკოლაიშვილი. რომელსაც მადლობას ვუხდით.

ტიკრაფიულად და თანხლები მასალებით VI—VIII სს. თარიღდება⁵³. ზოგადად ასევე უნდა დათარიღდეს ორი პატარა ნატეხი თბილისიდან.

საქართველოში ფაეტებზიანი სასმისები აღმოჩენილია ურბნისში (62 ნატეხი), თარიღდება VI ს. I მესამედიოთა და VIII ს. I მესამედიოთა⁵⁴; მცხეთაში (II) — კარიბჟესთან⁵⁵ და სვეტიცხოველთან⁵⁶, VIII ს. შუა ზანებში განადგურებული ნაგებობის ნაშთებს შორის⁵⁷; კარსანში (I)⁵⁸, ბოლნისში, ლამაზი გორის სამონასტრო კომპლექსის თხრისას (6), დათარიღებულია VI—VIII სს.⁵⁹; თეთრიწყაროს რ-ნის სოფ. ხოპისში (I) — მანაზღერულა, როგორც V—VII სს. დამახასიათებელი პინის ნაწარმი⁶⁰; ხორნაბუჯის მიდამოებში, ძველ ანაგაში (2) დათარიღებულია ადრეფეოდალური ხანით, კერძოდ, ძეგლის გამოძვეულებლის აზრით, ამგვარი ქურქლების ზედა ქრონოლოგიური საზღვარი VI—VII სს. არ სცილდება⁶¹.

საქართველოს გარეთ ანალოგიური სასმისები არის სომხეთში, აზერბაიჯანში, ჩრდ. კავკასიაში, ირანში, მესოპოტამიაში, ბიზანტიაში.

ჩვენ ჩატებულიად მიგვაჩნია, რომ მინგეჩაურში (სუდაგილანში) და ჩრდ. ოსეთში აღმოჩენილი ფაეტებზიანი პინის ქურქლები, რომლებიც თავის დროზე არ იყო სწორად დათარიღებული⁶², ურბნულის მსგავსიც არის და თანადროული⁶³. ურბნული კი მსგავსი და თანადროულია საქართველოს სხვა ადგილებიდან მომდინარე ამგვარი სასმისებისა. კაბალაში აღმოჩენილი ფაეტებზიანი სასმისები VII—VIII სს. დათარიღებული⁶⁴, ხოლო შემახასთან (ხინის-ლი, შეხერგიახი) — VI—VII სს. და ადგილობრივ ნაწარმად თვლიან⁶⁵. ტობრაგ-

⁵³ მ. ჩხატარაშვილი, ფოსებით შემუღელი ქერქელი კუხეთის რუსთავის განთხარადან, „საქართველოს, კავკასიისა და ჩახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები“, თბ., 1968, გვ. 267—277.

⁵⁴ ლ. კილაშვილი, ურბნისი, გვ. 104—118, სურ. 53; მისივე, Некоторые моменты археологического исследования Урбниси, სსშ, XXIV-B, თბ., 1963, გვ. 35—37, სურ. 1

⁵⁵ 263, იხვ. №№ 3730, 3975.

⁵⁶ იმ, იხვ. №№ 1685, 1675, 2048, 1686, 1782, 3369, 3456, 3353.

⁵⁷ ა. ბოლოჩაძე, მცხეთა ადრეფეოდალურ ხანაში, II, 1965, ხელნაწერი.

⁵⁸ გ. ლემლეინი, პინის საბერი წარმოების ნაშთები კარსანში, მცხეთის მახლობლად, სსშ, ტ. VI, № 9, თბ., 1945, გვ. 746—747, სურ. 3, მიჩნეულია სხვა ფენებიდან მოკრებილ პინის ნაშესხვევად და შესაძლოა გადაღობისათვის იყო განკუთვნილი.

⁵⁹ ჯ. ამირანაშვილი, ადრეფეოდალური ხანის ქართულ არქიტექტურისა და... გვ. 54, 55, ტბ. XV, № 231; ბოლნისის არქ. ექსპ. ს. ფ., (შემდგომი ს. ფ.) №№ 296, 286, 435.

⁶⁰ მ. თუშეთიშვილი, ჯ. ამირანაშვილისა და სხვ., ადგილის ზეობის არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობის ძირითადი შედეგები, საელე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიება 1973 წელს, თბ., 1974, გვ. 62.

⁶¹ მ. სინაურაძე, ქიზიყის 1938—1939 წწ. არქეოლოგიური ექსპედიციის მასალები, სსშ, XXV-B, თბ., 1968, გვ. 75—76, 84; მისივე, სასანურ რრთან საქართველოს დამკავშირებული ერთ-ერთი გზის საკითხი, სსშ, XXVIII-B, თბ., 1969, გვ. 52

⁶² Г. М. В а н д о в, Раннесредневековое городище Судагылан (Мингечаур), КСИИМК, вып. 54, М., 1954, с. 130, рис. 59; К. В. Т р е в е р, Очерки по истории и культуре Кавказской Албании, М.-Л., 1959, с. 80, рис. 4; Б. Н. А р а к е л я н, დასახ. ნაწრ., გვ. 64—65.

⁶³ ლ. კილაშვილი, ურბნისი, გვ. 120.

⁶⁴ Ф. Л. О с м а н о в., Стекланные изделия из городища Кабалы (по материалам раскопок 1959—1960 гг.), МКАз, V, Баку, 1964, с. 158, таб. 1, 18.

⁶⁵ А. Б. Н у р н е в, Стекланная чаша, обнруженная в Хыныслах, Доклады АН АзССР, № 4, Баку, 1962, с. 89—91; его же, Археологические раскопки на мо- 14

გალაში ისინი ნაპოვნია V—VII სს. შინის საწარმოში, რის გამოც მიაჩნიათ, რომ აკავასიის ამგვარი ჭურჭლების წარმოების ცენტრი V—VIII სს. ამ მხარის შუა ნაწილში ყოფილა⁶⁶.

მსგავსი ფაქტებიანი სასმისები აღმოჩენილია სომხეთში (დვინი, აცაენი). ისინი დათარიღებულია V—VIII⁶⁷ და VI—IX სს⁶⁸. დვინის სასმისების ნაწილს ადგილობრივ ნაწარმად თვლიან, ნაწილს — კი — ირანულად, შემოტანილად VI—VII სს⁶⁹.

ფაქტებიანი სასმისი ჩრდ. კავკასიის ჩმის კატაკომბიდან დათარიღებულია VI—VIII სს⁷⁰, ერთი სასმისი კი მომდინარეობს ბალთას კატაკომბიდან⁷¹ აქვე აღვნიშნავთ, რომ ჯერჯერობით, საქართველოში ამ დროის ფაქტებთან სასმისები მხოლოდ კულტურულ ფენებში გვხვდება, მეზობელ ქვეყნებში (აზერბაიჯანი, ჩრდ. კავკასია) კი — სამარხებშიც.

ამგვარ სასმისებს ანალოგიები ეძებნებთ ირანისა და მესოპოტამიის⁷² ნიმუშებს შორის. შინის შემკობის არც ერთ სხვა ხერხში არ ყოფილან სასანური ირანის შინის ოსტატები ისე დახელოვნებულნი, როგორც შინის ჩარხზე კვეთაში. ამგვარად შემკული ჭურჭელი ირანული შინის მნიშვნელოვან ჯგუფს წარმოადგენს სასანური ხანიდან მოყოლებული, ვიდრე XII ს⁷³. აზრესელჯუკური პერიოდიდან (IX—X სს.) ძირითადად გვხვდება სუერულტანიანი და მალაყელიანი ბოთლები⁷⁴. გვიანსასანური ხანის (VI—VII სს.) ზოგიერთი ფაქტებიანი ჭურჭელი⁷⁵ ძალზე ემსგავსება საქართველოსა და საერთოდ, აკავასიაში მოპოვებულ ამგვარ ჭურჭელს, ზოგი კი თუმცა ფორმით მსგავსია, მაგრამ დგას მალაყ ფეხზე (თარიღდება V—VI სს.)⁷⁶ ან დაბალ, მრგვალ ქუსლზე. ამ უკანასკნელთან შედარებისას განსხვავებაა შემკულობაშიც. ირანული

гильнике Шехерях в 1970 году. Тезисы докладов посвященных итогам полевых археологических исследований в 1970 году в СССР, Тб., 1971, с. 228—229.

⁶⁶ А. Б. Нуриев, О углубленных стеклянных бокала, обнаруженных на территории Азербайджана. Материалы I научной конференции аспирантов института истории АН Аз СССР. Баку, 1965, с. 11—13.

⁶⁷ А. А. Калантарян, К вопросу о раннесредневековой стратиграфии города Двина, Вестник общ. наук АН Арм. ССР, Ереван, 1969, № 5, (312), С. 67, таб. 7; ег о - же, Материальная культура..., с. 50, 57, таб. XXXII, 1—6, XXXV, I

⁶⁸ Р. М. Джанполадян, Резное стекло из Двина, СА, № 1, М., 1968, с. 269, рис. 1, а; ег-же, Двин, с. 31—32.

⁶⁹ А. А. Калантарян, Материальная..., с. 41; Р. М. Джанполадян, Двин, с. 32, рис. 1, а.

⁷⁰ МАК. т. VIII, с. 113—114, 124; таб. CXXIX, 4; სბ. ივ. № 18932.

⁷¹ სბ., ივ. № 16164.

⁷² R. Pinder-Wilson, Cut-glass Wessels from Persian and Mesopotamia, The British Museum Quarterly, vol XVII, № 1, 2, Autumn, 1963, pp. 33—39.

⁷³ SPA, III, გვ. 2595. C. L a m m. Iran, გვ. 8—9, 12—13; ტაბ. 6, B, E; 7, D-G; 30—39; შ ი ს ი ე, Mittelalterliche Gläser und Steinschnittarbeiten aus dem Nähen, Osten b. I, II, Berlin, 1929—1932, გვ. 52—63.

⁷⁴ SPA, VI, ტაბ. 1439, B; 1443, B, C, E, F.

⁷⁵ JGS, vol. V, 1963, გვ. 145, სურ. 19; R. G h i r s h m a n, Iran, parthians and sasanians, Paris, 1962, გვ. 238—239, ტაბ. 2926; Древнее искусство Персии, Выставка, Токно, 1962, рис. 19.

⁷⁶ JGS, vol., V, 1963, გვ. 145, სურ. 20.

ქურჭლის ფოსოებს შუაში ბურცოებში აქვს, მაგ., მრგვალქუსლიანი ერთი ფი-
ალა VII—VIII სს.⁷⁷ და მეორე, რომელიც თარიღდება VI—VII სს.⁷⁸

ცნობილია ფაცეტებიანი ბიზანტიური მინაც. კერძოდ, წმ. მარკოზის გან-
ძის ქურჭელი, რომელიც როგორც ნადავლი მოხვდა ვენეციაში, 1204 წელს
ვაიკონგების მიერ კონსტანტინოპოლის აღებას შემდეგ⁷⁹. ბიზანტიელი ოსტა-
ტები ისევე იყვნენ დახელოვნებული ამგვარი მინის ქურჭლის კეთებაში, რო-
გორც ირანელები. წმ. მარკოზის განძში ამგვარი ქურჭლის საუკეთესო ნიმუ-
შებია⁸⁰.

ამგვარად, რუსთავსა⁸¹ და თბილისში აღმოჩენილი ფაცეტებიანი სასმისე-
ბი სტრატეგრაფიული დაკვირვებისა და თანმხლები თუ ანალოგიური მასა-
ლების მიხედვით VI—VIII სს. თარიღდება. ლ. კილაშვილი რუსთაველ ფაცე-
ტებიან სასმისებს შუაფეოდალური ხანით ათარიღებს⁸², რაშიც პატივცემულ
ველეჯარს ვერ დავეთანხმებით. აღსანიშნავია, რომ არათუ ამ ტიპის სასმისი,
არამედ საერთოდ ამგვარი ტექნიკით ან ასეთი მინისაგან ნაკეთები ქურჭელი.
სადღისოდ, საქართველოს შუაფეოდალური ხანის ძეგლებიდან ცნობილი არ
არის.

როგორც აღენიშნეთ, სასმისები შემკულია სხვადასხვაგვარი ფაცეტებით.
რაც მიღებულია ე. წ. „იციე ხერხით“ დამუშავების შედეგად. ამგვარად და-
მუშავებული ქურჭელი ცნობილია ახ. წ. I ს., ხოლო ფართოდ ვრცელდე-
ბა III ს. — სირიაში, წინა აზიაში, ხმელთაშუაზღვისპირა ქვეყნებში, დას. და
აღმ. ევროპაში, სკანდინავიაში, ხოლო უფრო გვიან, V ს. ჩერნიახოვის კულ-
ტურის ძეგლებში⁸³. პირველ ხანებში ქურჭელზე მხოლოდ ჩანაღარებია, შემ-
დეგ კი ორნამენტი რთულდება — ჩანაღარებთან ერთად გვეხვდება მომცრო
ზომის, სხვადასხვაგვარი ფაცეტები, უფრო გააზრებული გეომეტრიული საბე-
გები⁸⁴.

ჩვენთვის ცნობილი მასალებისა და ლიტერატურის მიხედვით ჩანს, რომ
ამგვარი ქურჭელი საკმაოდ გავრცელებული ყოფილა ა/კავკასიაშიც. კერძოდ,

⁷⁷ SPA, VI, ტაბ. 1442; A. B.

⁷⁸ «7000 Jahre Kunst in Iran», Ausstellung, Essen, 1962 (Katalog), Essen, 1962, kat.
№ 444.

⁷⁹ A. Pasini, II, Tesoro di San Marco. Venice, 1885—6, ტაბ. XLIX. ეუთოებთ
SPA-ს მიხედვით, ტ. III, გვ. 2596.

⁸⁰ T. Philippe, Le monde Byzantin dans l'histoire de la verrerie (V^e—XVIe sie-
cle), Bologna, 1970, გვ. 131—137, სურ. 74, 75.

⁸¹ გ. ლომთათიძე წერს: „ერზნისის ნაქალაქარის კელევის დასაწყისი“ („მაცნე“,
№ 4, თბ., 1964, გვ. 225). ფაცეტებიანი ქურჭლს შესახებ აღნიშნავს, რომ... „მსგავსი ქურჭელი
ჩვენში გავრცელებულია გვიანანტიკურ ხანაში (მცხეთის საღებრი, კლდეო) და ადრეფეოდა-
ლურშიც (რუსთავი)“. რუსთავთან დაკავშირებით უთითებს ნ. უგრელიძის გამოქვეყნებულ ნა-
შრომს „I—III სს., მინის შესახებ მცხეთაში“.

⁸² ლ. კილაშვილი, ერზნისი, გვ. 120; მისივე. Некоторые моменты... с. 36.

⁸³ M. A. Тиханова, Из материалов дубоссарского отряда Молдавской экспеди-
ции, КСИИМК, вып. № 57, М., 1955, с. 95—96. ავტორს თავმოყრილი აქვს ამგვარი ქურჭლების
აღმოჩენის ფაქტები.

⁸⁴ Н. П. Сорокина, Стекло из раскопок Паптикапсы 1945—1959 гг., МИА,
№ 103, М., 1962, с. 232; с е - ж е. Стекланный сосуд из Нижнего Полистровья, КСИА,
вып. 89, М., 1962, с. 106.

საქართველოში ახ. წ. I საუკუნეების ასეთი ჭურჭელი აღმოჩენილია ზემო აკ-
ქალანდ⁸⁵, მცხეთაში (აკლანდ⁸⁶, სამთავრო⁸⁷, სვეტიცხოველთან⁸⁸, კარიბჭეს-
თან⁸⁹), კლდეეთში⁹⁰, ურბნისში⁹¹, ზღუდერში⁹², ძალისში⁹³. აღსანიშნავია, რომ
ამ ხანისა და ჩვენს მიერ შენახული ჭურჭლებს შორის მსგავსება მართო-
მდენ მხატვრული დამუშავების ტექნიკაში მდგომარეობს, ხოლო მინათ, მოყუ-
ნილობით, შემკულობით ისინი თვალნათლივ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ფაცეტებიანი ჭურჭლის გავრცელების არე-
ლიდია და ისინი არსებობენ ხანგრძლივ. ამდენად, რთულდება მათი წარმო-
მავლობისა თუ გავრცელების საკითხების გარკვევა და მათ შესახებ სხვადა-
სხვა აზრია⁹⁴. ბიზანტიური ფაცეტებიანი ჭურჭლის ნიმუშები წმ. მარკოზის
განძიდან მოყვითალო, ხოლო ირანულის უმეტესობა — ნახევრად გამკვირვა-
ლე რძისფერი მინისაგან არის ნაკეთები⁹⁵. საქართველოში მოპოვებული ფა-
ცეტებიანი სასმისების მომწვანო ან უფერული მინა განსხვავდება ამ ორივე
ჯგუფის მინისაგან. აქედან გამომდინარე, ცხადია, რომ ეს ჭურჭლები სხვადა-
სხვა საწარმოო ცენტრშია დამზადებული. კ. ლამს და ბეერ სხვა ავტორს მიაჩ-
ნია, რომ ტექნიკის ეს ხერხი სირიულია და მისი გავრცელება სირიული გავლე-
ნაა, რაც გამოწვეული იყო სირიაში მცხოვრები ებრაელი მინის ხელოსნების
მოგზაურობით⁹⁶. ეს შეხედულება ჩვენ შესაძლებლად მიგვაჩნია. ბიზანტიურ
სასაწარმოო ირანის მინას შორის არსებული კავშირისა და ურთიერთგავლე-
ნის ახსნისას ერთ-ერთ მაგალითად, ამოხეხვით შემკობილ ჭურჭელსაც ასახე-
ლებენ⁹⁷.

ფაცეტებით შემკული ჭურჭელი ყოველთვის მკვლევართა ინტერესს იწ-
ვევდა. როგორც გზადაგზა აღენიშნავდით, მას ყურადღება მიაქციეს ა/კავ-
კასიამიცი. სადღესიოდ ვიცით, რომ გამოთქმულია მოსაზრებანი ა/კავკასიაში
ფაცეტებიანი ჭურჭლის დამზადების ერთი საერთო ან რამდენიმე ცენტრის არ-
სებობის შესახებ⁹⁸. რუსთავის მიმართ ეს დასკვნა მიღებულია აქაური ფაცე-
ტებიანი სასმისების სხვა პუნქტებში აღმოჩენილ ნიმუშებთან შედარების სა-

⁸⁵ აღმოჩნდა 1949 წ. შემოხვევით გამოვლენილ სამარხში. ჩამოიტანა იგი მად ინტ-ის არქ.
განკ. თანამშ. ნ. ლამბაშიძემ. ჭურჭელი გაყვანი ნ. უგრელიძემ, რომელსაც მადლობას მოვასხე-
ნებთ.

⁸⁶ გ. ლ მ თ ა თ ი ძ ე, ირ. ც ი ც ი შ ვ ი ლ ი, ახლად აღმოჩენილ აკლანდ მცხეთაში,
სსრკ, ტ. XII, № 10, თბ., 1951, გვ. 641—648.

⁸⁷ ა. კ ა ლ ა ნ დ ა ძ ე, სამთავროს სამაროვნის 1938 წ. გათხრების ანვარიში, ხელნაწერი.

⁸⁸ მშ. ინგ. № 1854, 1855, 1860, 1861, 1865, 1930.

⁸⁹ მასლას გვეცანით მშ-ის ფონდში.

⁹⁰ გ. ლ მ თ ა თ ი ძ ე, კლდეეთის სამაროვანი, თბ., 1957, გვ. 23, 150.

⁹¹ ლ. კ ი ლ ა შ ვ ი ლ ი, ურბნისი, გვ. 121.

⁹² გ. ნ ე მ ს ა ძ ე, ზღუდრის არქეოლოგიური ექსპედიციის ბერე 1964—1966 წწ. ჩატარე-
ბულ მუშაობის შედეგები, სსრკ, 1, თბ., 1969, გვ. 46.

⁹³ ცნობა მოგვაწოდა ა. ბოხოჩაძემ, რომელსაც მადლობას მოვასხენებთ.

⁹⁴ М. А. Тиханова, დასახ. ნაშრ., გვ. 96.

⁹⁵ SPA, III, გვ. 2596.

⁹⁶ იქვე, C. Lamm, Iran, გვ. 13.

⁹⁷ SPA, III, გვ. 2596; T. Philipov, დასახ. ნაშრ., გვ. 89, 130—135

⁹⁸ იხ. რ. ჭ ა ნ დ ლ ა დ ი ა ნ ი ს, ა. ქ ა ლ ა ნ თ ა რ ი ა ნ ი ს, ა. ნ უ რ ი ე ე ს და-
სახელებული ნაშრომები.

ფუძელებზე⁹⁹. საერთო მსგავსებასთან ერთად (ფორმა, შემკულობა) ისინი ერთ-მანეთიდან განსხვავდება მინიშ, დახვეწილობით, ფაცეტების სხვადასხვაგვარობით. ცალკეულ პუნქტებში გვაქვს ნახევარფაბრიკატები და წუნი ნიმუშები, რაც მოწმობს, რომ ყველა მათგანს ამგვარი სასმისების საკუთარი წარმოება ჰქონია. მათი მრავალრიცხოვნება (100 ნატეხი) და აღმოჩენის ადგილების ზომიერად კი გვაფიქრებინებს, რომ იგი ფრიად გავრცელებული სასმისი ყოფილა იმ დროის ყოფაში.

რუსთაველ მასალაში გვაქვს შემოტანილი ნიმუშებიც, რომლებიც გამოირჩევა მინით, ფაცეტების სიღრმით. ნახელავით. ეფიქრობთ. სწორედ მათი მიბაძვით უნდა ემზადებინათ ამგვარი ჭურჭელი ადგილობრივ მომუშავე ხელოსნებს. შემოტანილი ნიმუშებია: მომწვანო-მოლურჯო მინისაგან დამზადებული ჭურჭლის ნატეხი — დაბალი, მრგვალი ქუსლი კედლების დასაწყისითურთ (ტაბ. III, 9, 10)¹⁰⁰, რომელიც აღმოჩენის პირობებით ფაცეტებიანი სასმისების თანადროულია და ძალზე ემსგავსება ზემოთ აღნიშნულ VI—VIII სს-ით დათარიღებულ ირანული ჭურჭლების ქუსლს. ამგვარი ქუსლი, ამჟამად საქართველოში სხვაგან არ გვეგულება. შემოტანილი უნდა იყოს მოლურჯო კედლის პატარა ნატეხი¹⁰¹, ძალზე გამოფიტული, მუქი მწვანე ფერას. კარგი ხარისხის მინისაგან დამზადებული რამდენიმე ნატეხი¹⁰². შემოტანილი ნიმუშები არის მცხეთაშიც და ურბნისშიც. აღნიშნული ფერები გვხვდება ირანული მინის ნაწარმში¹⁰³. ეფიქრობთ, რუსთაველი აღმოჩენილი ზემოთ ნახსენებ ნატეხები სასაწარმო ირანიდან უნდა იყოს შემოტანილი და შესაბამისად VI—VII სს-ით უნდა დათარიღდეს.

აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ დას. საქართველოში, კერძოდ, ბიჭვინტაში აღმოჩენილი ფაცეტებიანი კედლის ერთი ნატეხი გამოირჩევა კარგი ხარისხის მოყვითალო მინით. როგორც ვიცით, მოყვითალო ფერი დამახასიათებელია ბიზანტიური მინისათვის. ეფიქრობთ, ბიჭვინტაში აღმოჩენილი ნიმუში ბიზანტიიდანაა შემოტანილი და განეკუთვნება ნაქალაქარის არსებობის ბოლო პერიოდს — VI ს.

ამგვარად, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ადრეფეოდალურ ხანაში ფაცეტებით შემკული ჭურჭელი ფართოდ ყოფილა გავრცელებული როგორც აღმოსავლეთში, ისე დასავლეთში; რომ ა/კავკასიის ქვეყნებს ფაცეტებიანი სასმისების საკუთარი ადგილობრივი წარმოება ჰქონია; რომ ასეთი ცენტრები გვაქვს საქართველოშიც — რუსთავი, მცხეთა, ურბნისი¹⁰⁴.

II ტიპი — ფიალისებრი სასმისი, ფართო, გადამრგვალებული პირით; ტანის ქვედა ნაწილი ნახევარსფერულია; ძირი — მცირედ შედრეკილი. ზედაპირი გლუვია, ზოგიერთს კი პირთან ღარი შემოუყვება. მინა მომწვანოა — სქელკედლიანი, ბუშტულებიანი, ძლიერ გამოფიტული. ს. — 7—8 სმ; პ. დმ —

⁹⁹ ბ. ჩხატარაშვილი, დასახ. ნაშრ., ვ. 277.

¹⁰⁰ ჩმ. ინ. № 1157; ქ. დმ—3,5 სმ, ქ. ს.—0,9 სმ

¹⁰¹ ჩაესწ. № 6584.

¹⁰² ჩმ. ინ. № 180, 1156.

¹⁰³ SPA, III, გვ. 2595.

¹⁰⁴ შტრ. ლ. ქილაშვილი, ურბნისი, გვ. 122; თ. გამსახურდია. ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება (IV—V სს.), სინ, 11, თბ., 1973, გვ. 126.

7—8 სმ; ძ. ღმ — 5—6 სმ. ამგვარი სასმისები (ტაბ. III, 8) არის რუსთავეში, — 14 ნატეხი¹⁰⁵, ბოლნისში — ლამაზ გორაზე — 2¹⁰⁶, მცხეთაში — სვეტიცხოველთან — 6¹⁰⁷, ურბნისში — 10¹⁰⁸. ეს სასმისები ზომით, მოყვანილობით, მინით ზედმიწევნით მსგავსია ფაცეტებიანი სასმისებისა ამავე პუნქტებიდან და აღმოჩენის ვითარებითაც მათი თანადროულია. ამგვარად, ფილანკებრი გლუვზედაპირიანი სასმისები, ისევე როგორც ფაცეტებიანი, VI—VIII სს. თარიღდება.

გლუვზედაპირიან სასმისებს სხვაგან ანალოგიები არ ეძებნება. შეიძლება დავუშვათ, რომ ისინი ფაცეტებიანი სასმისების ნახევარფაბრიკატები იყო. ჭურჭელი ყალიბშია ჩამოსხმული, შემდეგ კი აღარ არის დამუშავებული ცივი ჯერხით — ფაცეტებით რომ შეემკოთ იგი.

უფრო კი ვფიქრობთ, რომ იგი ამ ხანის ქართული შინის ჭურჭლის თავისებურად უნდა ჩაითვალოს. ჩანს, ჩვენში ამზადებდნენ ფილისებარ სასმისებს როგორც გლუვზედაპირიანს, ასევე ფაცეტებით შემკულს.

თავისუფლად გამოხერხილი ჭურჭელი

III ტიპი — სასმისი, პირგადაშლილი, სწორი, ცილინდრული, მცირედ ძირშედრეკილი. მინა უფერულია, თხელკედლიანი, მცირედ გამოფიტული¹⁰⁹. იგი (ტაბ. II, 8) აღმოჩნდა ზემოთ განხილულ ბურცოებიან სანელსაცხებლებთან ერთად (სამარხი I)¹¹⁰. საქართველოში მას ანალოგია არ ეძებნება. ეს ფორმაც უფრო დამახასიათებელია გვიანანტიკური ხანისათვის. რუსთაველი სასმისი აღმოჩენის პირობებისა და თანმხლები მასალების მიხედვით IV ს. თარიღდება და შემოტანილი უნდა იყოს.

IV ტიპი — სასმისი, ხალხით შემკული: პირი მოჭრილი, სწორი ტანისაგან გამოყოფილი და მცირედ გადაშლილი: ძირი — შედრეკილი. მინა უფერული ან მოყვითალოა, გამჭვირვალე; შეინიშნება წერტილებით ბუშტულები და პატარა ხაზები, გამოფიტულია. ასეთი სასმისის სამი ნატეხი გვაქვს რუსთავის ნაქალაქარიდან¹¹¹, ერთი — ნაციხვარიდან. ორი ნატეხი პირ-კედლისაა (ტაბ. II, 9), ერთზე შემორჩენილია ლურჯი ხალის ძალიან პატარა ნაწილი¹¹². თხელკედლიანი მინის ნატეხზე შემორჩენილი ლურჯი ოვალური ხალი გამოირჩევა თავისი სიდიდით (ტაბ. II, 10, 11)¹¹³, ხოლო მეორეზე — აგრეთვე ლურ-

¹⁰⁵ რმ, ინე. №№ 756, 1679, 1226, 1272, 2079, 2346.

¹⁰⁶ ს. წ. №№ 437, 292; ლამაზ გორაზე მოპოვებული მინის ნაწარმი შესასწავლად ვაღმოგვცა ჯ. ჰირანაშვილმა, რომელსაც მადლობას მოუხსენებთ.

¹⁰⁷ მმ, ინე. №№ 1691, 1687, 1933, 1921, 1690, 3461.

¹⁰⁸ სმ, ინე. №№ 1—61:3008, 1—57/677, 1449, 645, 1370, 1475, 1—58: 1759, 1—59:2118, 2096; 1—60:2656.

¹⁰⁹ რმ, ინე. № 362, ს.—7,8 სმ; პ. ღმ—10,5 სმ; ძ. ღმ—7,5 სმ.

¹¹⁰ გ. ლომთათიძე, რუსთავი, გვ. 180, ტაბ. XVI, 5; მ. ჩხატარაიშვილი, შუასაუკუნეთა რუსთაველი, გვ. 137, 139; სურ. 1.

¹¹¹ მ. ჩხატარაიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 139—140.

¹¹² რმ, ინე. №№ 1720, 1357; პ. ღმ—11 სმ; შემორჩენილი ს.—4,5 სმ.

¹¹³ რმ, ინე. № 1556; ხალის ზომაა (2,5x1,6) სმ.

ჯი პატარა მრგვალი ხალია(ტაბ. II, 12)¹¹⁴. აღნიშნული ნატეხების მიხედვით რუსთავეში სამი ხალიანი ჭურჭელია წარმოდგენილი.

ასალოგიური ხალიანი სასმისები საქართველოში აღმოჩენილია მცხეთაში¹¹⁵, წებელდაში¹¹⁶, ფიქვნარში¹¹⁷, სოხუმის ციხეზე — IV—V სს. ფენაში¹¹⁸, გულდავში, დათარიღებულია IV ს.¹¹⁹. განსაკუთრებით მრავალადაა ისინი აღმოჩენილი ბიჭვინტის ნაქალაქარის ზედა ფენებში¹²⁰. ოთ. ლორთქიფანიძემ დააზუსტა ბიჭვინტის ხალიანი მინის თარიღი და იგი განსაზღვრა IV ს-ით, უფრო კი — მისი მეორე ნახევრით¹²¹. ნ. უგრელობის აზრით, საერთოდ ხალიანი მინის უმრავლესობა IV ს. უნდა ეკუთვნოდეს, მაგრამ არ გამოირიცხება, რომ ზოგიერთი ჭგუფი V ს. დასაწყისშიც გადმოდიოდეს¹²².

სომხეთში — დვინში აღმოჩენილი ამგვარი სასმისი დათარიღებულია IV—VI სს.¹²³ ასეთივე სასმისია გარნისიდან¹²⁴.

დიდი რაოდენობითაა ხალიანი ჭურჭელი ჩრდ. შავიზღვისპირეთის ნაქალაქარებში, დათარიღებულია IV ს.¹²⁵ ნ. სოროკინამ ამ ტიპს უძღვნა საგანგებო წერილი, რომელშიც ხალიანი მინის ჭურჭლის ზოგად თარიღად მოცემულია IV—V ს. დასაწყისი¹²⁶.

¹¹⁴ რაქსწ. № 04—74 — 1021; ხაღი. ღმ—0,9 სმ

¹¹⁵ ნ. უგრელობე, აღრულო შუა საუკუნეთა ქართლში..., გვ. 26—27, 42—43; სურ. 4.

¹¹⁶ М. М. Трапш. Некоторые итоги цебельдинских некрополей в 1960—1962 гг. Труды Абхазского инст. языка, литер. и истории им. Д. И. Гулла, XXXIII—XXXIV, Сухуми, 1963, с. 26, рис. 4. Г. К. Шамова. Население нагорной Абхазии в позднеантичную эпоху, Автореферат. Тб., 1966, с. 6, таб. I, 14; Ю. Н. Воронов, Тайна Цебельдинской долины, М., 1975, с. 76—78, рис. 20, б, г.

¹¹⁷ ა. ქახიძე, საქართველოს ზღვისპირეთის ანტიკური ხანის ქალაქები, თბ., 1971, გვ. 70, ტაბ. XIV, I.

¹¹⁸ ა. აფაქიძე, ოთ. ლორთქიფანიძე, მასალები დიოსკურია-სეზასტოპოლისის არქეოლოგიისათვის, „მაცნე“, № 23, თბ., 1965, გვ. 117, ტაბ. V, 3—5.

¹¹⁹ პ. ზაქარაია, ე. ლეჭიკინაძე, გულდავი 1971 წ. ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების ანგარიში, სსმე, III, თბ., 1974, გვ. 146.

¹²⁰ А. М. Апакидзе, О. Д. Лордкипанидзе, Отчет о работах Причерноморской археологической экспедиции в 1959 г; სსს, თბ., 1960, გვ. 37; რ. რაშინიშვილი, არქეოლოგიური გათხრები ბიჭვინტაში (III უბნის 1956—1957 წლების გათხრების წინასწარი ანგარიში), მსკ, III, თბ., 1963, გვ. 72—74; ა. აფაქიძე, რ. ფუთურიძე, ოთ. ლორთქიფანიძე, არქეოლოგიური გათხრები ბიჭვინტაში 1963 წელს, სსს, თბ., 1964, გვ. 12.

¹²¹ ოთ. ლორთქიფანიძე, ინკიტის ტბის შიდაშესრულებში ჩატარებულ სადგვერთო-არქეოლოგიურ ზეშაობის წინასწარი ანგარიში, მსკ, III, თბ., 1963, გვ. 98—100.

¹²² ნ. უგრელობე, დასაბ. ნაშრ., გვ. 43; მისივე, Кавказ и сопредельные страны по материалам стеклоделательного производства, I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej, I. V — Naddnička, 1970, გვ. 304. აქვე იხ. ლიტერატურა.

¹²³ А. А. Калантарян, Материальная... с. 57, таб. XXXIV, 8.

¹²⁴ იქვე, ტაბ. XXXIV, 9.

¹²⁵ В. Ф. Гагдუкевич, Античные керамические обжигательные печи, ИГАИМК, вып. 80, М.—Л., 1934, с. 32, 33, 35, 85; е го же, Раскопки Тиритак в 1935—40 гг., МИА, № 25, М., 1952, с. 119; Н. П. Сорокина, Стекло из раскопок Пантикапей..., с. 236, рис. 10, 4, б.

¹²⁶ Н. П. Сорокина, О стеклянных сосудах с каплями синего стекла из Причерноморья, СА. №4, М., 1971, с. 97—99, рис. 1.

ცნობილია, რომ ხალხებით შემკული მინის ჭურჭელი/მთელ გვიანრობაზე სამყაროში ფართოდ გავრცელებული ტიპია¹²⁷. ა. რადნოტის აზრით, იგი განსაკუთრებით ფართოდ იყო გავრცელებული IV ს. II ნახევარში¹²⁸. მათ დიდ მომხიბლაობას ანიჭებს ზედ დადნობილი სწორედ ეს ე. წ. ფერადი ხალხები, რომლებიც ლითონის ჭურჭლის ძვირფასი ქვებით შემკობის იმიტაციას წარმოადგენს. ამგვარ მინის ჭურჭელს ლამაზებადაც იყენებდნენ¹²⁹, რაც ალბათ, ძალიან ეფექტური იქნებოდა. ხალიანი ჭურჭლების წარმოება განსაკუთრებით IV ს. ჰყვოდა¹³⁰. პატარა ხალხიანი ფრანკული თასები რაინის მხრიდან VI ს. თარიღდება¹³¹.

რუსთავეში აღმოჩენილი ხალიანი მინის ჭურჭლები ანალოგიების მიხედვით ზოგადად IV—VI, უფრო კი IV—V სს. უნდა მივაკუთვნოთ; დიდხალიანი ჭურჭელი კი, ეფიქრობთ, IV ს. უნდა იყოს, რადგან გამოირჩევა ძალზე კარგი მინით, ნახელავით და, რომ ამგვარი დიდი ხალხებით შემკულ ჭურჭელს, უმეტესად IV ს. აკუთვნებენ¹³².

სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილი ხალიანი საშმისის შესახებ ნ. უგრე-ლიძე აღნიშნავდა. რომ ქართლში, სახელდობრ მცხეთაში, იგი დას. საქართველოდან უნდა იყოს შემოტანილი¹³³. აღმ. საქართველოში ხალიანი მინის აღმოჩენის რაოდენობა და პუნქტები მატულობს. როგორც დავინახეთ იგი გვაქვს რუსთაიდან, აგრეთვე, ურბნისიდან¹³⁴ და ისევე მცხეთიდან (კარბქე, სვეტიცხოველთან)¹³⁵. მაგრამ, ჭერჯერობით, ისინი აქ თაათო-ოროლა პატარა ნატეხ-თაა წარმოდგენილი¹³⁶.

ხალიანი მინა აღმ. საქართველოში მეტად მცირერიცხოვანია და მათი წარმომავლობის შესახებ ბევრს ვერაფერს ვიტყვით. შესაძლოა, ისინი შემოტანილი იყოს რომის აღმ. იმპერიის რომელიმე ცენტრიდან.

V ტიპი — საშმისი, ფართო, ოდნავ შესქელებული პირით; ტანი ძირისკენ თანდათან ვიწროვდება; დგას კონუსურად შედრეკილ ან ბრტყელკუთხლიან სხედასხვა სიმაღლის ფეხზე. მინა მოცისფრო, მოცისფრო-მომწვანო ან მომწვანო-მოყვითალოა, ძლიერ გამოფიტული. კულტურული ფენებიდან ძირითადად ორმაგკედლიანი ქუხლებია შემორჩენილი. სამარხებში კი გვხვდება

¹²⁷ A. K i s a, Das Glas im Altertum. I. III, Leipzig, 1908. W. Smith, Glass, გვ. 152. № 304.

¹²⁸ ეხ. ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ე ა ნ ი ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 99.

¹²⁹ Glass from the Ancient World, Municipal Museum of the Haazue, Haazue, 1966, სურ. 19

¹³⁰ F. F r e m e r s d o r f, Römische Gläser aus Köln, Museum und öffentlichkeit studien aus den kolper kunstsammmlugen. VII. Köln, 1923, გვ. 13. სურ. 42.

¹³¹ F. K ä m p f e r, Viertausend Jahre Glas. Dresden, 1966. № 46.

¹³² F. F r e m e r s d o r f, დასახ. ნაშრ., გვ. 13, სურ. 42; F. K ä m p f e r, დასახ. ნაშრ., № 44, 45.

¹³³ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე, აღრეულ შუა საუკუნეთა ქართლში..., გვ. 44.

¹³⁴ სსმ, ინგ. № № 1—58/1643, 1727.

¹³⁵ მმ, ინგ. № № 1929, 1996, 3740.

¹³⁶ მართალია, ამ ნატეხებზე ხალხები არ არის შემორჩენილი. მაგრამ ძალზე დამახასიათებელი პირის მოყვანილობით და მინით ამგვარი ჭურჭლებისა უნდა იყოს. შდრ. Н. П. С о р о к и н а, Позднесантичное и раннесредневековое стекло с Таманского городища, «Керамика и стекло Дрепной Тмутаракани», М., 1963 (შემდეგში, Тамань), с. 135.

მთელი (ტაბ. IV, 1)¹³⁷. განსახილველ მასალაში არც ერთი მთელი ჭურჭელი არ არის. ქ. ღმ—4, 5, 5 სმ; პ. ღმ—7—9 სმ. ამგვარი სასმისის 10 ნატეხია რუსთავის ნაქალაქარზე, ნაციხვარზე—12, დმანისში—1, ხოლო თბილისში—2.

ამ ჭურჭლის დანიშნულების შესახებ სხვადასხვა აზრია გამოთქმული: თვლიან სასმისებად, ღამპრებად, ან შესაძლებლად მიაჩნიათ მათი გამოყენება ორივე მიზნით¹³⁸. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ისინი სასმისებია. საინტერესოა ამ სასმისთა დამზადების ტექნიკაზე დაკვირვება, რაც თვალნათლივ მიგვანიშნებს მათში ქრონოლოგიურ ყვეუფებს¹³⁹. საერთოდ კი, ისინი არსებობენ ხანგრძლივ—IV—IX სს., დიდი მათი გავრცელების არეც—ხმელთაშუა და შავი-ზღვისპირეთის ქვეყნები, ჩრდ. კავკასია, მახლობელი აღმოსავლეთი, ეგვიპტე¹⁴⁰.

საქართველოში ამგვარი სასმისები ადრეფეოდალური ხანის მთელ მანძილზე გვხვდება. იგი ფეხთა მოყვანილობის მიხედვით რამდენიმე ქვეტიპად იყოფა:

1-ლი ქვეტიპის სასმისებს რუსთავედან¹⁴¹ კონუსურად შედრეკილქუსლიანი დაბალი ფეხი აქვს (ტაბ. IV, 2). მსგავსი სასმისები აღმოჩენილია მცხეთაში: სამთავროს სამაროვნის VI—VIII სს. სამარხებსა¹⁴² და სვეტიცხოველთან VIII ს. შუა ხანებში განადგურებული ნაგებობის ნაშთებს შორის¹⁴³; ურბნის ნაქალაქარის ზედა VI—VIII სს. ფენაში¹⁴⁴.

ფეხიანი სასმისები დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი ბიჭვინტის ნაქალაქარის IV—VI ს. ფენებში¹⁴⁵. ისინი, მიუხედავად დიდი მსგავსებისა, ასევე დიდად განსხვავდებიან რუსთაველ-მცხეთურ-ურბნული სასმისებისაგან, რაც გამოიხატება მინის ფერში, ხარისხში, ტანის მოყვანილობასა და დამზადების ტექნიკაში. დროის ამ ორივე მონაკვეთში კი საქართველოში ამ ტიპის სასმისთა ფართო გავრცელებას, მათ მრავალრიცხოვნობასა და აღმოჩენის ადგილებს სიმრავლესთან ერთად, უნდა მოასწავებდეს მათი გამოსახვა ბიჭვინტის IV—V სს. ბაზილიკის მოზაიკურ იატაკზე¹⁴⁶ და ურბნისში აღმოჩენილ VI—VII სს. დათარიღებულ შორენკეის ნატეხზე¹⁴⁷.

ანალოგიური სასმისებია აზერბაიჯანში, მინგეჩაურის ზედა—V—VIII სს.

¹³⁷ სამთავროს მთელი სასმისის მიხედვით: ს.—6,7 სმ; პ. ღმ—6,2 სმ, ქ. ღმ—4,4 სმ.

¹³⁸ Н. П. Сорокин а, Тамань, с. 146—147; აქვე იხილეთ ლიტერატურა.

¹³⁹ იქვე, გვ. 148, 151—152; ავტორი ვრცლად განიხილავს ფეხიან სასმისთა დამზადების ტექნიკას.

¹⁴⁰ იქვე, გვ. 152, სურ. 9.

¹⁴¹ რმ, ინე. №№ 1622, 1629, 1872, 575, 1541; რაესწ, №№ 399, 3055, 1761, 5509, 6331.

¹⁴² ნ. უგრეღიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 68, სურ. 34.

¹⁴³ იქვე, ინე. №№ 2041, 2047, 1863, 1864, 1659, 1922, 1914, 1669, 1925, 3242, 3458; ბოხოჩაძე, დასახ. ნაშრ., ხელნაწერი.

¹⁴⁴ ლ. კილაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 129, სურ. 38.

¹⁴⁵ ა. აფაქიძე, ოთ. ლოტქიფანიძე, რ. ფუთურიძე, რ. რამიშვილი, 1952—1965 წწ. ბიჭვინტის არქეოლოგიური ექსპედიციის ანგარიშები, ხელნაწერი; ოთ. ღმბაშიძე, ბიჭვინტის VII თხრილში 1956—57 წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოების წინასწარი ანგარიში, მსკა, III, თბ., 1963, გვ. 86, სურ. I.

¹⁴⁶ Ш. Амир аша в и л и, История грузинской монументальной живописи, I, Тб., 1957, с. 22, таб. 2.

¹⁴⁷ ლ. კილაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 117, 118, სურ. 50.

ის ფენაში¹⁴⁸, ტამანის ნაქალაქარზე, B და B ტიპი, რომელიც VI ს. კარბო-
ბენ¹⁴⁹; დიდი რაოდენობითაა გვხვდება აზიაში, სარდისში — VI—VII სს. ბიზან-
ტიურ სახელწოდებით¹⁵⁰; პალესტინაში, ხირაბატ ალ-კარაგში, თარიღდება VI
VII სს¹⁵¹.

ამგვარად, I-ლი ქვეტიპი ანალოგიების მიხედვით VI—VIII სს. თარიღ-
დება.

მე-2 ქვეტიპის სასმისს მცირედ შედრეკილი ან ბრტყელქუსლიანი წვრი-
ლი და მაღალი ფეხი აქვს (ტაბ. IV, 3). ეს ქვეტიპი ფეხიან სასმისთა დამზა-
დების ტექნიკის გადაგვარებას უნდა მიგვანიშნებდეს. ასეთი რამდენიმე ქუსლ-
გვაქვს რუსთავიდან¹⁵², ერთი კი — დმანისიდან¹⁵³.

ანალოგიურია VIII—IX სს. სასმისი ტირიქატიდან¹⁵⁴, IX—X სს. — ნისი-
დან¹⁵⁵, ჩმის სამაროვნის 21-ე კატაკომბიდან¹⁵⁶, ბაქოდან¹⁵⁷.

აღსანიშნავია, რომ მე-2 ქვეტიპი არ გვხვდება სამთავრულ და ურბნულ მა-
სალებს შორის. იგი ანალოგიური მასალებით VIII—X სს. მიეკუთვნება.

მე-3 ქვეტიპის სასმისებს დამუხლული, მაღალი ფეხი აქვს.

ასეთი ფეხის ერთი ნატეხია რუსთავის ნაქალაქარიდან (ტაბ. IV, 4, 5)¹⁵⁸,
1 — ლამაზი გორიდან¹⁵⁹, 2 — თბილისის კერამიკული სახელწოდებით¹⁶⁰, ანა-
ლოგიური, ოღონდ ორჯერ უფრო დიდი ფეხი არის ურბნისში¹⁶¹.

აღსანიშნავია, რომ რუსთავის, ლამაზი გორისა და ურბნისის ნიმუშთა
შინა ზუსტად ერთნაირია — ზურმუხტისფერი, კრიალა, მცირედ გამოფიტული.

ანალოგიური ფეხის ნატეხია დენის მინის კოლექციაში¹⁶²; ტამანის ნაქა-
ლაქარზე — I ტიპი¹⁶³; სარდისში, VI—VII სს. სახელწოდებით¹⁶⁴; იერუსალიმ-
ში, ბირ-ელ-ყუტის მიდამოებში, VI ს. II ნახევრის წმ. თეოდორეს სახ. ქარ-
თულ მონასტერში¹⁶⁵. ეს ტიპი ფეხიანი სასმისების არსებობის დასაწყისში

¹⁴⁸ P. M. Вандов, Мингечаур в III—VIII веках, Баку, 1961, с. 151; таб. XI, 8, 12, 16, 17, 22.

¹⁴⁹ H. П. Сорокина, დასახ. ნაშრ., გვ. 148—151, სურ. 7.

¹⁵⁰ A. Saldern, Glass from Sardis, AJA, vol. 66, 1962, № 1, გვ. 10, ტაბ. 9, 10a, d, e, f.

¹⁵¹ P. Philippe, დასახ. ნაშრ., გვ. 62, სურ. 30, 14-22.

¹⁵² რმშ, ინვ. № № 1591, 1514, 1544; რაგსწ. № № 1004, 3585, 779, 5723, 4621, 5723.

¹⁵³ სმშ, ინვ. № დმ-37:457.

¹⁵⁴ B. Ф. Гайдукевич, Раскопки Тиритакхи..., с. 130.

¹⁵⁵ E. Л. Давидович, Стекло из Нисы, Труды ЮТАКЭ, т. I, Ашхабад. 1949, с. 374, таб. I, 1.

¹⁵⁶ H. П. Сорокина, დასახ. ნაშრ., გვ. 148; სმშ, ინვ. № 2745.

¹⁵⁷ ქალწულის კოშკის გათხრები, 1964, იაფ., ინვ. № 34; მთელი ლეროს ს.-4 სმ.

¹⁵⁸ რმშ, ინვ. № 1538; შემორჩენილი ს.—2,7 სმ; ლეროს დმ—1,5 სმ.

¹⁵⁹ ს. წ. № 232.

¹⁶⁰ სმშ, ინვ. № № 1—54/3375, 55; ძ. დმ—5,7 სმ; ფეხის ს.—3,9 სმ.

¹⁶¹ სმშ, ინვ. № 1—57:1488; ლეროს დმ—3,5 სმ.

¹⁶² სმშ, ინვ. № № 2449:95; შინა შაბაძისნაფრია და განსხვავდება დენისნაფრისაგან. იგი ძალიან გავს რუსთავში აღმოჩენილ დამუხლულფეხიან ლამპრის შინას, რომელიც შემოტანილია.

¹⁶³ H. П. Сорокина, დასახ. ნაშრ., გვ. 153, სურ. 5, 13, 722.

¹⁶⁴ A. Saldern, დასახ. ნაშრ., გვ. 10, ტაბ. 9, 10.

¹⁶⁵ პ. ვირაძის კორბო, სიარქო-ლანამის (პყუესთა მინდვრის) გათხრები და შემოკარვის მონასტრები, იერუსალიმი, 1955; იბ. ვ. ჩაჩანიძე, პეტრე იბერიელი და ქარ-
თული მონასტრის არქეოლოგიური გათხრები იერუსალიმში, თბ., 1974, გვ. 83—37, სურ. 40,

ძალზე იშვიათია, არსებობს მთელ VI—VII სს. და გვხვდება IX—X მე-3 ქვეტიპს ზოგადად VI—IX სს. ვათარილებთ.

რუსთავში, თბილისში თუ ბოლნისში აღმოჩენილი დაქსლული ჯვარის ნატეხები მინით აშკარად გამოირჩევა აქაური მასალებისაგან. აღნიშნული ფერები დამახასიათებელია მახლობელი აღმოსავლეთის საწარმოო ცენტრებისათვის. ვფიქრობთ, ჩვენში აღმოჩენილი სასმისებრი რომელიმე ამ ცენტრიდან უნდა იყოს შემოტანილი, რასაც ადასტურებს ქიმიური ანალიზებიც (ცხრ. 2).

როგორც აღვნიშნეთ, ფეხიანი სასმისები ადრეფეოდალური ხანის მთელ მანძილზე არსებობს. IV—VI სს. ისინი უმთავრესად ნაქალაქართა (ჩრდ. შავი-ზღვისპირეთის, საქართველოს შავიზღვისპირეთისა და შიდა რაიონებისა და სხვ.) ღენებში გვხვდება, ხოლო უფრო გვიან — VI—X სს. როგორც ნაქალაქართა ღენებში (არსთავი, ჯრბნისი, მცხეთა, თბილისი, ბოლნისი, დმანისი, ბაქო, ნასა), ისე სამარხებში (სამთავროსა და ჩრდ. კავკასიის სამაროვნები).

რუსთაველი ურბნელი და მცხეთური ფეხიანი სასმისების ურთიერთშედარებისას დავინახეთ, რომ რუსთავეისათვის დამახასიათებელია მომწვანო-ნოცისფრო ან მომწვანო-მოყვითალო მინა, მცხეთისათვის კი უფრო მომწვანო-ნოლურჩო. არის უფერულიც. ურბნისში ძალიან კარგ ნახელავთან ერთად ვხვდებოდა წვნიც. ყოველივე ეს მოწმობს, რომ როგორც მცხეთაში¹⁶⁷, ისე რუსთავსა და ურბნისშიც ფეხიანი სასმისები ადგილობრივ მზადდებოდა.

რუსთავში გვხვდება როგორც ფეხიანი, ისე ღრმა ფილისებრი. გლუვი და ფაცტებრიანი სასმისები; ასევეა მცხეთაშიც. ოღონდ იქ ფეხიანი სასმისები გვხვდება სამარხებშიც და კულტურულ ფენებშიც. ურბნისში კი გაბატონებული ტიპი ფაცტებრიანი სასმისებია.

VI ტიპი — დაბალი ცილინდრული სასმისები, შემკული ფერადი ან თავისივე ფერის ძაფებით. პირი ფართოა, კედლები — სწორი, ძირი — შედრეკილი ან ქუსლიანი; ძაფი დადნობილია პირზე, რამდენიმე ტანსაც გარშემოუყვება. მინა უფერულია ან მომწვანო, თხელკედლიანი, კრიალა, გამჭვირვალე, გამოუფიტავი. ს. — 4—7 სმ; პ.დ. — 9—12 სმ. შემორჩენილი გვაქვს მხოლოდ პირ-კედლის ნატეხები (ტაბ. IV, 6, 7).

თავისივე ფერის ძაფებით შემკულ სასმისთა ნატეხებია: რუსთავის ნაციხვარიდან — 4¹⁶⁸, ნაქალაქარიდან — 2¹⁶⁹, თბილისის კერამიკული სახელოსნოდან — 1¹⁷⁰, ერეკლეს მოედნიდან — 3¹⁷¹, უჯარმიდან — 1¹⁷².

ფერადი ძაფებით შემკულ სასმისთა ნატეხები: რუსთავის ნაციხვარიდან — 2¹⁷³, თბილისის კერამიკული სახელოსნოდან — 2¹⁷⁴, ერეკლეს მოედნი-

¹⁶⁸ A. Saldern, დასახ. ნაშრ., გვ. 10; Н. П. Сорокина, დასახ. ნაშრ., გვ. 153.

¹⁶⁷ 6. უ გ რ ე ლ ი ა ჯ. დასახ. ნაშრ., გვ. 90—91.

¹⁶⁹ რაესწ, №№ 2211, 3848, 1866, 4363.

¹⁶⁸ რშ, ივ. №№ 1691, 1225.

¹⁷⁰ სსშ, ივ. № 1—54· 2291.

¹⁷¹ თბიშ, №№ 2-86—57, 2-1110—56, 2-1163—57.

¹⁷² სსშ, ივ. № 2—57:667.

¹⁷³ რაესწ, № 3646¹, 04—75—2262.

¹⁷⁴ სსშ, ივ. №№ 1—54/2466, 25.

დან — 1175; დმანისიდან — 2176; ლამაზი გორიდან — 1177; ეს უყანასკნელი ძაფების განლაგებით ძალზე ემსგავსება VIII—IX სს. ნიმუშებს ორბეთის მინის საწარმოიდან¹⁷⁵, სადაც მრავლად გვხვდება ძაფებით შემკულ სასმისთა ნატეხები.

ანალოგიურია დვინური IX ს. სასმისები¹⁷⁹, ბველი განჯის¹⁸⁰ და ორენჯალის¹⁸¹, ტაშანის VI—VIII სს. დათარიღებულ ფენიდან მომდინარე სასმისთა ნატეხები¹⁸².

ორბეთულ და სხვა ანალოგიებს გათვალისწინებით საქართველოში აღმოჩენილ სასმისთა ამ ტიპს VIII—IX სს. ვათარილებთ.

VII ტიპი — სასმისი ფართო პირით, ცილინდრული ტანი ქვემოთკენ მცირედ ვიწროვდება. ძირი — შედრეკილია. სასმისის ქვემო ნაწილში ორ მწკრივად გარშემოუყვება ერთმანეთზე ზურგით მიდებელი ფრჩხილისებრი ხორკლები. შინა მომწვანო-მოცისფრო ან ღია მწვანეა. თხელკედლიანი, გაუმჟღავნებელი, წვრილობუშტულებიანი, მცირედ დახაზული და გამოფიტული (ტაბ. IV, 8) ძ. ღმ — 4,5 სმ.

ამგვარი სასმისის ნატეხებია თბილისის კერამიკული სახელოსნოდან — 1163. ერეკლეს მოედნიდან — 9 (სამ ჭურჭელს უნდა ეკუთვნოდეს)¹⁸⁴; ლამაზი გორიდან — 1185.

ანალოგიური სასმისებია დვინში, დათარიღებული IX ს¹⁸⁶ და ორენჯალაში¹⁸⁷. სხვაგვარად განლაგებული ხორკლებიანი სასმისები აღმოჩენილია ჩრდ. კავკასიაში, ბალთას კატაკომბებში¹⁸⁸.

ნეტითაში (სამთავროს სამაროვანი)¹⁸⁹ და ურბნისში¹⁹⁰ აღმოჩენილი V და VI—VIII სს. სხვადასხვა ფორმის ჭურჭლებზე მაღალი, ეკლისებრი ხორკლები ასიმეტრიულადაა განლაგებული; ხოლო თბილისში, ბოლნისში, დვინში და ორენჯალაში აღმოჩენილ ფიალისებრი სასმისებზე დაბალი, ერთმანეთზე ზურგით მიდებული ფრჩხილისებრი ხორკლები სიმეტრიულად არის განლაგებული.

¹⁷⁵ ბბუმ, № 2-801—56.

¹⁷⁶ სსშ, ინე. №№ 81—65/2120, 1751.

¹⁷⁷ ს. წ. № 473.

¹⁷⁸ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე, შინა ბველ საქართველოში, თბ., 1961, ტაბ. 18; მ ი ს ი ე ე. Кавказ и сопредельные страны..., с. 305.

¹⁷⁹ Р. М. Джанполадян, Двин. с. 38, 59—60, №№ 23—27.

¹⁸⁰ ასიმ, ინე. №№ 2977, 2916, 2524, 2418.

¹⁸¹ იიაფ, ინე. №№ 113, 259.

¹⁸² Н. П. Сорокина, დასახ. ნაშრ., გვ. 140—142, სურ. 1კ.

¹⁸³ სსშ, ინე. № 1—54: 1818.

¹⁸⁴ ბბუმ, №№ 2-950—56, 2-801—56, 2-1110—56, 2-1321—56, 2-1807—57.

¹⁸⁵ ს. წ. № 566.

¹⁸⁶ Р. М. Джанполадян, Новые данные о стекловании Двина, КСИА. вып. 120, 1962, с. 27, рис. 6; с 6-жс, Двин. с. 63—64, № 69; А. А. Калантарян, Двин. I, Раскопки центрального квартала, 1964—1970 гг., АРА. № 13, Ереван, 1976, с. 101, рис. 31¹⁰⁻¹².

¹⁸⁷ იიაფ, ინე. №№ 256, 622.

¹⁸⁸ МАК, т. VIII, с. 136, таб. CXIV, 6; სიმ, № 49870.

¹⁸⁹ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე, აღრეულ შუასაუკუნეთა... გვ. 37—38, 62—64, 69—70; სურ. 24.

31.

¹⁹⁰ სსშ, ინე. №№ 1—59: 2072; 1—57/1483, 1401.

საქართველოში აღმოჩენილი ნიმუშები ერთნაირია და დვინისა და ორენკა-ლის სასმისებისაგან განსხვავდება შინით, კარგი და ფაქიზი ნახელავით. თბილისში ისინი აღმოჩნდა VI და VIII ტიპის სასმისებთან ერთად, რომლებიც ზოგადად VIII—IX სს. თარიღდება. VII და VIII ტიპის სასმისთა ფორმა ერთნაირია, ოღონდ დამზადებულია სხვადასხვა ხერხით და შემკულია სხვადასხვაგვარად (იხ. ქვემოთ). ბოლნისში — ლამაზ გორაზე აღმოჩენილი ადრეფეოდალური ხანის მასალები ზოგადად V—IX სს. დათარიღებული¹⁹¹. დვინის მასალები, როგორც აღვნიშნეთ, IX ს. თარიღდება.

რადგან ამგვარი ტექნიკით შემკული ჭურჭელი V ს. ბოლოდან ჩნდება¹⁹², VII ტიპს ზოგადად VI—IX სს. ვათარილებთ. უფრო კი ვფიქრობთ, რომ თანხლები და ანალოგიური მასალებისა და, რაც მთავარია, ფორმისა და ხორკლების მოყვანილობის მიხედვით, იგი VIII—IX სს. მიეკუთვნება.

ყალიბში გამობერილი ჭურჭელი

VIII ტიპი — სასმისი, პირი სწორი, შესქელებული, ფართო ცილინდრული ტანი ქვემოთკენ მცირედ ვიწროვდება, ძირი — შედრეკილი. მთლიანად შემკულია ბადისებრი ან ირიბტალღური დაბალრელიეფური ორნამენტით. შინა მომწვანო-მოცისფროა, მწვანე ან ლურჯი, კრიალა, მცირედ ბუშტულებიანი, გამოუფიტავი. ზომები: ს. — 8,5; 10,5 ან 11 სმ; პ. დმ — 9, 10 ან 11 სმ., ძ. დმ — 6 ან 7 სმ. ამგვარი სასმისების (ტაბ V, 1) 20 ნატეხი გვაქვს თბილისიდან, 15 — რუსთავიდან.

ბადისებრორნამენტიანი ნატეხებია: რუსთავის ნაციხევიდან — 7¹⁹³, თბილისის კერამიკული სახელოსნოდან — 1¹⁹⁴, ერეკლეს მოედნიდან — 1¹⁹⁵. ტალღურზედაპირიანებია: რუსთავის ნაქალაქარიდან — 2¹⁹⁶, ნაციხევიდან — 6¹⁹⁷, თბილისის კერამიკული სახელოსნოდან — 4¹⁹⁸, ერეკლეს მოედნიდან — 4¹⁹⁹, დედაციხიდან — 1²⁰⁰, სახელმწიფო მუზეუმის ეზოში აღმოჩენილი — 1²⁰¹, ლამაზი გორიდან — 4²⁰². ანალოგიური სასმისებია ორბეთის შინის საწარმო-დან²⁰³ და დარიალის ხეობაში, ყაზბეგთან გათხრილ IX ს. სამარხიდან²⁰⁴.

¹⁹¹ ჟ. ა. შირაზაშვილი, დსახ. ნაშრ., გვ. 54.

¹⁹² ნ. უგრეღიძე, დსახ. ნაშრ., გვ. 88.

¹⁹³ რაესწ, №№ 1832, 5050, 3991, 1353, 1332, 1980, 4959.

¹⁹⁴ სმ, ინე. № 1—54: 182.

¹⁹⁵ თბიშ, № შ-1110—56.

¹⁹⁶ რმ, ინე. №№ 910, 1560.

¹⁹⁷ რაესწ, №№ 1093, 4215, 4621, 1137, 1690.

¹⁹⁸ სმ, ინე. №№ 1—54/2467, 2211, 626, 3602, 3025, 566, 2469, 2301, 3024.

¹⁹⁹ თბიშ, №№ შ-1110-56, ბ-815—57, ბ-1285—57, ბ-1827—57; ეს უკანასკნელი გამოქვეყნებულია VII—VIII სს. № 19 ორშის მასალებთან ერთად; იხ. ი. გ. შვილიშვილი, ო. ტყეშელაშვილი, თბილისი, გვ. 41, 72, ცხრ. 9, ტაბ. XXX, № 220.

²⁰⁰ თბაესწ, № 1266.

²⁰¹ სმ, ინე. № 3—52: 791.

²⁰² ს. წ. №№ 294, 404, 576, 603.

²⁰³ ნ. უგრეღიძე, შინა ძეგლ..., გვ. 8—9; შიშივე, ორბეთის შინის საწარმოს თხრის შედეგები, სს, თბ., 1962, გვ. 57.

²⁰⁴ ლ. წითლანაძე, ა. კახიძე, ბ. შატბერაშვილი, 1966 წელს დარიალის ხეობაში ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები, სს, თბ., 1967, გვ. 77.

საქართველოს გარეთ ასეთი სასმისები არის ჩრდ. კავკასიაში — თხაბა-ერდში²⁰⁵, ბალთასა და ჩნის კატაკომბებში²⁰⁶; აზერბაიჯანში — მინგეჩაურის ზედა ფენასა²⁰⁷ და ორენყალაში, დათარიღებულია VIII—X სს²⁰⁸. სომხეთში — დვინში ამგვარი ჭურჭლები აღმოჩნდა ეკლესიის რაიონში, ამიტომ მიჩნეულია საკულტო დანიშნულების სასმისებად ან ლამპრებად; დათარიღებულია IX ს²⁰⁹. ანალოგიური სასმისებია ტაშენტის მუზეუმის VIII—XIII სს. მინის კოლექციაში²¹⁰.

როგორც აღვნიშნეთ, ჩვენში სასმისის ეს ტიპი გვხვდება ნაქალაქართა, ნა-რიცხვართა და ნამონასტრალთა კულტურულ ფენებში, სამარხებში, ორბეთის მა-ნის საწარმოში, რომელიც VIII—IX სს. დათარიღებული. ვფიქრობთ, აღნიშ-ნული სასმისის წარმოება სახელოსნოს არსებობის ბოლო პერიოდს, კერძოდ, IX ს. უნდა მივაკუთვნოთ. ამის ვარაუდის საფუძველს გვაძლევს როგორც ანა-ლოგიური მასალები, აგრეთვე ის, რომ ეს ტიპი არ გვხვდება VIII ს. მასალებს შორის ისეთ ძეგლებში, როგორიცაა ურბნისი და მცხეთა-სამთავრო.

თბილისის კერამიკულ სახელოსნოში ამგვარი სასმისების უმეტესობა აღ-მოჩენილია № 9 თხრილში, სადაც თიხის ჭურჭლის გამოსაწვავი ჭურაც იყო დადასტურებული და თითქოს ფენათა მონაცვლეობაც შეიმჩნევა, — სულ ქვემოთ, IX—X სს. არაბული ფელსია აღმოჩენილი²¹¹. ფელსის აღმოჩენის დონეზე და უფრო ქვევითაც, 1,5 მ სიღრმეზე აღმოჩნდა მრავალფერადი, გაღვ-რილად მოჭიქული ჯამი, რომელიც IX—X სს. თარიღდება²¹². ამავე დონეზე და აღნიშნულ ნივთებთან ერთადაა მოპოვებული ტალღურზედაპირიანი სასმი-სებიც, რომლებიც ასევე IX—X სს. უნდა დათარიღდეს.

ყაზბევთან გათხრილი სამარხები დათარიღებულია IX ს. ძეგლის გამ-თხრელი ლ. წითლანაძე შესაძლებლად თვლის თარიღის გადაწევას X ს., რად-გან IX ს. მონეტა²¹³, რითაც დათარიღებულია სამარხი, გახვრეტილი იყო²¹⁴.

ანალოგიურ მასალასთან ერთად, ყოველივე ზემოთ თქმულის გათვალის-წინებით, VIII ტიპად გამოყოფილი სასმისები IX—X სს. უნდა მივაკუთვნოთ. დვინში და ორენყალაში აღმოჩენილ სასმისებს ადგილობრივ ნაწარმად

²⁰⁵ Г. Гамбашидзе. Из раскопок Тхаба-Ерди, «Декоративное искусство СССР», № 7, (152), М., 1970, с. 50.

²⁰⁶ МАК, т. VIII, с. 136. таб. CXIV, 4; სმ. ინგ. №№ 39543, 49870, 39545, 49879, 2855, 2548.

²⁰⁷ სმ. ინგ. № 232.

²⁰⁸ В. П. Фоменко. Стекланные изделия VIII—X вв. городища Орен-Кала, Изв. АН Аз ССР, № 7, Баку, 1962, с. 32, таб. 12, 3, 4.

²⁰⁹ Р. М. Джанполадян, Новые данные.... с. 28—29, рис. 6; е. е. же, Двин, с. 32, №№ 62—68; А. А. Калантарян, Двин, I, раскопки... с. 112, таб. XXXIV.

²¹⁰ М. Т. Амирджанова. Средневековые стеклянные сосуды из музеев Ташкента и Самарканда, ИМКУз, вып. 3, Ташкент, 1962, с. 92, 100, рис. 3, 4.

²¹¹ გ. ლომთათიძე, თბილისი, გვ. 134.

²¹² მ. მიწიშვილი, IX—X საუკუნეების ქართული მოჭიქული კერამიკა, «მაცნე» № 2, თბ., 1967, გვ. 290—291, ტაბ. 11, 2; ლ. კილაშვილი, ქალაქები ფეოდალურ საქარ-თველოში, II, თბ., 1970, (შემდეგში, ქალაქები, 11), გვ. 161.

²¹³ ი. ქალაღანიძე, ქუთუთი მონეტების მიმოკცევა VIII—X სს. საქართველოში, «მა-ცნე», № 4, თბ., 1973, გვ. 71, სქოლიო 18.

²¹⁴ ლ. წითლანაძე მ აზრი გავრზიარა პირად საუბარში.

თელიანი²¹⁵. საქართველოს, სომხეთის და აზერბაიჯანის ამ ტიპის სასამისთა ურ-
აერ-თმეგრებისას ჯავინახავთ. რომ მათ შორის იმდენად დიდი მსგავსებაა
ფორმასა და ორნამენტში, რამდენიც განსხვავებაა თვით მინასა და ნახელავ-
ში²¹⁶. საქართველოში აღმოჩენილი ღრმა ცილინდრული, ტალღურზედაპირი-
ანი სასამისები, რომლებიც გამოირჩევა კარგი ხარისხის მინითა და ნახელავით,
ადგილობრივ ნაწარმს წარმოადგენს. სხვადასხვა პუნქტებიდან მომდინარე ნა-
მუშების ურთიერთშედარება გვიჩვენებს, რომ ისინი სხვადასხვა საწარმოებს
განეკუთვნებიან და ფართოდ ყოფილან გავრცელებული მაშინდელ ყოფაში.

ნ. უგრელიძის ვარაუდით ჩრდ. კავკასიის ალანთა VIII—IX სს. სამარხებ-
ში აღმოჩენილი მსგავსი სასამისები, მინის ბეჭდებთან ერთად, საქართველოდან
უნდა იყოს გატანილი²¹⁷.

IX ტიპი — სასამისი, ფართო პირი შესქელებული აქვს. დაბალი, ცილინ-
დრულია, ძირი — ბრტყელი; იგი მთლიანად შემკულია ღრმა რელიეფური ორ-
ნამენტით, ასეთი ორი სასამისი გვაქვს თბილისიდან (ერეკლეს მოედანი). ორივე
სქელედლიანია. ერთის მინა მუქი მწვანეა, კრიალა, მცირედ ბუმბულებიანა,
გამოუფიტავი (ტაბ. IV, 9)²¹⁸. მეორე — ღია მომწვანო შაბიამნისფერია, კრია-
ლა, მთლიანად დაბუმბულებული, გამოუფიტავი²¹⁹. ორივე გამოქვეყნებულია IX—
X და XI სს. დათარიღებულ ორმოცბის მასალებთან ერთად²²⁰.

ასეთი დაბალი ცილინდრული სადა სასამისები ფართოდ იყო გავრცელებ-
ული მთელ წინა აზიაში VIII—IX სს. და შემდეგ²²¹. ის წარმოადგენილია შუა
აზიის IX ს. II ნახევრის მასალებში²²². მათ სხვადასხვაგვარად ამკობდნენ.
თბილისურ სასამისებზე ჩანაღარები ყალიბში ჩაბეჭდილია მიღებული. ანალო-
გიური სასამისებია VIII—IX სს. ორბელის საწარმოში, დვინში²²³, ორენყა-
ლაში²²⁴. ჩრდ. კავკასიაში — რუტხა²²⁵, რანშო, სადაც თარიღად მიჩნეულია
X ს. XI ს.²²⁶.

თბილისურ სასამისებს ანალოგიების მიხედვით VIII—X სს. ვათარიღებთ.
მინით ისინი ადგილობრივ ნაწარმად მიგვაჩნია. ერთი მათგანი (№ ბ — 1678—
57) ძალიან ემსგავსება ორბელულს.

²¹⁵ Р. М. Джанполадян, Двин, с. 31; Г. М. Ахмедов, Среднеазовый
город Байлакан (историко-археологическое исследование). Автореферат, Баку, 1972,
(შემდეგში. Байлакан), с. 56—57; В. П. Фоменко, д.с.н.с. Баку, გვ. 40.

²¹⁶ სომხეთისა და აზერბაიჯანის მასალებს გვეყვანით ერევნისა და ბაქოს მუზეუმებში.

²¹⁷ ნ. უგრელიძე, ნატეხურისა და ორბელის მინის საწარმოთა თხრის ანგარიში, სას.
თბ., 1961, გვ. 60—61; აღნიშნავთ, რომ ჩრდ. კავკასიის მასალებს შორის გვხვდება განსხვ-
ავებული მინისაგან ნაკეთები ნიმუშებიც (სამ მასალების მოხედვით).

²¹⁸ თბიშ, № ბ-1799—57; ს.-4.8 სმ; პ. დ-8.8 სმ. ძ. დ-7.5 სმ.

²¹⁹ თბიშ, № ბ-1678—57; ს.-4 სმ; პ. დ-9 სმ. ძ. დ-7.5 სმ.

²²⁰ ნ. უგრელიძის კვლ., ო. ტყეშელაშვილი, თბილისი, გვ. 35, 37; ტაბ. XXVIII,
XXXIX, № 189; XXVII, № 171.

²²¹ С. L a m m, Iran, ტაბ. X, C—K.

²²² Б. Я. Ставиский. Раскопки городища Кундур-Тене в 1956—1957 гг. СА,
№ 4, М., 1960, с. 117, рис. 4.

²²³ სსიშ, ინე. № 2326: 154.

²²⁴ იბიშ, ინე. № № 15, 382.

²²⁵ სიშ, ინე. № 49872.

²²⁶ SPA, VI, ტაბ. 1443, A.

ამგვარად, ადრეფეოდალურ საქართველოში (IV—X სს.) სუფრის ქუჩე-
ლი — სასმისები მრავალფეროვნადაა (9 ტიპი) წარმოდგენილი; ისინი განსაკუთ-
რებით მრავლად გვხვდება X სს. (ტაპი I, II, V, VI, VIII).

დასკვნა

შუა საუკუნეთა საქართველოში თიხისა და ლითონის კრაქებთან ერთად
უზრიად გავრცელებული ჩანს შინის კრაქი — ლამპარი, რომელიც ლითონის
ბუდეში იდგმებოდა. ისინი სხვადასხვა ტიპის, ზომისა და ფერისაა. შინისა ლამ-
პარებს რომელი ხანიდან იყენებდნენ²²⁷. მისი ფართოდ გავრცელება დაუკავ-
შირდა ბაზილიკების მშენებლობას, რაც თავის მხრივ ქრისტიანობის გავრცე-
ლებასთან იყო დაკავშირებული²²⁸.

საქართველოში შინის ლამპარები ადრეფეოდალური ხანის მთელ მანძილზე
გვხვდება, განსაკუთრებით მრავლადაა ის ბიჭვინტის ნაქალაქარზე. განხილულ
მასალაში გამოიყო ორი ტიპი. ისინი დამზადებულია გამობერვით.

I ტიპი. ბუდეში ჩასადგმელი ლამპარები. სწორკედლებიანი ღრმა თასა,
რომელიც ქვემოთ ვიწროვდება და ფეხით ბოლოვდება. ფეხის მოყვანილო-
ბის მიხედვით გამოიყო ქვეტიპები.

1-ლი ქვეტიპი. ბურთულაბოლოებული სხვადასხვა სიმაღლის ფეხიანი
ლამპარები (ტაბ. V, 6—9) უნეტესად ფეხებია შემორჩენილი. ს. 1.7—4.5 სმ:
ღმ — 1—1.5 სმ. შინა მოყვითალო, მომწვანო-მოყვითალო ან მწვანეა. ასეთე-
ბია: დმანისიდან — 3 ნატეხი²²⁹, რუსთავის ნაქალაქარიდან — 2²³⁰, უჯარმი-
დან — 1²³¹, თბილისიდან (ერეკლეს მოედანი) — 1²³², ლამაზი გორიდან — 1²³³,
იყალთოდან — 2²³⁴, ურბნისიდან — 1²³⁵, მცხეთის კარიბჭესთან — 1²³⁶, სვეტი-
ცხოველთან — 3²³⁷.

მე-2 ქვეტიპი. დამუხლულფეხიანი ლამპარები. შინა კარგი ხარისხისაა, მუქი
ბოლურჯო-მომწვანო. ამგვარია რუსთავის ნაქალაქარიდან 1 ნატეხი (ტაბ. V,
10, 11)²³⁸, თბილისის კერამიკული სახელოსნოდან — 1²³⁹.

VI—VII სს. შინის ლამპარები ფართოდაა გავრცელებული ბიზანტიაში, მახ-
ლობელ აღმოსავლეთში, სირიაში, პალესტინაში და მესოპოტამიაში²⁴⁰, სარ-

²²⁷ C. L a m m, Samarra, გვ. 31—35; Н. П. Сорокина, Тамань, с. 156—158
Р. М. Джапполадян, Новые данные, с. 30; T. Philippe, დასახ. ნაშრ., გვ. 64
77, სურ. 31, 39—42.

²²⁸ შდრ. Н. П. Сорокина, დასახ. ნაშრ., გვ. 162—163.

²²⁹ სსმ, ინგ. №№ ღმ-37: 2716, 81—65:1491, 2—63, 711.

²³⁰ რმ, ინგ. №№ 866, 487.

²³¹ სსმ, ინგ. № 2—57:632.

²³² თბიგმ, № 2-1154—56.

²³³ ს. წ. № 566.

²³⁴ თსიგმ, ინგ. № 900-ა, დ. აღმოჩენილია 1944 წ. აკადემიის შენობის წყნდოსას. ნაუარ მი
წაში; იხ. ალ. შაბუღაშვილი, იყალთოს აკადემია, თბ., 1948, გვ. 22.

²³⁵ სსმ, ინგ. № 1—58: 1850.

²³⁶ მმ, ინგ. № 3896.

²³⁷ მმ, ინგ. №№ 1925, 2828, 2732.

²³⁸ რმ, ინგ. № 1400; 3 მუხლია კედლების დასაწყისითურთ: ს.-3 სმ.

²³⁹ სსმ, ინგ. № 1—54: 3502; შემორჩენილია 2 მუხლი.

ჯღაში²⁴¹; კ. ლამს გამოქვეყნებული აქვს როგორც დამუხლულფეხიანი ლამპარი ჩეიდან VI—X სს²⁴², ისე თითქმის უფეხო, ერთმუხლიანი ლამპარი, IX—X სს.²⁴³ ამგვარივე, უფეხო, ერთბურთულიანი ლამპარის ნატეხი აღმოჩნდა კორინთში²⁴⁴. ქალის ნიმუშები ბურთულადაბოლოებული ფეხიანი მინის ლამპრებით დატულია ნიუ-იორკში, კორნინგის მინის მუზეუმსა²⁴⁵ და ბალტიმორში უოლტერის ხელოვნების გალერეაში. ეს უკანასკნელი დათარიღებულია VI—VIII სს. და შესაძლოა სირიული იყოს²⁴⁶.

საქართველოში აღმოჩენილი ამგვარი ლამპრები ზოგადად VI—X სს. თარიღდება, მაგრამ შეიძლება ეს თარიღი დაზუსტდეს აღმოჩენის ადგილებისა და ანალოგიების მიხედვით.

რუსთაველი ბურთულადაბოლოებული ფეხიანი ლამპარის ნატეხი (№ 866) მომდინარეობს ნაქალაქარის ქვედა ფენებიდან. საიდანაც გვაქვს ზემოთ განხილული ფაეტებ-ანი სასმისები. ლამპარსაც შესაბამისად VI—VIII სს. ვათარილებთ. რაც შეეხება დამუხლულფეხიან ლამპარს რუსთაველიდან. იგი შემოტანილად მიგვაჩნია მახლობელი აღმოსავლეთის რომელიმე საწარმოო ცენტრიდან (მინის ფერის მიხედვით) და შესაბამისად VI—VII სს. ვათარილებთ. ამ თარიღს მხარს უჭერს მისი აღმოჩენის ვითარებაც.

დმანური ლამპრების ახლო ანალოგიაა სირიული და სამარული IX ს. ნიმუშები²⁴⁷; როგორც ცნობილია, დმანისის ბაზილიკა VII ს-შია აგებული²⁴⁸. ამიტომ დმანურ ნიმუშებს ზოგადად VII—IX სს. ვათარილებთ.

ცამეტათგან ერთ-ერთი სირიელი მამის ზენონის მიერ VI ს. II ნახევარში დაარსებულ იყალთოს მონასტერში²⁴⁹ შევინახულია სხვადასხვა დროის ნაგებობები. მათ შორის VI ს. III მეოთხედის „სამების“ ტაძარი და VIII—IX სს. მთავარი, გუმბათიანი ტაძარი²⁵⁰. იყალთოში აღმოჩენილი მინის ლამპრები მათი კუთვნილი და თანადროული უნდა იყოს. ამგვარად, მათი თარიღი VI ს. III მეოთხედიდან და IX ს. განისაზღვრება.

მცხეთაში, სვეტიცხოველთან აღმოჩენილი მინის ლამპრები ანალოგიური და თანხლები მასალების (ფაეტებიანი და ფეხიანი სასმისები და სხვ.) მიხედვით VI—VIII სს. თარიღდება.

ზოგიერთი ბურთულადაბოლოებული ფეხ-ანი ლამპარი (დმანისიდან, რუსთაველიდან, მცხეთიდან) გამოირჩევა ძალზე კარგი ხარისხის მოყვითალო ში-

²⁴⁰ T. Philippe, დასახ. ნაშრ., გვ. 64, 67; სურ. 31_{ა-ბ}; 39₁₁₋₁₂; 40₂₁₋₂₂. 42.

²⁴¹ A. Saldern, დასახ. ნაშრ., გვ. 11. ტაბ. 10_{1ა}.

²⁴² C. Lamm, Iran, ტაბ. 40, G. ასახელებს როგორც ფლაკონს.

²⁴³ იქვე. ტაბ. 14, M. —ასახელებს, როგორც ლამპის ან ხუფის ფრაგმენტს; ტაბ. 15. H—ასახელებს, როგორც ფილაქვას, ან ლამპის ძირს.

²⁴⁴ G. Davidson, A Medieval Glass—factory of Corinth, AJA, XLIV, № 3, 1940 (შემდეგში, corinth) გვ. 316, სურ. 19, № 48; ავტორი მას აღარებს VII—IX სს. ლამპარს სირიიდან, უთითებს კ. ლამის ნაშრომს Mittelalterliche Gläser, ტაბ. 30: 20; იქვე, სქოლიო. 40.

²⁴⁵ T. Philippe, დასახ. ნაშრ., სურ. 43.

²⁴⁶ JGS, vol. 9. 1967, გვ. 133—143, № 12.

²⁴⁷ T. Philippe, დასახ. ნაშრ., სურ. 40₂₉, 42.

²⁴⁸ გ. ჩუბინაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, I, თბ., 1936, გვ. 192.

²⁴⁹ Г. Н. Чубинашвили, Архитектура Кахетии, Тб., 1959, с. 258—339.

²⁵⁰ იქვე, გვ. 261, 348.

ნით. ვფიქრობთ, მათი სახით მახლობელი აღმოსავლეთის, ალბათ, ბიზანტიის რომელიმე საწარმოო ცენტრიდან შემოტანილ ნიმუშებთან უნდა გვეკონდეს საქმე.

თბილისის კერამიკულ სახელოსნოში დანერგულ ფეხიანი ლამპრის ნატეხი აღმოჩნდა IX თხრილში; აქ ფენათა მონაცვლეობაც შეიმჩნევა და როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ქვედა ფენის მასალები (გაღვრილად მოქიქული ქამი, ტალღურზედაპირიანი მინის სასმისი და სხვ.) IX—X სს. თარიღდება. ასევე უნდა დათარიღდეს მათთან ერთად აღმოჩენილი მინის ლამპარიც.

II ტიპი — ყურბიანი ლამპრები. ღრმა ფიალისებრა ტანი ძირისაკენ მცირედ ვიწროვდება, ძირი შედრეკილია. ფართო, განივრად გადმოყვანილ პირთან მიღობილია მრგვალგანივკვეთიანი პატარა ყურები. მინა ცისფერი ან მომწვანო-მოცისფროა, კრიალა, გამკვირვალე. მცირედ ბუშტულებიანი, მეტნაკლებად გამოფიტული. ზოგის ზედაპირი მცირედ ტალღურია. ზომები: ს. — 6,5—7,5 სმ, პ. ღმ. — 8,5—10,5 სმ; ყურის ს. — 1,2—3 სმ. ეს ტიპი (ტაბ. V, 2—5) არის თბილისში (ერეკლეს მოედანი) — 5 ნატეხი²⁵¹. დმანისში — 2²⁵². რუსთავეის ნაქალაქარზე — 7²⁵³, ნაციხვარზე — 12²⁵⁴, ლამაზ გორაზე — 4²⁵⁵, ბოლნისში — 1²⁵⁶, მცხეთაში — 1²⁵⁷, ორბეთის სახელოსნოში.

ყურებიანი ლამპრები გვხვდება გერასაში²⁵⁸, სარდისში, VI—VII სს. სახელოსნოში²⁵⁹, დვინის კათედრალური ტაძრის ახლოს. თარიღდება IX ს-ით და მიჩნეულია ადგილობრივ ნაწარმად²⁶⁰; ჩრდ. კავკასიაში. ბალთას მე-9 კატაკომბურ სამარხში²⁶¹, ტამანის ნაქალაქარის შუა საუკუნეების ფენებში და სარკელში — ბელაია ვეყაში, რომელიც IX ს I ნახევრით თარიღდება²⁶²; სამარაში²⁶³, კორინთში, თარიღდება IX—X სს²⁶⁴. ასეთი ყურებიანი ჭურჭლეები შეიძლება შეგვხვდეს XI ს²⁶⁵.

ღმანური (№ ღმ — 37:1156) და რუსთაველი (რაესწ. № 6245) თითო ნატეხი. რომელიც გამოირჩევა პატარა ყურებით, სარდისის მასალების მიხედვით, VI—VII სს. უნდა მივაკუთვნოთ. უმრავლესობა კი, ანალოგიური მასალების გათვალისწინებით, ძირითადად, ადრეფეოდალური ხანის დასასრულით — IX—X სს. თარიღდება.

²⁵¹ ბაგმ, №№ ბ-1808—57, ბ-1806—57, ბ-1809—57, ბ-10-57, ბ-11-57.

²⁵² სმ, ივ. №№ 81—65: 1466, ღმ-37:1157; ეს უკანასკნელი გამოქვეყნებულ აქვს ლ. მ. უსხელიშვილს, Раскопки в Дманиси, СА, VI, М., 1940, с. 281.

²⁵³ რმ, ივ. №№ 782, 1721, 1696, 1691, 576, 1604, 487.

²⁵⁴ რაესწ, №№ 5711, 6045, 1528, 1998, 1703, 6508, 6245, 4959, 7043, 1137.

²⁵⁵ ს. წ. №№ 603, 404, 362, 284.

²⁵⁶ სმ, ივ. № 2549, В. აღმოჩნდა 1936 წ. ბოლნისის ტაძრის თხრისას.

²⁵⁷ მმ, ივ. № 1917.

²⁵⁸ Т. Philippe, დასახ. ნაშრ., სურ. 41_{40,41}.

²⁵⁹ А. Salderg, დასახ. ნაშრ., გვ. 11, ტაბ. 10₁₈.

²⁶⁰ Р. М. Джанполадян, Двин, с. 35, № 127, таб. V, II; А. А. Казантзян, Двин, I, раскопки с., 103, рис. 35.

²⁶¹ МАК, т. VIII, ტაბ. XIV, 9; სმ, ივ. № 49841.

²⁶² Н. П. Сорокина, დასახ. ნაშრ., გვ. 158.

²⁶³ С. Lamm, Samarra, გვ. 91, № 265.

²⁶⁴ G. Davidson, Corinth, სურ. 21.

²⁶⁵ Н. П. Сорокина, დასახ. ნაშრ., გვ. 156—158, სურ. 9, 10₁₋₂.

როგორც აღენიშნავს. ფიქრობენ, რომ აღრეფეოდალური ხანის სასმელთა უმრავლესობას შესაძლოა ლამაზობადაც იყენებდნენ. ძირითადად კი, ამ ხანაში გავრცელებულია ფეხიანი, ბუდეში ჩასადგმელი და ყურიანი, ჩამოაყადებული ლამაზები. ამ ხანის დასასრულს კი ჭარბობს ყურებიანი ლამაზები, რომელიც არსებობას განაგრძობს შემდგომ ხანებშიც.

ა ლ ა მ ბ ი კ ი

საქართველოში აღმოჩენილია თავისებური, როგორც ირკვევა ალქიმიური ჭურჭელი, ლიტერატურაში „ალამბიკის“ სახელით ცნობილი. ამგვარი ჭურჭლის ორი ნატეხია რუსთავეს ნატიფიდან, ერთი — მცხეთიდან.

თავისუფლად გამოხედილი ალამბიკი (ტაბ. V, 12) კიქისებრი ფორმის: პირგაღშოკეილი, ტანი თანდათან ძირისაკენ ვიწროვდება; პირს ქვემოთ მიღობილი აქვს გადმოსაღვრელი ფართო მილ-ნისკარტი, რომელიც სწრაფად ვიწროვდება. მინა მწვანეა. სქელკედლიანი, მცირედ გამოფიტული²⁶⁶. ს. — 6,5 სმ; პ. დმ — 5,2 სმ.

ყალბში გამოხედილი ალამბიკი (ტაბ. V, 13) შემორჩენილია პირის ნატეხი მილ-ნისკარტის დაწყებით²⁶⁷. პირი შესქელებულია; მინა — მწვანე, სქელკედლიანი, ბუშტულებიანი. მსგავსი, ოღონდ ორჯერ უფრო პატარა ჭურჭელი მოიპოვება მხოლოდ მცხეთაში. ესეც კიქისებრია, წელში მცირედ გამოყვანილი, ძირმდრეკილი, ძირთან მილ-ნისკარტით. პირი მომტვრეულია. მინა — ნომწვანო-მოცისფრო, თხელკედლიანი, წვრილბუშტულებიანი (ტაბ. V, 14)²⁶⁸.

ჯერ კიდევ ბერძენ ალქიმიკოსებს ჰქონდათ ხელსაწყო, რომელსაც ეწოდებოდა „ანბიკ“, ე. ი. „ხორთუმიანი“. არაბებმა სიტყვა „ანბიკ“-ს მიუმატეს თავსართი „ალ“ და მივიღეთ „ალემბიკი“ ან „ალამბიკი“²⁶⁹. ქიმიის განვითარების ისტორიის პერიოდიზაციის მიხედვით, როგორც ცნობილია, ალქიმიური პერიოდი განეკუთვნება IV—XVI სს²⁷⁰.

ალამბიკი — ალქიმიკოსთა ჭურჭელი — შუა საუკუნეების მთელ მახლობელ აღმოსავლეთში იყო გავრცელებული, დაწყებული VI ს., განსაკუთრებით ფართოდ კი IX—XI სს²⁷¹. ირანელი ალქიმიკოსის ალ-რაზის (865—925 წწ.) ცნობილი შრომის „საიდუმლოებათა წიგნის“ ალქიმიურ ნაწილში აღწერილია ხელსაწყოების ერთი ჯგუფი, რომელიც დამზადებულია მინისაგან. აეტორი საზგასმით აღნიშნავს მათ უპირატესობას სხვა მასალისაგან დამზადებულ

²⁶⁶ რაცს, № 889; მ. ჩ ბ ა რ ა შ ვ ი ლ ი, შუა საუკუნეთა რუსთაში..., გვ. 143—144, სურ. 3.

²⁶⁷ რაცს, № 6345.

²⁶⁸ შპ, ინვ. № 1094; შემორჩენილი ს.-3,5 სმ; პ. დმ-2,8 სმ.

²⁶⁹ М. Т. Аминджанова, О некоторых стеклянных сосудах Мавераннахра. ИМКУз, вып. 2, Ташкент, 1961, с. 248; თ. ე ნ უ ქ ი ძ ე, ვ. კ ო კ ო ჩ ა შ ვ ი ლ ი. მეფე ვახტანგ VI-ის ქიბო, „მეცნიერება და ტექნიკა“, № 8, თბ., 1969, გვ. 8.

²⁷⁰ თ. ე ნ უ ქ ი ძ ე, ვ. კ ო კ ო ჩ ა შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშ., გვ. 3.

²⁷¹ G. Lamm, Mittelalterliche Gläser..., ტაბ. 1, 13, 14, 16; მისივე, Iran, ტაბ. 15, a, b, c; М. Т. Аминджанова, დასახ. ნაშ., გვ. 248—249; Р. М. Джанполадян, Лабораторная посуда армянского алхимика, С.А., № 2, М., 1965, с. 213, 215; е е ж е, Двин, с. 39—40, №№ 123—126.

ხელსაწყოებთან შედარებით, რასაც ხსნის მინის ქიმიური მდგრადობით²⁷². ცნობილია ფაიანსისაგან დამზადებული ალამბიკი²⁷³.

ალამბიკის პირდაპირი დამოკიდებულება აქვს ცეცხლგამძლე თიხისაგან დამზადებულ ე. წ. სფეროკონუსებთან, რომელთა დანიშნულების შესახებ სხვადასხვა აზრია გამოთქმული²⁷⁴. ავტორთა უმრავლესობის მიხედვით სფეროკონუსებს იყენებდნენ ვერცხლისწყლის შესანახად, აგრეთვე წამლების და კეთილსურნელოვანი სითხის გადასატანად. ზოგის აზრით, კი მას რამდენიმე დანიშნულება უნდა ჰქონოდა²⁷⁵.

ალამბიკის გავრცელება როგორც ტერიტორიის, ისე დროის მიხედვით თანხედება სფეროკონუსების გავრცელებას²⁷⁶. ფიქრობენ, რომ ორივე ჭურჭელი იხმარებოდა როგორც ალქიმეოსის ლაბორატორიებში, ისე ყოველდღიურ ყოფა-ცხოვრებაში²⁷⁷. როგორც ჩანს, არსებობდა რამდენიმე სახის ალამბიკი და იგი სხვადასხვა ფუნქციას ასრულებდა. ჩვენი აზრით, ერთ-ერთი ძირითადი ის იყო, რომ ალამბიკს, ამ მილ-ნისკარტიან ჭურჭელს იყენებდნენ სწორედ სფეროკონუსების მსგავსი ფლაკონების გასაესებად ან მათგან სითხის გადმოსასხმად.

რუსთაველი ალამბიკების მსგავსია: დვინური II ტიპი, — X—XI²⁷⁸, ორენჯალისა, — VIII—X სს.²⁷⁹, შუა აზიის ნაქალაქარებიდან მომდინარე II ტიპი, IX—XIII სს.²⁸⁰. რუსთაველ ერთ ალამბიკს პირი გადმოკეცილი აქვს. მისი ანალოგია რეიდან, თარიღდება IX—XI სს.²⁸¹.

რუსთაველ პირშესქელებულ ალამბიკს დვინური ანალოგიის მიხედვით X—XI სს. ვითარდება, რასაც მხარს უჭერს აღმოჩენის ვითარება და თანმხ-

²⁷² М. Т. Амниджанова, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 248.

²⁷³ იქვე, გვ. 249.

²⁷⁴ ლ. ჭილაშვილი, *ქალაქები*, II, გვ. 150—151; აქვე იხ. ლიტერატურა; აგრეთვე Т. Т. Казанджян, *Очерки по истории химии Армении*, Ереван, 1955, с. 108; Р. М. Джанполадян, *Сферокоинические сосуды из Двипа и Анн, СА*, II, М., 1958, с. 208—209; Б. В. Лунин, *К вопросу о функциональном назначении сферокоинических сосудов в связи с одним рукописным источником XVI в.* ИМКУз, вып. 2. Ташкент, 1961, с. 263.

²⁷⁵ Р. М. Джанполадян, *Лабораторная посуда...*, с. 211; ლ. ჭილაშვილი, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 151—152; ცნობილია მინის სფეროკონუსები — დვინიდან, სამარეყანოიდან, ბერკლის კოლექციიდან (იხ. Р. М. Джанполадян, *Сферокоинические сосуды...*, с. 210—211, рис. 7; е-е-же, *Двин*, №№ 103—107; М. Т. Амниджанова, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 253, სურ. 7); არის მოსაზრება, ჩატარდეს დიფერენციალია სფეროკონუსთა გამოყენების თვალსაზრისით (იხ. Э. В. Ртвеладзе, *Сферокоинические сосуды из Маджар, СА*, № 4, М., 1974, с. 282—283), რაც საინტერესო იქნება. მინის სფეროკონუსები კი ცხადია, ძვირფასი სითხეების შესანახი ფლაკონებია.

²⁷⁶ Р. М. Джанполадян, *лабораторная посуда...*, с. 215.

²⁷⁷ იქვე, ავტორი ვრცლად მსჯელობს ამ ორი ურთიერთდამხმარე ჭურჭლის შესახებ.

²⁷⁸ Р. М. Джанполадян, *Лабораторная посуда...*, с. 213, 214, рис. 3_{а-г}, е-ж-е, *Двин*, с. 39—40, №№ 125, 126.

²⁷⁹ В. П. Фоменко, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 37—38, ტაბ. III, 4—6; ავტორი ჭურჭლის რაობას დანმდილობით არ განსაზღვრავს. Г. М. Ахмедов, *Баиллакан*, с. 57.

²⁸⁰ А. А. Абдуразаков, М. А. Безбородов, Ю. А. Заднепровский, *Стеклоделие Средней Азии в древности и средневековье*, Ташкент, 1963, с. 107, 132, рис. 33.

²⁸¹ С. Lamm, *Iran*, ტ. 15, В.

ლები მასალა. მეორე — პირგადმოკეცილი ალამბიკი კი — ირანიდან, ქ. რეი-დან უნდა იყოს შემოტანილი და IX—XI სს. დათარიღდება.

მცხეთური ალამბიკი აღმოჩენილია VIII ს. შუა ხანებში განადგურებულ ნაგებობის კუთვნილ ორმოში²⁶². თუ გავითვალისწინებთ, რომ ალამბიკი საერთოდ VI ს-შია უკვე გავრცელებული, მცხეთური ალამბიკი ზოგადად VI—VIII ს. I ნახევარს უნდა მიეკუთვნოს.

საყურადღებოა, რომ რუსთაველის მსგავსი ქურჭელი მოცემულია გვიან-შუასაუკუნეების ძეგლში, ვახტანგ VI-ის შრომაში „წიგნი ზეთების შეზავებისა და ქიმიისა ქმნის შეკრებილი მეფის ვახტანგისაგან“, რომელიც წარმოადგენს პირველ ქართულ ქიმიური ხასიათის შრომას²⁶³. ზემოთ აღნიშნული ფაქტი ალამბიკის ფორმის სტაბილურობაზე მიუთითებს.

სააღდგომოდ, საქართველოში ალამბიკი თითო-ოროლაა, ხოლო სფერო-კონუსები, რომლის ადგილობრივ წარმოებას საქართველოშიც უშვებენ²⁶⁴ და რომლებთანაც ალამბიკს პირდაპირი დამოკიდებულება აქვს, ჩვენში, მეზობელ ქვეყნებთან შედარებით, ჯერჯერობით. ცოტაა აღმოჩენილი. სააღდგომოდ, ასევე ცოტა ვიცით საქართველოში ალქიმიის განვითარების შესახებაც, რისთვისაც საჭირო ყოფილა ასეთი ქურჭელი.

²⁶² ა. ბოხოჩაძე, დასახ. ნაშრ., ხელნაწერი.

²⁶³ თ. ენუქიძე, ვ. კოკოჩაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 8.

²⁶⁴ Б. А. Шелковников, Керамика и стекло из раскопок города Двиня. Труды Гос. ист. музея Армении, IV, Ереван, 1952, с. 33; ე. ჭაფარიძე, ქართული კერამიკა (XI—XIII სს.), თბ., 1956, გვ. 23, 53; ლ. ჭილაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 152.

მეორე თავი

შუაფეოდალური ხანის მიწის ჭურჭელი

შუაფეოდალური ხანის ქუთუბელში დანიშნულების მხრივ 5 ძირითადი ჯგუფი გამოიყო: 1. ჭუფრის ქუთუბელი (სასმისები, სურები, ბოთლები, სამარილები); 2. პირის საფარეშო და საათთაქო ქუთუბელი; 3. მათარა; 4. ლამპარი; 5. შიბაქი. ყველა დამზადებულია თავისუფალი ბერვით.

სურის ჭურჭელი

იხევე როგორც ადრეფეოდალურ ხანაში შუაფეოდალურშიც, მრავალფეროვნებით გამოირჩევა სასმისები. მათ შორის გამოიყო ხუთი ტიპი.

I ტიპი. სასმისი, ცილინდრული, სადა; პირი სწორი აქვს, მცირედ შესქელებული, გვერდები სწორი, ძირთან მომრგვალებული; ძირი — შედარეკილი; შინა მწვანე ან მომწვანო, შედარებით სქელკედლიანი, კრიალა, მცირედ ბუბტულებიანი, გამოუფიტავი. უმეტესობის ძ. დმ — 5—6 სმ-ია.

ასეთი სასმისებია (ტაბ. VI, 1, 2) თბილისის კერამიკულ სახელოსნოდან 45 ძირის (მრავალი პირ-კედლის) ნატეხი¹; ერეკლეს მოედნიდან — 39 ძირის (მრავალი პირ-კედლის)²; რუსთავის ნაქალაქარიდან — 6 ნატეხი³, ნაიხვაარიდან — 12⁴, ღმანისიდან — 5⁵, გუდარეხიდან — 1⁶, უჯარმიდან — 2⁷, ლამაზიგორიდან — 4⁸, — რომელიც აღმოჩენის ვითარებით შუაფეოდალური ხანით თარიღდება⁹; ანალოგიურია სასმისი სიონიდან¹⁰.

¹ სსმ, ინე. №№ 1—54/2297, 2300—2306, 3602, 1110, 3088, 3089, 2291, 3022, 2186, 1918, 3591, 2588, 2591, 2445, 2619, 2500, 2465, 2468, 2469 და სხვ.

² თბილ, №№ ბ- 1477—57, ბ-1475—57, ბ-1276—57, შ-855—56, შ-801—56, შ-1110—56, შ-1154—56, შ-1085—57, შ-1060—56, ბ-2001—57, ბ-1562—57, ბ-1830—57, ბ-1831—57, პირეული 3 ნიმუში გამოქვეყნებულია IX—X და VII—VIII სს. მასალებთან ერთად (ორმო №№ 16, 11). იხ. ი. გ ძ ე ლ ი შ ვ ი ლ ი, ო. ტ ვ ე შ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი, თბილსი, გვ. 35, 70, 67, 41, ცხრ. 9; ტაბ. 38, № 185, 187. ტაბ. 26, № 138.

³ რმმ, ინე. №№ 1767, 1696, 536, 680, 1657, 1652.

⁴ რესწ, №№ 806, 534, 1462, 1851, 3174, 4162, 1640, 4518, 6905, 6851, 7136.

⁵ სსმ, ინე. №№ 81—65/203 9, 2058, 1865, 6—61/113, 123; 61—64:674.

⁶ სსმ, ინე. № 2—58: 578.

⁷ სსმ, ინე. №№ 2—57/601, 586.

⁸ ს. წ. №№ 404, 448, 577, 603.

⁹ ქ. ა მ ი რ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი, ადრეფეოდალური ხანის..., გვ. 49, 54.

¹⁰ რ. რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, ივრის სიონის არქეოლოგიური ძეგლები, I, სიონი, თბ., 1970, (შემდეგში, სიონი), გვ. 101, ტაბ. XXII, 46.

ეს ტიპი გვხვდება ღვინსა¹¹ და ორენყალაში¹²; უზგენში თარიღდება XI—XIII სს. დასაწყისით¹³; სამარყანდის მუზეუმის VIII—XIII სს. მინის კოლექციაში¹⁴.

როგორც დავინახეთ, ამ ტიპის სასმისები განსაკუთრებით დამახასიათებელია თბილისისთვის. იგი მრავლადაა წარმოდგენილი ერეკლეს მოედნის განათარბი და კერამიკულ სახელოსნოში, რომელიც XII—XIII სს. დათარიღებული¹⁵.

ცილინდრულ, სადა სასმისებს ზოგადად XI—XIII სს. ვათარიღებთ. ხოლო თბილისის სახელოსნოში აღმოჩენილი ნიმუშები მისი არსებობის ბოლო პერიოდს — XIII ს. განეკუთვნება.

II ტიპის სასმისები 3 ქვეტიპად იყოფა:

II, 1 ტიპი. სასმისი, პირი გაშლილია, მოკვეთილი ტანი ქვემოთკენ თანდათან ვიწროვდება, პირთან ახლოს ზოგჯერ ძაფია დაღნობილი; ძირი — შედრეკილი, მინა უფერული ან ღია მწვანეა, თხელკედლიანი, გამოფიტული; მე-2 ქვეტიპთან შედარებით (ტაბ. VI, 3—6) მცირე რაოდენობითაა; რუსთავის ნაციხვარიდან — 4 ნატეხი¹⁶, თბილისის სახელოსნოდან — 1¹⁷, ერეკლეს მოედნიდან — 2¹⁸, ღმანისიდან — 1¹⁹.

II, 2 ტიპი. ისეთივე მოყვანილობისაა, როგორც 1-ლი ქვეტიპი, იმ განსხვავებით, რომ ძირზე სადა სარტყელი შემოუყვება. მინა — სხვადასხვა ელფერის მწვანე, იშვიათად მომწვანო-მოყვითალო, შედარებით სქელკედლიანი. მცირედ ბუშტულეობიანი, გამოფიტული; ზოგი — გამოუფიტავია. ს. 8—10 სმ; ძ. ღმ. — 2,5—5,8 სმ. ძირითადად შემორჩენილია ძირები.

ეს ქვეტიპი (ტაბ. VI, 7—10) არის რუსთავის ნაციხვარზე — 31 ძირი²⁰, ნაქალაქარზე — 10²¹; თბილისის სახელოსნოში — 12²², ერეკლეს მოედანზე — 2²³; ღმანისში — 19²⁴, გუდარეხში — 2²⁵, უჯარმაში — 2²⁶.

¹¹ სსიპ, ინვ. № 2048:21.

¹² იოფ, ინვ. №№ 336, 390, 403, 7111, 270, 70, 15.

¹³ А. А. Абдуразаков, М. А. Безбородов, Ю. А. Заднепровский, Стеклоделные..., с. 104, рис. 10; 26—28—32—33.

¹⁴ М. Т. Амниджанова, Средневековые стеклянные..., с. 92, 100, рис. 14, 19.

¹⁵ თ. ქაფარიძე, „განჯისკარის“ 1948 წლის არქეოლოგიური გათხრების ანგარიში, გსკა, I, თბ., 1955, გვ. 99; გ. ლომთათიძე, თბილისი, გვ. 160.

¹⁶ რაესწ, №№ 1503, 457, 4143, 529, 3201.

¹⁷ სსმ, ინვ. № 1—54:83.

¹⁸ თბიშ, №№ 3-1410—57, 3-1106—57.

¹⁹ სსმ, ინვ. № ღმ-37:1161.

²⁰ რაესწ, №№ 941¹, 881, 1655, 3618, 3954 3860, 3693, 999, 3954, 3117, 3533, 4052, 1607, 815, 852, 1384, 961, 871, 6400, 5723, 6108, 6726, 6059, 04—74—1896; 04—75/1309, 2188, 2191.

²¹ რშმ, ინვ. №№ 1228, 1549, 1995, 1438, 1437, 2347, 1871, 1199, 706, 1635.

²² სსმ, ინვ. №№ 1—54/1818, 218, 290, 498, 161, 177, 1095, 1619, 3064, 160, 405.

²³ თბიშ, №№ 3-1639—57, 3-1573-57; უკანასკნელი გამოქვეყნებულია XII—XIII სს. ორმოს მასალებთან ერთად; ი. გძელბიშვილი, თ. ტყეშელაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 38, 65—66. ტაბ. XXIV, № 120.

²⁴ სსმ, ინვ. №№ ღმ—37/2678, 1142, 1141, 2325, 1922; 6—61/123, 76, 119; 61—64: 750; 81—65/1221, 1259, 1433, 1724, 2012. 2120, 2064; 2—63:625.

²⁵ სსმ, ინვ. №№ 2—58/583, 568.

²⁶ სსმ, ინვ. №№ 2—57/168, 192.

II, 3 ტიპი. წინა ქვეტიპებთან განსხვავებით ეს უფრო შემკულია. ძირზე შემოყოლებული სარტყელი დაკეცილია, ტანზე კი — სწორი და ზიგზაგური ძაფები აქვს დადნობილი. ამგვარი ნიმუშებია (ტაბ. VI, 11, 12) რუსთავის ნაქალაქარიდან — 127, ნაციხვარიდან — 228, თბილისის სახელოსნოდან — 129, ერეკლეს მოედნიდან — 230. ძ. ლმ — 4—6 სმ.

II ტიპის სასმისები შუაფეოდალურ ხანაში ძალზე გავრცელებული ფორმაა. სხვადასხვა ზომისა და შემკულობის ამგვარი სასმისები გვხვდება ჩრდ. კავკასიაში (ჩმისა³¹ და ზმეისკის³² კატაკომბები, თხაბა-ერდი³³ და სხვ.), დეინში³⁴, ორენყალაში³⁵, განჯაში³⁶, აფრასიბაზე³⁷, ხელბუქში³⁸, ნოვოგრუდკაში. ნოვოგრუდკაში აღმოჩენილი მომინანქრებული და ტალღურზედაპირიანი სასმისები სირიულადაა მიჩნეული³⁹. სადა და დაკეცილსარტყელიანი ძირები არის კორინთოს XI—XII სს. მინის სახელოსნოში⁴⁰ და ჩრდ. აზურში (იტალია) XII—XIII სს. მასალებს შორის⁴¹.

საქართველოს ნაქალაქარებში აღმოჩენილი ძირზე სარტყელიანი სასმისების სიმრავლე და განსხვავება ანალოგიურ მასალებთან შედარებისას (მინა, შემკულობა, ნახედავი), ცხადყოფს მათ ადგილობრივ წარმოებას.

გამოთქმულია დამაჯერებელი მოსაზრება, რომ ჩრდ. კავკასიის ალანთა სამარტებში (ზმეისკის კატაკომბები) აღმოჩენილი ამგვარი სასმისები და მინის სხვა კერძებიც აკავკასიური, კერძოდ, ქართული წარმოშობისაა⁴².

საქართველოში, კერძოდ, დმანისში გვაქვს ძირზე უსარტყელო სასმისთა 4 ნატეხი⁴³, რომელთა ძირი მცირედ გამოყოფილია, რაც არ გვხვდება სხვა ნაქალაქარებში. მათი მინა მღვრიე მწვანეა. ამგვარი ძირიანი სასმისები წარმო-

²⁷ რმ, ივ. № 463; ზეგორა. ს. -10 სმ; ძ. ლმ-2,5 სმ.

²⁸ რეეს, №№ 961, 1384.

²⁹ სმ, ივ. № 1—54:2380.

³⁰ თბეშ, №№ 1286—57, -ბ-1777—57.

³¹ სმ, ივ. № 16932.

³² В. А. Кузнецов, О позднеримской культуре Северного Кавказа, СЛ, №-2, М., 1959, с. 102, 115, рис. 3; Е. Н. Крупнов, Новые источники по древней и средневековой истории Северного Кавказа, КСИИМК, вып. 78, М., 1960, с. 115, 117, рис. 43.

³³ Г. Г. Гамбашидзе, Тхаба-Ерди, с. 50.

³⁴ Р. М. Джанполадян, Дни, № 43—17; ტაბ. XII, 1—2, 4—12; XIII, 5, 7.

³⁵ ასმ, გზოღენა, 1965, ივ. № 390.

³⁶ ასმ, ივ. №№ 2085, 2150, 2077, 2540, 2523, 2076, 2291, 2039.

³⁷ В. А. Вяткин, Афрасиаб-городище былого Самарканд, Самарканд-Ташкент, 1926, с. 64, таб. IX.

³⁸ Э. Гулямова, Хульбук, с. 13, рис. 2.

³⁹ Ф. Д. Гуревич, Р. М. Джанполадян, М. В. Малевская, Восточное стекло в древней Руси, Л., 1968, с. 12—13, тт. VIII, IX, XI, 3.

⁴⁰ G. Davidson, The Minor objects, Corinth, XII, 1952, გვ. 107, 111, 114, სურ. 12, 12ა, № 669, 724; სურ. 14, ტაბ. 58, № 744.

⁴¹ D. Harden, Some Glass Fragments Mainly of the 12th 13th Century A. D., Northern Apulia, JGS, vol. 8, 1966, გვ. 73, 76, სურ. 2, 16, 18.

⁴² В. А. Кузнецов, დასახ. ნაშრ., გვ. 102, 115; Е. Н. Крупнов, ნაშრ., გვ. 115, 117.

⁴³ სმ, რგ. №№ 81—65/981, 1527, 1775, 1072.

გენილია დვინში⁴⁴. ფეიქრობთ, დმანისში აღმოჩენილი ნიმუშები დვინიდან უნდა იყოს შემოტანილი.

III ტიპი. სასმისი, პირი ფართოა, ოდნავ ტალღური, ტანი ძირისკენ თანდათან ვიწროვდება და ღვას სხვადასხვა სიმაღლის ძირ-ქუსლზე. ქუსლი ფართოაა გაშლილი. მინა უფერული, მომწვანო, მოცისფრო ან თაფლისფერია, თხელკედლიანი, გამჭვირვალე, კრიალა, აქა-იქ ბუშტულებიანი, უმეტესად გამოუფიტავი. ს. 12—13 სმ; დ. ქ. ღმ — 6—7 სმ.

ამგვარი სასმისები (ტაბ. VI, 13—16) არის რუსთავის ნაციხვარზე — 18⁴⁵, გუდარაზში — 24⁶, დმანისში — 10⁴⁷. რუსთავის ნაციხვარზე ამ ტიპის საუყეთესო ნიმუშები (ტაბ. VI, 16) მომდინარეობს შუაფეოდალური ხანის სასახლიდან, რომელიც XIII ს-ში (1265 წ.) მონღოლებმა გაანადგურეს⁴⁸. ამგვარი სასმისებ: კარგადაა წარმოდგენილი იერის სიონის შუაფეოდალური ხანის სამარხებში⁴⁹.

ანალოგიური თითო ძირ-ქუსლი ცნობილია ანისიდან⁵⁰ და დვინიდან⁵¹, აგრეთვე უზგენიდან, დათარიღებულია XI—XIII სს⁵². ანისში მოპოვებული ძირ-ქუსლი იმდენად მსგავსია ერთი რუსთაველი ძირ-ქუსლისა, რომ იგი საქართველოდან უნდა იყოს გატანილი. ამ მოსაზრებას მხარს უნდა უჭერდეს ისიც, რომ ეს ტიპი ჩვენში მრავლადაა აღმოჩენილი, სომხეთში კი თითო-ორ-ო-ლა.

ამგვარად, სასმისთა III ტიპი აღმოჩენის ვიწარებით, თანმხლები თუ ანალოგიური მასალებით ზოგადად XI—XIII სს. თარიღდება, უფრო კი დამახასიათებელია XII—XIII სს-თვის.

IV ტიპი. სასმისი, პირი ძაბრისებრ გაშლილია, მაღალი და ვიწრო ტანა ღვას მრგვალ ბრტყელ ქუსლზე; ტანი შეშუქულია წვრილი ძაფებით და სიმეტრიულად განლაგებული ხეული კოპებით, ზოგჯერ ფერადით. მინა პირთან ოდნავ ტალღური, უფერული ან მომწვანო, თხელკედლიანი, გამჭვირვალე. უმეტესად გამოუფიტავი. ძირითადად შემორჩენილია ძირ-ქუსლები. ს. — 20—21 სმ; დ. ღმ — 4—6 სმ; პ. ღმ — 9—10 სმ. ამგვარი სასმისები (ტაბ. VII) არის რუსთავის ნაციხვარიდან 30 ნატეხი⁵³, ნაქალაქარიდან — 2⁵⁴, სამაროენია XIII ს. დათარიღებული ზედა ფენის № 4 სამარხიდან — 2 სასმისი⁵⁵, თბი-

⁴⁴ P. M. Джан поладян, დასახ. ნაშრ., ტაბ. XII, 6; XIII, 6.

⁴⁵ რაესწ, №№ 4013, 1842, 3748, 3423, 6731, 1761, 961, 4111, 1893, 6563, 5452, 04—74—1828, 04—73—259, 04—75/2250, 2061.

⁴⁶ სმ, ინგ. № 2—58/576, 585.

⁴⁷ სმ, ინგ. № ღმ—37; 1139, 2—62/378, 268; 81—65/980, 987, 1551, 1481, 1765, 1121.

⁴⁸ ნ. უგრელიძე, კ. პელითაური, თ. არჩვაძე, მ. ჩხატარაშვილი, ე. წანდორი, რუსთავის ნაციხვარზე 1975 წ. ჩატარებული მუშაობის ანგარიში, იბეჭდება.

⁴⁹ რ. რამიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 101, ტაბ. XXXII, № 52, 416—2, 416—3, 490.

⁵⁰ სსმ, გამოფენა, 1972.

⁵¹ სსმ, ინგ. № 2048:22.

⁵² A. A. Абдуразаков და სხვები, Стеклоделие..., с. 104, рис. 10_{35,36}.

⁵³ რაესწ, №№ 913, 5162, 839, 3135, 1137, 3971, 1317, 871, 1070, 6292, 6563, 5493, 6495, 6399, 7100, 7423, 04—74/1818, 1158; 04—75/2169, 2145.

⁵⁴ რმზ ინგ. № 1521; რაესწ, № 1359.

⁵⁵ რმზ, ინგ. №№ 1915, 1916; ლ. ჰილაშელი, რუსთავი, გვ. 145.

ლისის სახელოსნოდან — 10⁵⁶, ერეკლეს მოედნიდან — 2⁵⁷, დედაციხიდან — 1⁵⁸, დმანისიდან — 13⁵⁹, გუდარეხიდან — 5⁶⁰, უჯარმიდან — 4⁶¹, მცხეთიდან — 1⁶², იყალთოდან — 1⁶³, სიონიდან (ტაბ. VIII, 1)⁶⁴, სოფ. მატნის (ახმეტის რ-ნი) მლაშეების გორის შუაფეოდალური ხანით დათარიღებული მარანიდან⁶⁵.

სომხეთში — ღვინში აღმოჩენილია ერთადერთი ამგვარი სასმისი⁶⁶, როგორც სიონური სასმისის თითქმის ზუსტ ანალოგიას წარმოადგენს. იგი საქართველოდანაა გატანილი⁶⁷. ღვინში (1)⁶⁸ და გარნისში (6)⁶⁹ აღმოჩენილი მსგავსი, ოღონდ მცირედ დაღარული მუქი მწვანე მინის ძირ-ქუსლებიც საქართველოდან, კერძოდ, დმანისიდან უნდა იყოს გატანილი, რადგან ამგვარი ნიმუშები მხოლოდ აქ გვხვდება⁷⁰. აზერბაიჯანში კი — საღლეისოდ ამგვარი სასმისი საერთოდ არ არის.

საქართველოში აღმოჩენილ სასმისებს ძალიან ჰგავს ირანულად მიჩნეული X—XII სს. სასმისები ვ. სმიტის კოლექციიდან⁷¹ და ლონდონის ვიქტორიისა და ალბერტის მუზეუმიდან⁷². განსხვავება ისაა, რომ ორივე სასმისი დამატებით დგას აგრეთვე ქუსლიან საკმაოდ მაღალ, ვიწრო ფეხზე, ხოლო ძაფებს შორის მოქცეული კოპები უწესრიგოდაა გაწვრივებული. ერთი ამგვარი ორმაგქუსლიანი ფეხი აღმოჩენილია ღვინში⁷³, ერთიც ენახეთ შემახას მასალებში⁷⁴. მსგავსია შუა აზიის ნაქალაქარ კუევში აღმოჩენილი XI—XII სს. ბიზანტიური მინის წარმოების ნიმუშები⁷⁵, რომლებიც ადგილობრივად იყო მიჩნეული⁷⁶. ეს სასმისიც ორმაგქუსლიანია. ჩვენს ნიმუშებთან შედარებით, განსხვავებას ვხედავთ პროპორციებსა და შემკულობაში. მათ ფერადი დაკეპნილი ძაფები ევრტიკალურად დაუყვება, კოპები კი საერთოდ არა აქვს. პირ-

⁵⁶ სსშ, ინვ. №№ 1—54/24. 1939, 2295, 3376, 1379, 115, 1620 და სხვ.

⁵⁷ თბიშ, №№ 2—1654—57, 2—1548—57.

⁵⁸ თბიშ, № 5400.

⁵⁹ სსშ, ინვ. №№ ღმ-37/772, 1160, 1138, 1136, 694, 1123, 2135, 2139; 81—65/1481, 1865, 1513, 1643.

⁶⁰ სსშ, ინვ. №№ 2—58/589, 582, 569, 575, 586.

⁶¹ სსშ, ინვ. №№ 2—57/481, 631, 295, 661.

⁶² შშ, ინვ. № 1660.

⁶³ თიშ, ინვ. № 900-ბ.

⁶⁴ რ. რამიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 57, 58, 100; ტაბ. XXXII, 9.

⁶⁵ რ. რამიშვილი, იალტის ნამოსახლარი და მლაშეების გორის მარანი, ფსახ. II, თბ., 1974. გვ. 144—145.

⁶⁶ P. M. Джанполадян, დასახ. ნაშრ., გვ. 64, № 71.

⁶⁷ მ. ჩხატარაშვილი, შუასაუკუნეთა რუსთაში... გვ. 146; რ. რამიშვილი, სიონი, გვ. 100;

⁶⁸ სსშ, ინვ., № 2449: 102.

⁶⁹ Б. Н. Аракелян, Г. О. Караханян, Гарин III, АРА, № 10. Ереван, 1962, табл. I; სსშ, ინვ., №№ 1965/151, 156, 159, II, 435.

⁷⁰ სსშ, ინვ. №№ 61—84: 849, 81—65/1110, 2105.

⁷¹ W. Smit, დასახ. ნაშრ., გვ. 249, № 495; ს. —14, 6 სმ.

⁷² JGS, vol. 10, 1968, გვ. 185, № 28, ს. —12,5 სმ.

⁷³ P. M. Джанполадян, დასახ. ნაშრ., ტაბ. XVII, 2.

⁷⁴ იიფ, ინვ. № 785.

⁷⁵ T. Philippe, დასახ. ნაშრ., გვ. 175, სურ. 87.

⁷⁶ И. Ахраров. Средневековые стеклянные бокалы из Кувы, Изв. АН УССР, серия общ. наук, № 4, 1960, с. 25—26, рис. 1, 2.

განერი, ფეხიანი და უფეხო სასმისები, შემკული წრიულ და მარჯუენებრა ზვია ძაფებით აღმოჩენილია ჩრდ. კავკასიაში, ზემისკის სამაროვანზე, თარიღდება XI—XII სს⁷⁷. XI—XII ს. I ნახევრით დათარიღებულ კორინთოს მინის სახელოსნოში აღმოჩენილია პირგადაშლილი კოპებით შემკული, მაგრამ სრულიად უქუსლო სასმისები⁷⁸. ამგვარივე სასმისები გვხვდება ჩრდ. აპულიაში (იტალია), სადაც დ. პარდენის აზრით, კორინთელმა ოსტატებმა XII ს. II ნახევრიდან (XIII ს. ჩათვლით) გააგრძელეს კორინთული სახეობის მინის წარმოება⁷⁹.

როგორც დავინახეთ, სომხეთსა და აზერბაიჯანისათვის ძაბრისებრი სასმისები დამახასიათებელი არ არის. მსგავსი მოყვანილობისა და შემკულობის სასმისები გვხვდება აღმ. და დას. ქვეყნებში, მაგრამ საქართველოში ისინი იშვიათად თავისებური, განსხვავებული, დახვეწილი ფორმისაა, გემოვნებით შემკული და ისე მრავლადაა წარმოდგენილი (70-მდე ნატეხი), რომ იგი ქართულ ტიპად და შუაფეოდალური ხანის ქართული მინის წარმოებისათვის დამახასიათებლად მიგვაჩნია.

საქართველოში სქელკედლიანი, ძირსარტყელისა სასმისები ორჯერ უფრო მეტია აღმოჩენილი, ვიდრე თხელკედლიანი მინის ძაბრისებრი სასმისები. რომლებიც ფერადი კოპებითა და ძაფებითაა შემკული. ვფიქრობთ, რომ აღნიშნული 11 ტიპის სასმისები საყოველთაო მოხმარების საგანი უნდა ყოფილიყო; ძაბრისებრი, IV ტიპი კი — უფრო საზეიმო და ძნელმისაწვდომი, ე. ი. შეძლებულ მოქალაქეთათვის განკუთვნილი. ამ მოსაზრებას მხარს უნდა უჭერდეს მათი აღმოჩენა გუდარეხისა და რუსთავის სასახლეებში, საერთოდ სამარხებში, და კერძოდ, სიონში. სიონში ამ ტიპის სასმისი აღმოჩნდა სამაროვნის სწორედ იმ უბანზე. რომელიც მიჩნეულა ქონებრივად დაწინაურებული ფენის კუთვნილებად⁸⁰.

II ტიპის სასმისები კარგადაა წარმოდგენილი XI ს. (რუსთავის ნაოცხვარის VI თხრილში, სადაც XI ს. 60-იან წლებში განადგურებული ნამოსახლარის ფენაა⁸¹, ჩრდ. კავკასიის XI—XII სს. კატაკომბებში და სხვ.), ხოლო IV ტიპი — ძაბრისებრი, დამახასიათებელია XII—XIII სს. —თვის უფრო კი XIII ს. (რუსთავის სამარხები, გუდარეხი, თბილისის კერამიკული სახელოსნო).

V ტიპი. სასმისი, მცირედ პირგადაშლილი, მაღალი გამოყოფილი ყელით: ქვემოთკენ გაფართოებული ტანი დგას მაღალ ძირ-ქუსლზე. ტანი შემკულია ძაფებით, ხეული კოპებით, მსხვილი ბადისებრი ან ტეხილი დანამკრწებით. დამახასიათებელია ამ სასმისის მაღალი, ფიგურული ყური. იგი ბრტყელგანიკვეთიანია, 3 ღრმა ჩანალარი დაუყვება, მონახარში კი — შვერილი აქვს. (ტაბ.

⁷⁷ В. А. Кузнецов. Исследования Змейского катакомбного могильника в 1958 г. МИА, № 114, М., 1963, таб. X, 1—3, его же, Алания в X—XIII вв. Орджоникидзе, 1971, с. 221—222.

⁷⁸ G. Davidson, Corinlh. გვ. 308. სურ. 11₁₋₂, 12₁₋₃.

⁷⁹ D. Harden, დასახ. ნაშრ. გვ. 71. 73 — 75; სურ. 2. 7, 9, 10, 15.

⁸⁰ რ. რამიშვილი, სიონი, გვ. 56—58, 100.

⁸¹ გ. ლომთათიძე, ენხეთის რუსთავის ექსპედიციის ნამუშევარი 1965 წელს. სას. თბ., 1966. გვ. 39; მ. ჩხატარაშვილი, სპეურენო ნაებობათა უბანი ენხეთის რუსთავის ნაციხვარზე, თბ., 1966, გვ. 3, ხელნაწერი.

VIII, 5) მინა მომწვანო, მომწვანო-მოყვითალო ან ღვინისფერია, მცირე ზუსტულებიანი, გამოფიტული. ს. 15,5 სმ; პ. ღმ — 6,3 სმ; დ. ღმ — 6 სმ.

ეს ტიპი გვაქვს რუსთავის სამაროვნიდან. 1 მთელი (ტაბ. VIII, 1), ნაქალაქარიდან — 2 სასმისის ნატეხები (ტაბ. VIII, 2, 3) და კიდევ 3 ნატეხი⁸²; ნაციხვარიდან — 10 ნატეხი⁸³; ერთ პირ-ყელს ღიდ ყურთან ერთად, პირთან 3 პატარა ყური აქვს მიღობილი, რაც მას მეტ დეკორატიულობას ანიჭებს (ტაბ. VIII, 4). ამგვარ სასმისთა ყურები გვაქვს თბილისის სახელოსნოდან 1⁸⁴, ერეკლეს მოედნიდან — 2⁸⁵, დმანისიდან — 1⁸⁶, იყალთოდან — 1⁸⁷. ამ სასმისის უნდა ეკუთვნოდეს სიონში აღმოჩენილი ნატეხებიც⁸⁸.

იყალთოში აღმოჩენილი ყური მინითა და ნახვლავით ისე ჰგავს რუსთაველ ნიმუშებს, რომ შესაძლოა იგი რუსთავის მინის წარმოებას შეეკუთვნოდეს ანალოგიური 2 ყური წარმოდგენილია აზერბაიჯანის მასალებში⁸⁹; ფორმით მსგავსი დაბალქუსლიანი კურკელი არის ღვინში⁹⁰; ჩვენებური სასმისებას ზუსტი ანალოგია კი ფორმითა თუ შემკულობით არსად შეგვხვედრია.

საქართველოში ეს ტიპი ყველაზე მრავალრიცხოვნად და მრავალფეროვნად რუსთაველა წარმოდგენილი, სხვაგან კი თითო-ორი ნატეხია. რუსთაველში ეს სასმისი აოპონდა ნაქალაქარის სამაროვნის ზედა XIII ს. ფენის კუთვნილი № 1 სამარში⁹¹. ნაციხვარიდან უმრავლესობა განეკუთვნება ე. წ. I ნახშირიან ფენას, რომელიც XIII ს. თარიღდება⁹².

ამგვარად, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ სასმისთა V ტიპი აღმოჩენის ერთარების მიხედვით XII—XIII სს., უფრო კი — XIII ს. თარიღდება და იქვე ქართული, კერძოდ, რუსთაველი მინის წარმოებისათვის არის დამახასიათებელი.

როგორც დავინახეთ, განხილულ მასალაში გამოიყო შეუფეროდალური ხანის სასმისთა 5 ტიპი, რომელიც ზოგადად XI—XIII სს. თარიღდება. მათი უმრავლესობა უმეტესად XII—XIII სს. გავრცელებული, ზოგი კი — უფრო XIII ს.

ს უ რ ა. ძირითადად შემორჩენილი გვაქვს ყელ-პირები, ამიტომ ფორმის

⁸² რმ, ინვ. №№ 1882, 1973, 1521.

⁸³ რაეს, №№ 4978, 1888, 3207, 3387¹, 3564, 3265, 7099, 7103, 7255, 7495, 04—74—1975, რ-72/7255, 7099, 7103.

⁸⁴ სმ, ინვ. № 1—54:165.

⁸⁵ თბიშ, №№ ბ-1847—57, ბ-1399—57; უკანასკნელი გამოქვეყნებულია XII—XIII სს. მასალებთან ერთად: ი. გ ძ ე ლ ი შ ვ ი ლ ი, ი. ტ ყ ე შ ე ლ ა შ ვ ე ლ ი, თბილისი, გვ. 38, 67, ტაბ. XXIV, № 137.

⁸⁶ სმ, ინვ. № ღმ-37:365a.

⁸⁷ თბიშ, ინვ. № 900-ბ.

⁸⁸ რ. რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 73, № 126 (სამარხი № 16).

⁸⁹ ასო, გამოყენა, 1972.

⁹⁰ P. M. Д ж а н и о л а д я н, დასახ. ნაშრ., ტაბ. XVI, ქვედა რიგში 1.

⁹¹ გ. ლ მ თ ა თ ი ძ ე, რუსთავი, გვ. 194, ტაბ. XXI, 2; ლ. კ ი ლ ა შ ვ ი ლ ი, რუსთავი, გვ. 142, ტაბ. XXXV, 2.

⁹² გ. ლ მ თ ა თ ი ძ ე, რუსთავის არქეოლოგიური ექსპედიციის ანგარიშები, სას. თბ., 1962, გვ. 55; 1966, გვ. 39; მ. მ ი წ ი შ ვ ი ლ ი, ე. წ ა ნ დ ი ე რ ი, მ. ჩ ხ ა ტ ა რ ა შ ვ ე ლ ი, ლ. ბ ა ს ი ა შ ვ ი ლ ი, რუსთავის ციხეზე წარმოებული თხრობ ანგარიში, საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიება 1972 წელს, თბ., 1973, გვ. 58.

ეს აღრეული ნიშნულები არ არის შემკული¹⁰⁷, ხოლო XII—XIII სს. ტუჩწაგრძელებული სურები ძაფებითაა შემკული¹⁰⁸.

როგორც ვხედავთ, პატარა სურისებრი ჭურჭელი უფრო თბილისური მინის წარმოებისთვისაა დამახასიათებელი. აღმოჩენის ვითარებითა და ანალოგიური მასალებით ისინი შუაფეოდალური ხანით, კერძოდ, XI—XIII სს. თარიღდება.

ბოთლი. პირი გადაშლილი, ბაკოიანი, ვიწრო ყელი პირდაპირ გადადის კონუსური მოყვანილობის ტანში. ძირი შედრეკილია. მინა — მომწვანო-მოცისფრო, სქელკედლიანი, კრიალა, ბუშტულებიანი, გამოფიტული. ს. — 19,7 სმ; დ. — 10 სმ; პ. დ. — 3 სმ. ამგვარი (ტაბ. IX, 8) ბოთლების 15 ნატეხი არის რუსთავეში¹⁰⁹, სხვაგან კი — თითო-ორი. რუსთავეის ნაციხეზარზე ერთი ასეთი ბოთლი აღმოჩნდა XII—XIII სს. მასალების შემკველ გროვანში¹¹⁰. ამდენად, ამგვარ ბოთლებს XII—XIII სს. ვათარიღებთ.

სამარჩილე. დაბალი, ცილინდრული, სწორი პირითა და ბრტყელი ძირით. პირთან და ძირზე მალაკბილებიანი სარტყელი შემოუყვება. მინა ლურჯი, მომწვანო-მოცისფრო, მუქი ყვითელი ან შავია, სქელკედლიანი, გაუმჟვირვალე. ს. — 2,7 სმ; პ. დ. — 5,5—7 სმ. ამგვარი (ტაბ. XI, 6—9) სამარჩილები გვაქვს რუსთავეის ნაციხეზარიდან 4 ნატეხი¹¹¹, ნაქალაქარიდან — 1¹¹², დმანისიდან — 7¹¹³.

ანალოგიური ჭურჭელია მინგეჩაურის ზედა ფენაში¹¹⁴; დვინში კი იგავრავლად და ძირითადად შავი, გაუმჟვირვალე მინისაგანაა დამზადებული¹¹⁵.

რუსთავეის ნაციხეზარზე 2 ასეთი ძირი აღმოჩნდა XI ს. ფენაში (1,2 თხრილი)¹¹⁶. აღსანიშნავია, რომ ამგვარი კბილანებით შემკული მინის სამაჩურება წარმოდგენილია რუსთავეის XII—XIII სს. სამარჩებში¹¹⁷. ეს დეკორატიული ელემენტი დამახასიათებელია შუაფეოდალური ხანის მინის სამაჩურებისათვის¹¹⁸. ჩანს, მას იყენებდნენ ჭურჭლის შესაძკობადაც.

ამგვარად, საქართველოში აღმოჩენილი სამარჩილები ზოგადად XI—XIII სს. თარიღდება.

პირის საშარეშო და სააფთიაჟო ჭურჭელი

სხვადასხვა მოყვანილობისა და ზომის ჭურჭლებს ხმარობდნენ სურნელოვანი სითხეების, მალამოებისა თუ საღებავების შესანახად, წამლებისათვის და სხვ. ამგვარი დანიშნულებისათვის ქიმიური მდგრადობის გამო მინის ჭურჭელი ყველა სხვა ნივთიერებისაგან დამზადებულ ჭურჭელზე უკეთესი იყო.

¹⁰⁷ C. L a m m, Iran, ტაბ. 13, A-E; 16, C.

¹⁰⁸ A. P o p e, More about Persian Glass, «Apollo» — A Journal of the Arts, London, 1931, № 73, vol. 13 გვ. 10, სურ. III.

¹⁰⁹ რაესწ, №№ 1213, 6278, 1582, 4518, 4823, 4162, 2045, 7380, 6968, 04-73-87, 04-74-842.

¹¹⁰ გ. ლ მ თ ა თ ი ძ ე, არქეოლოგიური გათხრა რუსთავეში 1959 წელს, სას. თბ., 1960, გვ. 53.

¹¹¹ რაესწ, №№ 1502, 4670, 3499, 6344.

¹¹² რმშ, ინვ. № 1345.

¹¹³ სმშ, ინვ. №№-დმ-37/2700, 1961, 1158, 1157; 81—65/2097, 1801. 1729.

¹¹⁴ ასრშ, ინვ. № 1244.

¹¹⁵ P. M. Д ж а н п о л а д я н, დასახ. ნაშრ., გვ. 60, № 31-33; სსშ, დვინის ფონდის მასალების მიხედვით.

¹¹⁶ გ. ლ მ თ ა თ ი ძ ე, ენუთის რუსთავეის ნამუშევარი 1965 წელს, სას. თბ., 1966, გვ. 39.

¹¹⁷ გ. ლ მ თ ა თ ი ძ ე, რუსთავეი, გვ. 194, ტაბ. XIX, 2.

¹¹⁸ რ. დო ლ ა ბ ე რ ი ძ ე, საქართველოს მინის სამაჩურები, სმშ, XXVIII-B თბ., 1969, გვ. 106.

I, I ტიპი. ფლაკონი, პირი — სწორი, მცირედ შესქელებული; ყელი — მაღალი, სამწიბოიანი; ტანი — დაბალი, გამობერილი; ძირი — შედრეკილი. პირ-ყელზე სიგრძე ჩანაღარებია, რომელიც ქვემოთ იშლება. ზოგს ტანი შემკული აქვს ტეხილახოცნა, ალაგ-ალაგ შესქელებული ზედდაღნობილი ძაფებით. წიბოებს შორის იწყება და მხარზე თავდება მოხდენილი, შევრილიანა ყური. მინა მუქი მწვანე, ან მომწვანო-მოცისფრა. კრიალა, მცირედ გამოფიტული.

ამგვარი მთელი ფლაკონი (ტაბ. X, I) არის რუსთავეის სამაროვნიდან. 3 ნატეხი — ნაციხვარიდან¹¹⁹, 1 — მდინისიდან¹²⁰. მთელი ფლაკონი XII—XIII სს. სამაროვნის დარღვეული სამარხიდან მომდინარეობს¹²¹. თუ გავითვალისწინებთ ანალოგიურ, წუნდებულ ფლაკონს ნატბეთურის მინის სახელოსნოდან, რომელიც XIII ს. II ნაწ. — XIV ს. დასაწყისით თარიღდება¹²², შეიძლება დავუშვათ, რომ დარღვეული სამარხი სამაროვნის ზედა ფენას, ე. წ. XIII ს. მიეკუთვნება¹²³ და ფლაკონიც შესაბამისად XIII ს. უნდა დათარიღდეს.

ანალოგიური ჭურჭელი აღმოჩენილია აგრეთვე ენგელში, „ნაქალაქარს“ XI—XIII სს. სამაროვანზე¹²⁴. ძველი გავაზის (ახალსოფელი) ეკლესიას ზღვის № 9 სამარხში; სამარხის ქვედა ფენა, რომელსაც მიეკუთვნება მინის ჭურჭელი, XII—XIII სს. თარიღდება¹²⁵; დას. საქართველოში აფხაზეთის ტერიტორიაზე: სოხუმში¹²⁶, სოფ. მიხელრიშის (გაგარის რ-ნი) სამარხეულ კომპლექსში, აკუთვნებენ XIII—XIV სს¹²⁷ და აბაათის ციხეზე (სოფ. ლიხნი, გუდაუთის რ-ნი)¹²⁸.

I, 2. ტიპი. ეს ქვეტიპი რამდენადმე სხვაგვარადაა მოყვანილი. ფლაკონი პირი შესქელებული და მცირედ გადაშლილია; ყელზე ერთი წიბო აქვს; ტანი — მრგვალბრტყელი. წიბოდან იწყება და მხარებზე თავდება შევრილიანი ორი ყური. მინა მცირედ დაღარულია, მომწვანო-მოცისფრა, კრიალა, გამოფიტული. ყ. ს. — 3,3 სმ; ჰ. დმ — 1,9 სმ. ამგვარი ფლაკონი (ტაბ. X, 9) გვქვს რუსთავეის ნაქალაქარიდან — 2 ნატეხი¹²⁹, ნაციხვარიდან — 5¹³⁰. ერთი პირ-

¹¹⁹ რაესკ. №№ 1839, 974¹, 04-75-2072.

¹²⁰ სმ, ინგ. № 81—65 : 1248; ყ. ს. — 4 სმ.

¹²¹ გ. ლომთათიძე, რუსთავი, გვ. 194, ტაბ. XXI, 1: ლ. კილაშვილი, რუსთავი, გვ. 142, ტაბ. XXVII, 2, რმ, ინგ. № 485. ს-9 სმ; ჰ. დმ-1,1 სმ; ძ. დმ-5,4 სმ; ყურის ს. — 4 სმ.

¹²² ნ. უგრეღიძე, ნატბეთრის მინის საწარმო, მსკა, III. თბ., 1963, გვ. 64—65, ტაბ. IV, 2.

¹²³ ლ. კილაშვილი, დასახ. ნაწრ., გვ. 145.

¹²⁴ ბ. ჭობენაძე, წ. წიკლაური, „ნაქალაქარი“ სამაროვნის თხრის პირველი შედეგები, ენგელის ექსპედიცია (პირველი სამეცნიერო სესიის მოკლე ანგარიშები), თბ., 1975 გვ. 31.

¹²⁵ ლ. კილაშვილი, ძველი გავაზი, თბ., 1975, გვ. 48, 72, ტაბ. L'II.

¹²⁶ В. И. Сизов, Восточное побережье Черного моря, МАК. II, М., 1889, с. 9—22, 54—55, таб. VI, 9—12.

¹²⁷ Г. К. Шамба, Археологические разведки 1967 года в Гагрском районе, Материалы по археологии и искусству Абхазии. Абхазский инст. языка, литерат. и истории им. Д. И. Гулиа АНГССР, Сухуми, 1974, с. 62—64, рис. 20.

¹²⁸ მასალა გავაგინო ლ. შერვაშიძემ, რომელსაც მადლობას მოუხსენებთ.

¹²⁹ რმ, ინგ. №№ 1636, 1972. უკანასკნელი შემთხვევითაა მოპოვებული.

¹³⁰ რაესკ, №№ 5568, 3117, 398, 400, 04-74-1592.

ყელი (№ 400) გამოირჩევა დახვეწილი ფორმითა და კარგი ნახელავით (ტაბ. X, 2) ანალოგიური, ოღონდ ერთყურა ფლაკონის ზედა ნახევარი მომდინარეობს სიონის სამაროვნიდან (ტაბ. X, 6)¹³¹.

I ტიპს უნდა დაუყავშირდეს პირ-ყელის თითო ნატეხი თბილისის სახელოსნოდან, იგი აშკარად წუენია¹³², უჭარბოდან¹³³, მარნეულიდან¹³⁴, ხოლო 2 — დმანისიდან¹³⁵.

მსგავსი ჭურჭლები არის ღვინში¹³⁶, ორენჯალაში¹³⁷, შუა აზიაში, თარიღდება XI—XIII სს¹³⁸, ჭერსონესში — IX—XIV სს. მასალების შემცველ ფენაში. მიჩნეულია სირიულად¹³⁹; ირანში — XI—XIII სს. მასალებში¹⁴⁰; ნაქალაქარ ნოლაიკალთან (სტანიცა ჩაევსკაია) მღვდარე სამაროვნის სამარხში, — ამ ფლაკონს ყურზე დაკეპნილი სარტყელი დაუყვება, გამოირჩევა კარგი ნახელავითა და მოყვითალო მინით. ვ. სიზოვი მას XIII ს. ათარიღებს და გვევჩიტის არაბების წარმოებას აკუთვნებს¹⁴¹. ჩვენს მასალებთან შედარებისას ისინი განსხვავდებიან მოცულობით, მინით, შემყულობით.

მთელ ფლაკონს რუსთაველიდან ნ. უგრელოზე ამსგავსებდა იმავე სამაროვნის ალიზის კედლებიდან სამარხში აღმოჩენილ თიხის ჭინჭილას¹⁴². ასეთივე დიდ მსგავსებას პოულობს ეს ჭინჭილა I ტიპის მე-2 ქვეტიპთანაც, იმ განსხვავებით, რომ ამ უკანასკნელს 2 ყური აქვს. როგორც ჩანს, შუაფეოდალურ ხანაში ეს ტიპი საკმაოდ გავრცელებულია მინისა თუ თიხის ჭურჭლებს შორის.

ამგვარად, აღმოჩენის ვითარებისა და ანალოგიური მასალების გათვალისწინებით ფლაკონთა I ტიპი ზოგადად XI—XIV სს. თარიღდება. იგი დამახასიათებელია XII—XIV სს. თვის. რუსთაველი მთელი ფლაკონი XIII ს. განეკუთვნება, ხოლო მისი ძაფებით შემკობა — რუსთავეის მინის წარმოების თავისებურებას.

II ტიპი. ფლაკონი, ყელე ვიწრო და წაგრძელებულია, პირი შიგნითაა ჩაბრუნებული და იქმნება ვანიერი ბაკო; ტანი სფეროკონუსური ან ცილინდრულია. მინა — მუქი მწვანე, ზოჯერ უფერული, სქელკედლიანი, კრიალა, ბუშტულებიანი, გამოუფიტავე. ყ. ს. — 2,5—3 სმ; პირის და ყელის დმ — 0,7—1,1 სმ. ბაკოს სივანე — 0,8—1,1 სმ.

ამ ტიპის ფლაკონები (ტაბ. XI, 1, 2) მრავლადაა თბილისიდან: ერეკლეს

¹³¹ რ. რამიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 71, 102, ტაბ. XXI, 4; XXXII, № 86.

¹³² სმ, ინგ. № 1-54 : 3540.

¹³³ სმ, ინგ. № 2—57 : 705.

¹³⁴ სმ, შემთხვევით შემოსულებათა ფონდი, ინგ. № 3-59-11.

¹³⁵ სმ, ინგ. №№ დმ-37/1148, 2675; ორივე გარეუბნის № 1 აბანოს მე-5 ოთახიდანაა.

¹³⁶ P. M. Джанполадян, დასახ. ნაშრ., №№ 86—88, ტაბ. XIX.

¹³⁷ იოფ, ინგ. №№ 10, 100, 340, 118, 3202, 5103; სახელმწიფო ერობტავე, კავკასიის განყოფილება, გამოქვნი, 1968.

¹³⁸ E. И. Агеева, დასახ. ნაშრ., გვ. 10, 20, სურ. 1; Э. Гулямова, დასახ. ნაშრ., გვ. 18, სურ. 4-4.

¹³⁹ A. Г. Калесникова, Восточное стекло из собрания херсонесского музея, «Византийский Временник», т. 34, М., 1973, с. 255—256, рис. 4.

¹⁴⁰ B. Latt, Iran, ტაბ. 17, A, C.

¹⁴¹ В. И. Сизов, დასახ. ნაშრ., გვ. 145—146, 148—149; ტაბ. XXVI, 5.

¹⁴² ლ. კილაშვილი, რუსთავეი, გვ. 142, ტაბ. XXVII, 1, 2.

მოედნიდან 5 ნატეხი (I წუნია)¹⁴³, კერამიკული სახელოსნოდან — 3¹⁴⁴, რუხ-თაგის ნაქალაქარიდან ერთი მთელი და 2 ნატეხი¹⁴⁵, ნაციხვარიდან — 3¹⁴⁶, ღმანისიდან — 2¹⁴⁷, უჯარმიდან — 1¹⁴⁸, ლამაზი გორიდან — 1¹⁴⁹, ანალოგიური ფლაკონია ღვინში¹⁵⁰ და ორენჯალაში¹⁵¹.

აღმოჩენის ვითარებით, ანალოგიური მასალებით და მინით II ტიპი შუა-ფეოდალური ხანით თარიღდება. აღნიშნული ფლაკონები შედარებით დიდია, ახლები კი მარალაც, მინიატურულ ჭურჭელს წარმოადგენს. ზეგარმა მათგანმა მთელი სახით მოაღწია.

III ტიპი. ფლაკონი, პირი მოკვეთილია, ყელი დაბალი, სწორი, ტანი — სფეროსებრი. მინა მწვანე, სქელკედლიანი, გამოფიტული. ამგვარი თითო მთელი ჭურჭელი (ტაბ. XI, 4, 5) გვაქვს რუსთაგის ნაქალაქარიდან¹⁵² და ნაციხვარიდან¹⁵³, ღმანისიდან¹⁵⁴, თბილისიდან (ერეკლეს მოედანი)¹⁵⁵. მსგავსი მთელი ჭურჭელი წარმოდგენილია ივრის სიონიდან¹⁵⁶.

სხვადასხვა მოყვანილობის მინიატურული ჭურჭლები გვხვდება სომხეთში¹⁵⁷, აზერბაიჯანში¹⁵⁸, შუა აზიაში¹⁵⁹. ისინი ყველგან შუაფეოდალური ხანით თარიღდება.

რუსთაგიდან მომდინარე ფლაკონთა უმრავლესობა აღმოჩენილია ნაქალაქარის № 3 ნაგებობაში, რომელიც XII—XIII სს. არის დათარიღებული¹⁶⁰. ამგვარად, საქართველოში აღმოჩენილი ე. წ. მინიატურული ჭურჭლები — ფლაკონები შუაფეოდალური ხანით თარიღდება.

მათარა

პირი შესქელებული, ყელი ვიწრო, დაბალი; ტანი ოვალურადაა გაბრტყელებული და შემკულია ძალიან დამახასიათებელი ყურებით; იგი მრგვალგანიკვეთიანია, იწყება მხრიდან და მთავრდება ძალიან დიდი მსხლისებრი

¹⁴³ თბიშ, №№ 2-950-57. 2-860-57, 2-1154-56, 2-1002-56, 2-1321-56.

¹⁴⁴ სპ, ინვ. №№ 1-54/2294, 3033, 3471.

¹⁴⁵ რმშ, ინვ. №№ 818, 1505, 817; უკანასკნელის ს.-6,3 სმ; ძ. ღმ-2 სმ; ყ. ს.-2,5 სმ.

¹⁴⁶ რაესწ, №№ 6097, 7297. 04-73-295.

¹⁴⁷ სსშ, ინვ. №№ ღმ-37 : 1145,81-65 : 1290; შემორჩ. ს.-3,8 სმ.

¹⁴⁸ სსშ, ინვ. № 2-57 : 501.

¹⁴⁹ ს. წ. № 578.

¹⁵⁰ P. M. Д ж а н п о л а д я н, დასახ. ნაშრ., გვ. 66, № 85.

¹⁵¹ იიაფ, ინვ. №№ 154, 169.

¹⁵² გ. ლოშთათიძე, რუსთაგი, გვ. 188; რმშ, ინვ. № 1534; ს.-2,7 სმ; ჰ. ღმ-1,3 სმ; ძ. ღმ-1 სმ.

¹⁵³ რაესწ, № 278; ს.-2 სმ; ჰ. ღმ-1,2 სმ; ძ. ღმ-0,7 სმ.

¹⁵⁴ სსშ, გამოფენა, ინვ. № ღმ-37 : 1144.

¹⁵⁵ ი. გ ძ ე ლ ი შ ვ ი ლ ი, ო. ტ ყ ე შ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი, თბილისი, ტაბ. XXX, № 206, ავტორებს იგი VII ს. აქვთ დათარიღებული (იქვე, გვ. 41, ცხ. 9), რაშიც პარტიკულურ შეკვეთს ევროპულ დავითანსებში. თბიშ, № 2-1679-57. ს.-4,5 სმ; ჰ. ღმ-2 სმ; ძ. ღმ-2,8 სმ.

¹⁵⁶ რ. რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 63, 102; ტაბ. XXXI, № 61.

¹⁵⁷ სსშ, გამოფენა, 1967.

¹⁵⁸ В. П. Фоменко, Стеклопосудина средневекового городища Оленка XI—XIII вв., Археологические исследования в Азербайджане, Баку, 1965, с. 162.

¹⁵⁹ А. А. Абдуразаков, М. А. Безбородов, Ю. А. Заднепровский, დასახ. ნაშრ., გვ. 125, სურ. 26.

¹⁶⁰ ლ. კილაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 77, 85.

გაბრტყელებით, რომელიც კედელზეა მიღობილი. დმანისიდან¹⁶¹ და ბოლნისიდან¹⁶² ამგვარი ყურებია კედლებითურთ. ისინი სხვადასხვა ზომისაა. ორეც მინა მომწვანო-მოყვითალოა, სქელკედლიანი, ბუშტულებიანი; ზუსტად ანალოგიური ყურებიანი მათარები არას დვინში, დათარღებულია შუაჟეოდალური ხანით¹⁶³.

ლამაარი

ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ საქართველოში შუაჟეოდალურ ხანაში არსებობას განაგრძობს პატარა ყურებიანი ჩამოსაკიდებელი ლამპრები¹⁶⁴. მათე კრცლად აღარ შევჩერდებით, აღვნიშნავთ მხოლოდ განსხვავებას. აქ ხანას ლამპრები ძირითადად მწვანეა, ყურები უფრო დიდი და არცთუ დაქიზი ნახელავი აქვს (ტაბ. XI, 3). ყური სშირად განსხვავებული ფერისაა. ანეთი ნიმუშებია თბილისიდან (ერეკლეს მოედანი) და დმანისიდან. მაგ., მომწვანო მინის ლამპრებს აქვს მუქი ყვითელი¹⁶⁵ ან მუქი მწვანე ყურები¹⁶⁶.

შუაჟეოდალური ხანის ლამპრები გვაქვს თბილისის სახელოსნოდან — 3 ნატეხი¹⁶⁷, ერეკლეს მოედნიდან — 10¹⁶⁸, დმანისიდან — 3¹⁶⁹, რუსთავეის ნაქალაქარიდან — 2¹⁷⁰, ნაციხვარიდან — 5¹⁷¹, ლამაზი გორიდან — 4¹⁷².

ანალოგიური ლამპრის ნატეხებია ორენჯალიდან¹⁷³ და მინგეჩაურის ზედა ფენიდან¹⁷⁴. დვინში მინის ლამპრები ვხვდება ცენტრალურ კვარტალშიც და ციტადელშიც, რაც მიუთითებს მათ ფართო გავრცელებას IX—XIII სს.¹⁷⁵

ერთხელ კიდევ გვინდა გავიმეოროთ, რომ საქართველოში აღმოჩენილადრეჟეოდალური ხანის დასასრულისა და შუაჟეოდალური ხანის ყურებიანი ლამპრები ერთმანეთისაგან განირჩევა მინითა და ნახელავით. მათი თარიღის გასარკვევად დიდი მნიშვნელობა აქვს ლამაზი გორის სამონასტრო კომპლექსის მასალებს. ისინი ძირითადად უნდა მივაკუთვნოთ იმ ფენას, რომელშიაც აღმოჩნდა. ლამაზ გორაზე V ს. ტაძარს სამხრ. ნაგი VII—VIII სს. მიუშენეს.

¹⁶¹ სმ, ინე. № დმ-37-1134; ყურის ს.-7.8 სმ.

¹⁶² სმ, ინე. № 2560-B; ყურის ს.-4,1 სმ.

¹⁶³ P. M. Джаниполадян, დასახ. ნაშრ., გვ. 39, 68, № 100.

¹⁶⁴ ამგვარივე ლამპრები წარმოადგენს პროტოტაპს XIII—XIV სს. მინაქრის დიდი ლამპებისას, რომლებსაც განსაკუთრებით ფართოდ შეჩუთებში იყენებდნენ. იხ. C. Lainn, Samarra, გვ. 31—35; W. Gaston, Lampes et bouteilles en verre emalie (Catalogue general du Musee Arabe du Cairo). Cairo, 1929; Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, Золотая Орда и ее падение. М.-Л., 1950, с. 148—149.

¹⁶⁵ თბიშ, № შ-950-57; სმ, ინე. № 81-65 : 1514.

¹⁶⁶ თბიშ, №№ ბ-912-57, შ-801-56.

¹⁶⁷ სმ, ინე. №№ 1-54 /2499, 2291, 1993, 181.

¹⁶⁸ თბიშ, №№ ბ-1371-57, ბ-1450-57, შ-1002-56, შ-855-56, შ-801-56, შ-950-56, ბ-912-57, ბ-1110-56, ბ-896-57.

¹⁶⁹ სმ, ინე. №№ 6-61 136, 81-65 : 1514, 2-63 : 598.

¹⁷⁰ რმ, ინე. №№ 1643, 2344.

¹⁷¹ რაესწ, №№ 814, 727, 4026, 4142, 5038.

¹⁷² ს. წ. №№ 431, 436, 236, 563.

¹⁷³ იიაფ, ინე. №№ 124, 504, 2838.

¹⁷⁴ იიაფ, ინე. № 220.

¹⁷⁵ P. M. Джаниполадян, Новые данные... с. 31.

ჩრდ. — IX—XI სს. სამხრ. მინაშენის აბსიდა კი — XII—XIII¹⁷⁶. ასე რომ, ეს ტაძარი მთელ ამ პერიოდში მოქმედია. აქ გვაქვს როგორც აღრე ისე შუაფეოდალური ხანის მინის ლამპრის ნატეხები. შუაფეოდალურის ნიმუშები ძირითადად აღმოჩენილია ზეფის ზედაპირიდან 0,5 სიღრმემდე, ხოლო აღრეფეოდალურისა მის ქვემოთ, ისევე, როგორც საერთოდ მთელი აქაური არქეოლოგიური მასალა¹⁷⁷.

გვინდა აღვნიშნოთ აგრეთვე, რომ ისევე როგორც აღრეფეოდალურში, შუაფეოდალურ ხანაშიც შესაძლებელია სასმისის ზოგიერთი ტიპი, მაგ., საღაფილები, ლამპრებადაც გამოყენებინათ.

შიბაძი

შუაფეოდალურ ხანაში მინა იმდენადაა შეჭრილი ადამიანის ყოფაში, რომ მისგან აკეთებენ სულ სხვადასხვა დანიშნულების საგნებსაც კი. ერთ-ერთი სააკენე მოწყობილობა — შიბაქია, რომელიც ძალიან ჰგავს თანამედროვე ყოფაში შემორჩენილ ხის შიბაქს. იგი ნაკეთებია მწვანე, ბუმბულებიანი მინისაგან (ტაბ. XI, 10—12). დმანისიდან გვაქვს 10 ნატეხი¹⁷⁸. თბილისის სახელოსნოდან — 9¹⁷⁹, ერეკლეს მოედნიდან — 6¹⁸⁰, უჯარმიდან — 3¹⁸¹, რუხთაგის ნაქალაქარიდან — 3¹⁸², ნაციხვარიდან — 12¹⁸³, ნატბეურის მინის საწარმოდან — 4.

ირანში შიბაქი წარმოდგენილია IX—X სს. მასალებს შორის¹⁸⁴. ჩვენებურ შიბაქებს პარალელები ეძებნება აზერბაიჯანში¹⁸⁵ და შუა აზიის XII—XIII სს. მასალებს შორის¹⁸⁶.

ამგვარად, მინის შიბაქები ანალოგიური მასალებისა და აღმოჩენის ვითარების მიხედვით XI—XIV ს. დასაწყისით თარიღდება.

¹⁷⁶ ქ. აბიკანაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 26—27.

¹⁷⁷ იქვე, გვ. 49.

¹⁷⁸ სსმ, ინვ. №№ ღმ-37/320ა, 2137, 1146, 2138, 2146, 2148, 3326; 2-62 270; 81-65/1297, 1329.

¹⁷⁹ სსმ, ინვ. №№ 1-54/1621, 1818, 3539, 62, 91, 196, 467, 428, 2590.

¹⁸⁰ თბილში, №№ შ-1170-56, ბ-1218-57, ბ-1275-57, ბ-1276-57, ბ-1574-57, ბ-1283-57; უკანასკნელი გამოქვეყნებულია: ი. გძელიშვილი, ო. ტყეშელაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 65, 37, 38, ტაბ. XXIII, XXXXIII. № 104; ნივთის რაობა არ არის სწორად გაგებული.

¹⁸¹ სსმ, ინვ. №№ 2-57/319, 622, 193.

¹⁸² რმმ, ინვ. №№ 1511, 1655, 1179.

¹⁸³ რაესწ, №№ 4234, 3625, 3476, 3528, 1504, 3117, 664, 5511, 5490, 5844, რ-72-6822, ც-74-1306.

¹⁸⁴ C. Lam m, Iran, ტაბ. 15, E.

¹⁸⁵ ასოი, გამოყენა, 1967, ნიშანის მუზეუმი ბაქოში, გამოყენა 1967.

¹⁸⁶ A. A. Абдуразаков, М. А. Безбородов, Ю. А. Заднепровский, დასახ. ნაშრ., გვ. 129.

მესამე თავი

გვიანფორმალური ხანის მინის ჭურჭელი

გვიანი შუა საუკუნეების მინის ჭურჭელში დანიშნულების მხრივ 5 ძირითადი ჯგუფი გამოიყო: 1. სუფრის ჭურჭელი (სურა, ბოთლი); 2. ქილა; 3. მათარა; 4. დეკორატიული ჭურჭელი; 5. ლამპარი. ფორმათა აღდგენიას ხშირად ეიშველიებდით ანალოგიურ მასალას, მაგრამ გვაქვს ისეთი პირ-ყელეები და ძირ-ქუსლები, რომელთაგან მთლიან ფორმას ვერ აღვადგენთ. შესაძლოა აგრეთვე, რომ ერთი ტიპის ძირ-ქუსლი სხვადასხვა ტიპის ჭურჭელს ეკუთვნოდეს.

სუფრის ჭურჭელი

ამ ჯგუფში გამოიყო რამდენიმე ტიპი. მათთვის დამახასიათებელია სადა ან სხვადასხვაგვარად შემკული მაღალი ყელი. ყველა წილებულია გამორჩეული.

I ტიპი. სურა, პირმოკვეთილი, მაღალი ყელი უშუალოდ გადადის მსხლისებრი მოყვანილობის ტანში; ძირი შედრეკილია, ქუსლი — გამოყოფილი. ზოგიერთს პირის კიდეზე ლურჯი მინის ძაფი აქვს დადნობილი. მინა უფერული ან მოყვითალოა, თხელკედლიანი. გვხვდება შედარებით სქელკედლიანიც. ს. — 35,5 სმ; პ. ღმ — 4,6 სმ; ძ. ღმ — 9 სმ. ფორმა აღვადგინეთ ანალოგიური ჭურჭლის მიხედვით¹.

ეს ტიპი (ტაბ. XII, 1) აღმოჩენილია თბილისის დედაციხეზე² — 21 ნატეხი³, ყარაღაჯში — 2⁴. ანალოგიური ყელ-პირის ნატეხი არის ლორეში⁵, სახელმწიფო ერმიტაჟში, ექსპოზიციაში და აღმოსავლეთის განყოფილების ფონდში.

II ტიპი. სურა, პირი გადაშლილი აქვს, ყელი მაღალი; პირს ქვემოთ წიბო შემოუყვება. ტანი — დაბალი, გამობერილი, ზოგჯერ ტალღური; ძირი — კონუსურად შედრეკილი, ქუსლი — გამოყოფილი. მინა მომწვანოა, მკირეღ

¹ SPA, VI, ტაბ. 145I, B.

² დედაციხის მასალებს მიეძღვნა წერტილი: მ. ჩხატარაშვილი, თბილისის დედაციხეზე აღმოჩენილი გვიანფორმალური ხანის მინის ჭურჭელი, ფსაძ, 11. თბ., 1974. გვ. 221—237, ტაბ. 1-IV.

³ თბაქაშ, №№ 484, 1170, 2808. 2845¹³, 2768. 2427, 1866. 1892, 2348, 2348. 2843, 2844, 2800. 486, 2430 და სხვ.

⁴ მასალას გაცეცანით სიღნაღის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. ყველა გატარებულია ერთი ნომრით, — ინვ. № 4277; ამიტომ შემდეგ აღარ მივუთითებთ.

⁵ სსიშ, ინვ. № 43, 69.

გამოფიტული. ს. — 36,5 სმ; ბ. დმ — 5,2 სმ; ძ. დმ — 9 სმ. ფორმა ალუბგინეთ ანალოგიური ირანული ჭურჭლების მიხედვით. ამგვარი სურა (ტაბ. XII, 2) გვაქვს თბილისის დედაციხიდან — 8 ცალი, ერეკლეს მოედნიდან — 1. პირყელის მოყვანილობის მიხედვით 2 ქვეტიპი გამოიყო:

1. მკვეთრად გამოხატული მინის და ფართოდ გადაშლილი პირით (ტაბ. XIV, 3) ზოგს პირის კიდეზე ლურჯი მინის ძაფი აქვს დადნობილი. დედაციხიდან ასეთი 4 ცალია, ერეკლეს მოედნიდან — 17. ამ უკანასკნელს ყელის ძირში ლურჯი მინის სატყეული შემოუყვება (ტაბ. XIII, 1).

2. მცირედ გამოხატული მინის ყელითა და მცირედ გადაშლილი პირით (ტაბ. XIII, 7, XIV, 4); დედაციხიდან ასეთია 7 ყელი⁹ და ძირ-ქუსლები (ტაბ. XIV, 5)⁹.

ანალოგიური ჭურჭელია ძველ განჯაში¹⁰, შემახაში¹¹, ლორეში¹², ერევანში¹³, გვიანი ხანის ირანული მინის ჭურჭელს შორის¹⁴.

III ტიპი. სურა, პირშესქელებული, ბაკო სწორი ან დაქანებულია: ყელი — მაღალი, უმეტესად ცილინდრული, ზოგჯერ მცირედ გამოყვანილი: ტაბ. — ვაშლიანი; ძირი — მაღალციხეზედ შედრეკილი. ყელზე სხვადასხვა სიმაღლეზე სადა ან დაკეპნილი სატყეული შემოუყვება, ხოლო ტანში ირიბტალღოვანია. მინა — მომწვანო, მოყვითალო, მოცისფრო, ლურჯი, შაბი-ანისფერი, ზურმუხტისფერი ან თაფლისფერი, კრიალა, ბუშტულებიანი, მეტწილად გამოუტყელია. ს. — 30—40 სმ; ყელის ს. 16—17 ან 19—20 სმ; ძ. დმ — 13—14 ან 15—16 სმ.

საერთოდ გვიანი ხანის მინის ჭურჭელი ყველაზე დიდი რაოდენობით თბილისის დედაციხეზეა აღმოჩენილი. მათ შორის წამყვანი სწორედ III ტიპია (ტაბ. XII, 3) დაახლოებით 50 ცალი. ერეკლეს მოედნიდან ამ ტიპის 3 ნატეხია, რუსთავის ნაციხეებიდან — 3¹⁵, კახეთის ყარაღაჯიდან — 10; გრემიდან — 27¹⁶.

III ტიპში პირთა მოყვანილობის მიხედვით 3 ქვეტიპი გამოიყო:

1. მცირედ პირშესქელებული, შიგნიდან სრულიად გლუვი. ამგვარად პირ-ყელი გვაქვს დედაციხიდან (ტაბ. XII, 3; XIII, 1—3)¹⁷, 1 — რუსთავიდან¹⁸, 1 — ყარაღაჯიდან.

2. პირშესქელებული, ბაკოიანი. შესქელებულ პირს თუ შიგნით მცირე ჩანალარი აქვს, იქმნება დაქანებული ბაკო, ხოლო თუ ღრმა — სწორი (ტაბ.

⁹ თბაქს, №№ 683, 889, 707, 2727.

⁷ თბიშ, № ბ-1060-56; ყელის ს. — 12,5 სმ.

⁸ თბაქს, №№ 653—655, 484, 708, 5679, 5489.

⁹ თბაქს, №№ 486, 2768, 2430, 1898, 3096 და სხვ.

¹⁰ ასიშ, ინვ. № 2247.

¹¹ იიაშ, ინვ. № 15.

¹² სსიშ, ინვ. № 4.

¹³ Каталог археологических предметов музея истории города Еревана, Ереван, 1964, таб. XV, 6.

¹⁴ SPA, VI, ტაბ. 1450, C; 1453, G, H, B.

¹⁵ რაქს, №№ 5588, 6807, 04-73-294.

¹⁶ სსმ, ინვ. №№ 94-66/85, 218, 94, 91, 68, 92, 88, 98, 89, 96, 99, 87, 86; 94-67/254, 349, 244.

¹⁷ თბაქს, №№ 689, 691, 403, 2845, 2070, 2425, 2848¹, 378.

¹⁸ რაქს, № 5588.

XIII, 4, 5; ტაბ. XIV, 6, 7) ასეთი 14 ნიმუში არის დედაციხიდან¹⁹, 3—ერეკლეს მოედნიდან²⁰, 1—ყარალაჯიდან.

ანალოგიური ნიმუშები გვაქვს შემახაში²¹, ლორეში²², ერეკლეში²³.

3. პირ-ყელი ვიწრო (დმ—2 სმ), პირი ძალზე შესქელებული, სარტყელი პირთან ახლოს იწყება. ძირები შედარებით სქელკედლიანია. ეს ქვეტიპი (ტაბ. XIII, 6; XIV, 2) წარმოდგენილია თბილისის დედაციხიდან—5 ცალი²⁴ და ერეკლეს მოედნიდან—125.

ანალოგიური ზურმუხტისფერი პირისა და ძირის ნატეხი გვაქვს გრემიდან²⁶ და ჩრდ. კავკასიის სამაროვნის მახჩესკის სამარხიდან²⁷.

IV ტიპი. ბოთლი, პირი სქელი და ყელისაგან გამოყოფილი აქვს. მოკლე ყელი უშუალოდ გადადის მსხლისებრი მოყვანილობის ტანში. ძირი შედრეკილია. მინა—მოცისფრო, სქელკედლიანი. ძალზე გამოფიტული. ეს ტიპი (ტაბ. XV, 3) მხოლოდ თბილისის დედაციხიდანაა²⁸. ანალოგიური ჭურჭელი ჩვენთვის ცნობილ მასალებში და ლიტერატურაში არ შეგვხვედრია.

V ტიპი. ბოთლი კოლბისებრი, მაღალი, განიერი ყელით, რომელიც თანდათანობით გადადის გამობერილ ტანში; ძირი შედრეკილია ყელზე შემოუყვება მაღალკიბიანებიანი განიერი სარტყელი. მინა მომწვანო, ცისფერი, მოყვითალო ან უფერულია, სქელკედლიანი, ძალზე გამოფიტული. პირი სწორი ექნებოდა, არ არის შემორჩენილი. ყელის დმ—5,5 სმ; ძ. დმ—10—15 სმ. ეს ტიპი (ტაბ. XV, I, XVII, 3, XVIII, 3) ყველაზე დიდი რაოდენობითაა ყარალაჯში—20 ნატეხი; თბილისის დედაციხეზე—10²⁹.

ანალოგიური ჭურჭელია ძველ განჯაში³⁰, შემახასაში და ლორეში³².

VI ტიპი. ბოთლი, პირგადაშლილი, ვიწრო, დაბალი ყელით, რომელიც უშუალოდ გადადის ცილინდრულ ტანში; ძირი—შედრეკილი. მინა მწვანე. ზოგჯერ მღვრიე მომწვანო-მოცისფროა, სქელკედლიანი, ცუდი ხარისხის, ბუშტულებითა და გაუმღვარი ნაწილაკებით, მცირედ გამოფიტული. ს.—15,8 სმ; პ. დმ—3,5 სმ; ძ. დმ—7,5 სმ. ეს ტიპი (ტაბ. XVI, 1) არის თბილისის დედაციხეზე—7 ცალი³³. ანალოგიური რამდენიმე ბოთლი აღმოჩენილია მოსკოვში და განეკუთვნება XVII ს³⁴.

¹⁹ თბაქსუ, №№ 2845, 1865, 1273, 2848², 2195, 1869, 2232, 1725, 2485, 1532, 2651, 1270.

²⁰ თბიშ, №№ 2-1062-56, 2-1063-56, 2-1061-57.

²¹ იიაფ, № 15, 190.

²² სსმ, ინგ. №№ 43, 14, 7, 49, 6, 69.

²³ Каталог..., таб. XV, 5.

²⁴ თბაქსუ, №№ 693, 708, 1880, 2845, 3086.

²⁵ თბიშ, № 2-1495-56.

²⁶ სსმ, ინგ. №№ 94-67/254, 349.

²⁷ МАК, VIII, с. 261, 266—267, таб. С XIV, 11.

²⁸ თბაქსუ, №№ 892, 441, 1177; ყ. ს.—13 სმ; ძ. დმ.—13 სმ.

²⁹ თბაქსუ, №№ 2539, 3086, 1796, 2759, 707, 696, 2566, 2519, 2848.

³⁰ ასრშ, ინგ. № 2406.

³¹ იიაფ, ინგ. № 188.

³² სსმ, ინგ. №№ 73, 43, 24.

³³ თბაქსუ, №№ 935, 1655, 2661, 1825, 2928, 1503, 5253.

³⁴ სმ, კერამიკის განყ-ის ფონდი. აზრი გაგვიზიარა განყოფილების თანამშრომელმა ნ. აშა-როვამ.

VII ტიპი. არათანაბრად შესქელებული პირი გადაშლილია, ყელი გახიერი, საკმაოდ მაღალი, პირთან ახლოს თავისივე ფერის ძაფი ვარშემოუყუება. მხრები გადაშლილია. ჩანს, მუცლიანი ჭურჭელი იქნებოდა. მინა უფერულია, მცირედ გამოფიტული. ასეთი ერთი პირ-ყელი (ტაბ. XV, 2) არის დედაციხიდან³⁵.

ძილა

პირგადაშლილი, დაბალი, გამოყვანილი ყელით, სწორკედლებიანი, მაღალკონუსურად შედრეკილი ძირით. მინა უფერულია, მომწვანო ან იასამნისფერი, სქელკედლიანი, კრიალა, ძალზე დაბუშტული. ს. — 15—16 სმ; ძ. დმ — 7,5 სმ. პ. დმ — 6,2 სმ. ამგვარი ჭურჭელი (ტაბ. XVI, 2) არის თბილისის დედაციხეზე — 12 ცალი³⁶. საყურადღებოა, რომ ერთ მააგანს პირზე მიდნობილი აქვს კენჭი. ანალოგიური ჭურჭელი ჩვენთვის ცნობილი არ არის.

აქვე აღნიშნავთ ისევ დედაციხიდან სწორი, განიერი პირ-ყელის ორ ნატეხს, რომელსაც ზემოთ აღნიშნული ნიმუშებისაგან განსხვავებით. პირთან ახლოს არათანაბარი სიგანის სარტყელი აქვს დადნობილი (ტაბ. XVII, 3, 4)³⁷. ვფიქრობთ, ისინიც ქილისებრ ჭურჭელს უნდა ეკუთვნოდეს.

მათარა

ყელ-პირი ვიწრო აქვს, ტანისაგან მკვეთრად გამოყოფილი; ტანი — ორმხრივ დაბრტყელებული, ძირი — ოვალური და შედრეკილი (ტაბ. XVI, 5) მიწის მათარას ისეთივე ფორმა აქვს, როგორც თიხისა და ლითონისა და ალბათ, მათი მიბაძვით ამზადებდნენ. ცხადია, მას ბუდით ატარებდნენ. მინა მომწვანო, მოცისფრო ან მოყვითალოა, კრიალა, ძალზე დაბუშტული, მცირედ გამოფიტული.

დედაციხეზე არის მათარის 9 ძირი³⁸. ანალოგიური მათარა დაცულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში (შემახის ოლქიდან ჩამოტანილი)³⁹ და ერმიტაჟში⁴⁰. ეს ორი უკანასკნელი ერთმანეთს უფრო ემსგავსება (მინით და სხვ.) ვიდრე თბილისის ნიმუშებს.

დემორატიული ჭურჭელი

ესაა განსაკუთრებული ჯგუფი ფერადი მინით მეტად მდიდრულად შემკული ჭურჭლებისა, რომელსაც ზოგადად დემორატიული ვეწოდეთ. ჭურჭელს აქვს ლურჯი, ზოგჯერ ღვინისფერი ტეხილი და ტალღოვანი ზედ დადნობილი ძაფები ან დაკეპნილი სარტყლები; ზოგჯერ — თავისივე ფერის ძაფები ან მოზრდილი თვლები. თვლებიანი კედლის პატარა 3 ნატეხი (ტაბ. XV, 4) გვაქვს თბილისის დედაციხიდან, ერეკლეს მოედნიდან — 1, ყარაღაჯიდან — 1. ასეთი-

³⁵ თბაესწ, № 682, პ. დმ-7,3 სმ; ყელის ს.-6,5 სმ.

³⁶ თბაესწ, №№ 1550, 2801, 2848, 3086, 3096, 4005.

³⁷ თბაესწ, №№ 2281, პ. დმ-6 სმ. № 1270.

³⁸ თბაესწ, №№ 648, 649, 685, 899, 3059, 2801, 2086, 3096.

³⁹ სმ, ეთნოგრაფიის განუბის ფონდი, ინე. № 20-08.

⁴⁰ სახელმწიფო ერმიტაჟი, აღმ-ის განუბის ფონდი, № I 2447.

ვე ნატეხები არის ლორეში⁴². გვიან ხანაში ამგვარი თელებით სულ სხვადასხვაგვარი ფორმის ჭურჭლებს ამკობდნენ⁴³. ჩვენ ზუსტად ვერ ვიცავით, თუ რომელ ჭურჭელს ეკუთვნის ეს პატარა ნატეხები.

დეკორატიული ჭურჭლის მინა უფერული ან ოდნავ მოყვითალოა. ახელგაღლიანი, გამჭვირვალე, კრიალა, მკირედ გამოფიტული, კარგი ხარისხის, მხოლოდ აქა-იქ შეინიშნება ბუშტულები. გამოიყო რამდენიმე ტიპი, ყველა წილებულია თავისუფალი ბერვით.

I ტიპი. პირი სწორი აქვს, ყელი — მაღალი, ცილინდრული; ტანი კვერცხისებრი, ჭურჭელი დგას გამობერილფეხიან, ფართო ძირ-ქუსლზე. იგი შემკულია ლურჯი მინის ძაფებით. პირს ქვემოთ ერთმანეთზე მიჯრალი წყრილი ძაფებისაგან შემდგარი განიერი (2,8 სმ) სარტყელი შემოუყვება; ყელთან კი — ერთი მსხვილი ძაფის დაკეცილი სარტყელი. გამობერილ ფეხზე დადნობილია შვერილიანი, არათანაბარი სისქის ოვალური გაბრტყელებანი, რომლებიც ჭურჭლის ტანზე მომსხო ძაფებად უნდა გრძელდებოდეს. ს. — 34 სმ; პ. დმ — 4 სმ; ძ. ქ. დმ — 11,5 სმ, ფეხის ს. — 3 სმ. ეს ტიპი (ტაბ. XVIII, 1) არის თბილისის დედაციხეზე — 5 ნატეხი⁴⁴.

II ტიპი. პირი სწორი აქვს, ყელი — მაღალი, ცილინდრული; ტანი კვერცხისებრი, ჭურჭელი დგას დამუხლულფეხიან შედრეკილ, ფართო ძირ-ქუსლზე. იგი მდიდრულადაა შემკული — პირთან ლურჯი მინის ძაფები და მსხვილი დაკეცილი სარტყელი (ზოგჯერ თაღისივე ფერის) გარშემოუყვება. ხოლო ყელზე ვერტიკალურად დადნობილი ერთმანეთისაგან თანაბრად დამორბეული 4 ზამბარისებრი მომსხო ლურჯი ძაფი, რომელიც ჭურჭლის ნივრებზე დაბრტყელებული ხვეულებით ბოლოვდება. ლურჯი ძაფებითაა შემკული მთელი ძირ-ქუსლიც, ფეხითურთ. დამუხლულ ფეხზე ვერტიკალურადაა დადნობილი მსხვილი ძაფები, რომლებიც ძირ-ქუსლზე დაბრტყელებული ხვეულებით სრულდება, ხოლო ჭურჭლის ტანზე გრძელდება (არ ვიცით სადავდე) ზამბარისებრად დახვეული ისევე, როგორც ყელზე. ს. — 38,5 სმ; პ. დმ — 4,6 სმ; ძ. ქ. დმ — 12 სმ; ფეხის ს. — 3 სმ.

ამ ტიპის (ტაბ. XVIII, 2; XIX, 1—3) ჭურჭლის ნატეხები გვაქვს თბილისის დედაციხიდან — 21⁴⁵ და ყარაღაჯიდან — 3. დედაციხიდან არის ფორმით ზუსტად ასეთივე, მაგრამ მოცულობით უფრო პატარა, ხოლო შემკულობით ორჯერ უფრო გადატვირთული ერთი პირ-ყელი⁴⁶.

I და II ტიპის ანალოგიური ნატეხებია შემანიდან⁴⁷, ლორედან⁴⁸. ლურჯი ძაფებით შემკული ძირ-ქუსლი, ოღონდ უფრო აქვს ერთ ირანულ ჭურჭელს⁴⁹.

III ტიპი. საყვავილე, მაღალი, ვიწრო, სწორი პირ-ყელი გადადის მკირედ გამობერილ ტანში, რომელიც დგას დაბალ გამობერილფეხიან შედრეკილ

⁴¹ თბაქსუ, №№ 2800, 2802.

⁴² სსრმ, №№ 104, 130.

⁴³ F. Kämpfer, Viertausend Jahre Glas, Dresden. 1966, №№ 99. 103—106.

⁴⁴ თბაქსუ, №№ 695, 4761, 2847², 2800, 2843.

⁴⁵ თბაქსუ, №№ 2848³, 2426, 2486, 1265, 2843, 1912, 2845, 1626. 2847, 2748, 2423. 2101, 2112, 1756, 1846, 1866, 2195, 1837.

⁴⁶ თბაქსუ, № 2843.

⁴⁷ ირაჟ, ინე. №№ 777, 778, 267.

⁴⁸ სსრმ, ინე. №№ 11, 13, 23, 43, 66, 116.

⁴⁹ SPA, VI, ტაბ. 1452, F.

ძირ-ქესლზე. ტანი და ყელის ნაწილი მეტად მდიდრულადაა შემკული. თბილისის ლედაციხიდან გვაქვს ასეთი ქურქლის ძირ-ქესლები ფეხითურთ (ტაბ. XIX, 8) 5 ცალ⁵⁰, ლურჯი დაყვანილი სარტყლები, რომელთაც ზოგჯერ კედლის ნაწილებიც ახლავს (ტაბ. XIX, 4—7)⁵¹. ქურქელი აღწერეთ ანალოგიური მასალის მიხედვით⁵². მსგავსი ფეხიანი ძირ-ქესლებია ლორედან⁵³, ერევნიდან⁵⁴.

IV ტიპი. პირი ძაბრისებრადაა გადაშლილი, ყელი მაღალი; პირ-ყელი ბოლიანად შემკულია ლურჯი წვრილი ძაფებით⁵⁵. ა. პოუპის მრავალტომულში გამოქვეყნებული ქურქელის მიხედვით, მას დაბალი, გამობერილი ტანი და ქსელიანი, მცირედ შედრეკილი ძირი უნდა ჰქონოდა⁵⁶. აქვე აღნიშნავთ, რომ ასეთივე ძირ-ქესლი აქვს აგრეთვე ზემოთ განხილული სურების I და II ტიპს.

V ტიპი. ფართო ყელი უშუალოდ გადადის გამობერილ ტანში; ყელზე ძირში ძაფი შემოუყვება, ტანი კი შემკულია ზემოდან დადნობილი თაფისივე ფერის მსხვილი, წვეტიანი, ერთმანეთში ჩამჯდარი ძაფებით. პირი არ არის შემორჩენილი. ორი ასეთი ყელის ნატეხი (ტაბ. XVII, 4, 5) აღმოჩნდა თბილისის ლედაციხეზე⁵⁷.

ცალცე განვიხილავთ რამდენიმე ძირ-ქესლს.

ა) ძირ-ქესლი დამუხლული და დაღარული ფეხით (ტაბ. XVI, 6). ქესლი ფართო აქვს, მცირედ შედრეკილი, კიდეშეკეცილი. ჩანალარები ქესლზე გადადის. ფეხსა და ტანს შორის თაფისივე ფერის სარტყელი შემოუყვება. ამგვარი ძირ-ქესლის 7 ნატეხი არის ლედაციხიდან⁵⁸. გადმოკეცილი კიდის ნატეხები გვაქვს გრემიდან⁵⁹. ანალოგიური ძირ-ქესლებია შემანაში⁶⁰ და ლორეში⁶¹.

ესენი თითქმის ისეთივეა, როგორც ლეკორატიულ ქურქლებში გამოყოფილი II ტიპის ძირ-ქესლები, იმ განსხვავებით, რომ იგი არ არის შემკული ლურჯი მინის ძაფებით.

ბ) ძირ-ქესლი მაღალი, შედრეკილი. ქესლის მინა ორმაგია, ნაპირთან სიკარიელეა. ქურქლის კედლები არ არის შემორჩენილი. მინა მწვანეა, სქელკედლიანი, კრიალა, ბუშტულებიანი, გამოფიტული. ამგვარი ძირ-ქესლას (ტაბ. XVII, 2) 18 ნატეხი გვაქვს ლედაციხიდან⁶², ხოლო 2—ერეკლეს მოედნიდან⁶³

⁵⁰ თბილს, №№ 2847, 2843, 2691, 2844; დ. ქ. ღმ-11-11,5 სმ; ფეხის ს.-2,3-3 სმ.

⁵¹ თბილს, №№ 2800, 2802, 2803, 2843.

⁵² SPA, VI, ტაბ. 1453, D.

⁵³ სსმ, ინვ. №№ 73, 48, 39.

⁵⁴ ქ. ერევნის ისტორიული მუზეუმი, ინვ. №№ 364-8; 364-14.

⁵⁵ თბილს, №№ 2735, 2725.

⁵⁶ SPA, VI, ტაბ. 1453, J.

⁵⁷ თბილს, №№ 1268, 1272.

⁵⁸ თბილს, №№ 2101, 2802, 2803, 2846, 2847, 2727; დ. ქ. ღმ-11 სმ.

⁵⁹ სსმ, ინვ. №№ 94-66/68, 80.

⁶⁰ იოფ, ინვ. № 15.

⁶¹ სსმ, ინვ. № 73.

⁶² თბილს, №№ 2099, 3096, 2348, 2430, 2844, 1844, 1870, 2970, 1266, 2498, 3052, 2691, 2694 და სხვ. დ. ქ. ღმ-10-14 სმ; ს.-4-7 სმ.

⁶³ თბილს, №№ ბ-1881-57, ბ-1494-57, უკანასკნელი გამოქვეყნებულია XVII—XVIII სს. ორმოს მასალებთან ერთად: ი. გ ძ ე ლ ი შ ვ ი ლ ი, ო. ტ ყ ე შ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი, თბილისი, გვ. 39, 75; ტაბ. XXXIII, № 262. ნიუთის რაობა სწორად არ არის გაგებული.

ყვართ პირი გადმოცეცილი აქვს. ტანი ძირისკენ ვიწროვდება. ძირ-
მრგვალია, არ იდგმება. პირზე მიღობილია ოვალურგანიცევეთიანი ყურები.
მინა უფერული ან მომწვანოა, ბუშტულებიანი და ხაზებიანი, გამოფიტული.
ს. — 16,5 სმ; პ. ღმ — 8,5 სმ; ყურის ს. — 4,5 სმ.

ამგვარი ლაშქრები (ტაბ. XVII, 1)⁶⁴ აღმოჩენილია მცხეთაში, სვეტიცხო-
ველთან, სასახლის თხრისას. აქაური მასალები უმთავრესად უკავშირდება მარ-
იამისა და როსტომ მეფის მიერ სასახლის აღდგენა-განახლებისა (XVII ს. I
ნახ.) ჯა შემდეგ ამ ადგილას გლეხთა დარბაზული ტიპის სახლების აღსა-
შენის (XVIII ს.) პერიოდს⁶⁵. სვეტიცხოველთან ლაშქრის ნატეხები სასახლის ან
ტაძრის კუთვნილი უნდა იყოს და ზოგადად XVII—XVIII სს-ით უნდა დათა-
რიდეს.

როგორც დავინახეთ, გვიან შუა საუკუნეებში საქართველოში ყურებიანი,
ჩამოსაყიდებელი მინის ლაშქრები ყოფილა გავრცელებული. მათ ძირითადად
ეკლესიებში და სასახლეებში იყენებდნენ.

*
* *

გვიანი ხანის მინის ჭურჭლის ფორმები სრულიად განსხვავდება სადღე-
ისოდ ცნობილ ადრე და შუაფეოდალური ხანის ჭურჭლისაგან. იგივე შეიძლე-
თაქვას მთელი ა/კავკასიის მასშტაბით (სომხეთი, აზერბაიჯანი).

მინის ჭურჭლის აღნიშნული ფორმები ირანში გავრცელებულია XVI ს⁶⁶.
I ჯგუფის სურათია (II, III ტიპი) ფორმები და შემკულობა განსაკუთრებით
დამახასიათებელია XVI—XVII სს-ის მეტად გავრცელებული ლითონის ჭურ-
ჭლისათვის⁶⁷. ცხადია, სწორედ ლითონის ჭურჭლის მიზანძვით აკეთებდნენ მი-
ნის ჭურჭლებსაც. ასეთივე ფორმა გავრცელებული იყო თიხის ჭურჭლებშიც,
რის საბაზისური ფორმები მოგვიწოდებდა მოგვიწოდებდა ბევრი მაგალითი⁶⁸. მსგავსი
ფორმები მოცემულია XVI—XVII სს. ირანულ⁶⁹ და, აგრეთვე, XVI, უფრო
კი XVII ს. ქართულ მინიატურებზე⁷⁰.

განსილული ჭურჭლის ერთი ჯგუფი ლურჯი მინითაა შემკული. ცნობილია,
რომ გვიან ხანაში, XV ს-იდან მოყოლებული, კერამიკაზე ლურჯი ფერით
მოხატვა მთელ ახლო აღმოსავლეთში გავრცელდა⁷¹. კერამიკაში ლურჯი ჭი-

⁶⁴ 222, იფ. №№ 2878, 3550. სპი ლაშქარია.

⁶⁵ ალ. ბოხოჩაძე, მასალები შუაფეოდალური ხანის მცხეთის ისტორიისათვის, თსაშ,
1, თბ., 1969, გვ. 24—26.

⁶⁶ SPA, III, გვ. 2602.

⁶⁷ А. А. Иванов, О принципах датировки медных и бронзовых изделий Ирана
XV—XVIII вв., Л., 1961, с. 250.

⁶⁸ SPA, V, ტაბ. 809, 547, 922; VI, ტაბ. 1451, 1453 და სხვ.

⁶⁹ Персидские миниатюры XIV—XVII вв., М., 1968, рис. 41, 54, 60.

⁷⁰ Ш. Я. Амирнашвили, Грузинская миниатюра, М., 1966, с. 37—47, таб.
91, 98, 104, 109, 113.

⁷¹ Э. К. Кверфельдт, Керамика Ближнего Востока, Л., 1947, с. 104; Н. В.
Пигулевская, История Ирана с древнейших времен до конца XVIII века, Л., 1958,
с. 282; Э. В. Сайко, Среднеазиатская глазурованная керамика XII—XV вв. Душан-
бе, 1969, с. 80, 112—114.

ქურით სავაჭრო-ფეოდალურ და სახეიმო-საპარადო სუფრის ქურქელს ამკობდნენ⁷². როგორც დავინახეთ, დეკორატიული მინის ჭურჭლის შესამობადაც, ძირითადად, ლურჯი ფერია გამოყენებული⁷³.

როგორც ჩანს, აღნიშნული ფორმები, ლურჯი ფერით შემკობა თუ შემკობის სხვა ტექნიკური ხერხების გამოყენება, დამახასიათებელია გვიანი ხანის მთელი მასლობელი აღმოსავლეთის ლითონის, თიხისა და მინის ჭურჭლისათვის.

გვიანი ხანის მინის ჭურჭელი თითქმის სრულად შეუსწავლელია. ანალოგებად მოყვანილი ნიმუშები სომხეთიდან (ერევანი⁷⁴, ლორე⁷⁵), ჩვენი აზრით, აწოცად არ არის დათარიღებული: ხოლო მასალები აზერბაიჯანიდან (შემახა) უკანასკნელ წლებში იქნა აღმოჩენილი და საგანგებოდ არ არის შესწავლილი. თუმცა იქ XI—XIII სს. ერთად XIV—XVII სს. ფენებსაც გამოჰყოფენ⁷⁶. ჯერჯერობით, ნაკლებადაა შესწავლილი შუა აზიისა⁷⁷ და ძველი რუსეთის⁷⁸ ამ ხანის მინის ჭურჭელიც. რაც შეეხება ირანულს, გამოქვეყნებულს ა. პოლთან. დათარიღებულია XVIII—XIX სს. და მიჩნეულია შირაზულად⁷⁹; ხოლო ეპირატაში დაცული ირანის მინის კოლექცია მიჩნეულია XVII—XVIII სს. ნაწარმად⁸⁰. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ მთელი ეს მასალა კერძო პირთა კოლექციებს წარმოადგენს და მოკლებულია ყოველგვარ დოკუმენტირებას.

ამდენად, საქართველოში მოპოვებული გვიანი ხანის მინის ჭურჭლის თარიღისა და წარმომავლობის საკითხებს გასარკვევად, ზემოთ აღნიშნულ ანალოგიურ მასალებთან ერთად, გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება მათ დათარიღებას აღმოჩენის პუნქტების მიხედვით და ცხადია, მაშინდელი ისტორიულ-პოლიტიკური და ეკონომიური ვითარების გათვალისწინებას.

კახეთის ყარაღაჯში ეს მასალა შემთხვევით აღმოჩნდა ნაქალაქარზე, ძირითადად ერთი შენობის ნანგრევებს შორის. ყარაღაჯში XIV ს. II ნახევრისათვის ზარაფხანის არსებობას გულისხმობენ⁸¹. ცხადია, ამ ხანისათვის და შე-

⁷² Н. М. Булатов, Кобальт в керамике Золотой Орды, СА, № 4, М., 1974, с. 135.

⁷³ მართალია, ლურჯი მინით ჭურჭლის შემკობა ადრეულ ხანებშიც გვხვდება, მაგრამ გვიანი ხანისთვის იგი მეტად გავრცელებულია.

⁷⁴ Каталог..., ტბ. XV, 5, 6, 7; XVI, 1, 2, 4, 10. ესაა 1933 წ. ერევნის ტერიტორიაზე შემთხვევით მოპოვებული მასალა, დათარიღებული IX—XII სს.

⁷⁵ И. Г. Гарибян, Крепостной город Лоре и ее раскопки, Ереван, 1970, Автореферат, с. 18—19; მინის ჭურჭელი მთლიანად დათარიღებულია XII—XIII სს. სწორად არ არის გარკვეული სავნის დანიშნულება; კერძოდ, გვიანი ხანის ჭურჭლის ძირ-ქუსლი მიჩნეულია ყურთან ფიქნად ან ლამზად.

⁷⁶ Г. А. Джидди, Археологические раскопки средневековой Шемахи в 1971 г. Тезисы докладов археологов и этнографов Аз ССР, Баку, 1972, с. 37.

⁷⁷ А. А. Абдуразаков, М. А. Безбородов, Ю. А. Заднепровский, Стеклоделие Средней Азии..., с. 147—151.

⁷⁸ Ю. А. Шапова, Стекло Киевской Руси, М., 1972, с. 26.

⁷⁹ SPA, III, გვ. 2602; VI, ტბ. 1450—1454.

⁸⁰ Художественное стекло, Альбом по материалам Выставки в Государственном Эрмитаже, Восточное стекло, Л., 1967.

⁸¹ დ. კახანაძე, ზარაფხანთა და მონეტების გამომუშავების ცენტრების ლოკალიზაციისათვის ძველ საქართველოში, სმპ, № 4, თბ., 1959, გვ. 569.

საძლოა უფრო ადრეც, იქ მოწავერი სამოსახლო უნდა ყოფილიყო. ისტორიულ წყაროების მიხედვით 1657 წლიდან ყარაღაჯი ხანთა (აალი-ხანი) რეზიდენციას წარმოადგენდა, ვიდრე იმამყულ ხანამდე (1703—1722 წწ.), რომელსაც რეზიდენცია თელავს გადააქვს⁸². ყარაღაჯში ქალაქი და სასახლე შენდება ზეჟან-ხანის დროს (1677—1683 წწ.)⁸³. 1729 წ. კი იქ უკვე ოსმალები აგებენ ციხეს, რომელიც 1734 წ. ნადგურდება⁸⁴. როგორც ჩანს, ყარაღაჯი ხანთა რეზიდენციას წარმოადგენდა XVII ს. II ნახევარსა და XVIII ს. დასაწყისში. XVIII ს. II ნახევარში კი იგი დანგრეულია⁸⁵.

ამგვარად, ყარაღაჯში აღმოჩენილი მინის ჭურჭელი ზოგადად XVII ს. II ნახევრითა და XVIII ს. I ნახევრით თარიღდება. მიუხედავად მცირერიცხოვნებისა, აქაურ ჭურჭელში მკაფიოდ გამოირჩა 5 ტიპი, რომელიც გვხვდება თბილისშიც, ამდენად ირკვევა ამ ტიპების თანადროულობა.

რუსთავის ნაციხვარზე გვიანდელი მინის ჭურჭლის ნატეხები აღმოჩნდა ჩრდ.-აღმ. და სამხრ.-აღმ. უბნებზე, ვეიანი ხანის ფაიანსსა და მოუქიქავ კერამიკასთან ერთად. ცხადია, ისინი ნაციხვარზე მეფე ერეკლე I-ის, ნაზარალ-ხანად წოდებულის, ყოფნას უკავშირდება. ეს დრო კი განისაზღვრება XVII ს. ბოლოთი და XVIII ს. დასაწყისით⁸⁶. ამავე ხანით თარიღდება აქ აღმოჩენილი გვიანდელი მინის ჭურჭელიც.

გვიანი ხანის მინის ჭურჭელი გამოიყო ერეკლე II სახ. მოედანზე მოპოვებულ მასალებშიც. აქ გაითხარა როსტომისეული სამეფო სასახლის ანსამბლში შემავალი სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობები⁸⁷. გვიანი ხანის მინის ჭურჭლი უპეტესობა⁸⁸ აღმოჩნდა № 4 ორმოში, რომელიც წიგნში „თბილისის მატერიალური კულტურის ძეგლები“ საერთოდ არ არის მოხსენიებული. 3 ძირი⁸⁹ სხვადასხვა ადგილიდანაა, ხოლო 2 ძირი და 1 ყელი № 221 ორმოდან. რომელიც ფაიანსის ჯამით XVII—XVIII სს. დათარიღებული⁹⁰. სწორედ ამ ორმა ძირმა (თუმცა ნეფის რაობა სწორად არ არის გაგებული) კოვეა ასახეა აღნიშნულ წიგნში⁹¹.

ცნობილია, რომ როსტომ მეფემ (1632—1658 წწ.) ღუდაციზე ირანელთა გარნზონს დაუთმო (ველია ჩელების ცნობით, 1646—47 წწ. როსტომის სასახლე ჯერ კიდევ ციხეში იყო მოთავსებული⁹²). ვახუშტი ბატონიშვილი ამის

⁸² ქართლის ცხოვრება, IV, ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის შავრ., თბ., 1973, გვ. 599—618.

⁸³ იქვე, გვ. 604—605; П. Иоселиани, Города существовавшие и существующие в Грузии, Тифлис, 1850, с. 49.

⁸⁴ ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 624—626, 541.

⁸⁵ გიულენშტადტის მოგზაურობა საქართველოში, I, გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანით გამოცემა, და გამოკვეთა დურთო გ. გელაშვილმა, თბ., 1962, გვ. 25, 259; ტ. II, თბ., 1964, გვ. 141.

⁸⁶ ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 331; П. Иоселиани, დასახ. ნაშრ., გვ. 37.

⁸⁷ ი. გ. ძეღლიშვილი, ი. ტყეშელაშვილი, თბილისი, გვ. 20.

⁸⁸ თბიშ, № 2-1060-57-დან № 2-1C66-57.

⁸⁹ თბიშ, №№ თბ-171-56, ბ-1683-57, ბ-1881-57.

⁹⁰ ი. გ. ძეღლიშვილი, ი. ტყეშელაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 40, ცხრილი 7.

⁹¹ იქვე, გვ. 39, 75; ტბ. 33, № 262, 266; ს. წ. №№ ბ-1494-57, ბ-1866-57.

⁹² გ. ფუთუჩიძე, ველია ჩელები ცნობები თბილისის შესახებ, „თბილისი, 1950, თბ., 1958, გვ. 42, 46.

შესახებ გადმოგვცემს: „... 89-ე მეფემან როსტომ, ჩამოზღუდა კალა ციხიდან ხიდის ყურეზე და მისცა სპარსთა; მიერითგან უპყრავთ მათ და თვისისათვის სამეფოდ აღაშენა სიონსა და ანჩისხატს შუა სასახლე, მტკუროს გარდაცილებით“⁹³ ეს როსტომისეული სამეფო სასახლე, რამდენჯერმე განაწლებულია, არსებობდა XVII ს. II ნახევრიდან, ვიდრე XVIII ს. ბოლომდე⁹⁴.

ამრიგად, ერეკლე II სახ. მოედანზე აღმოჩენილი გვიანი ხანის მინის კურკელი XVII ს. II ნახევრითა და XVIII ს. თარიღდება.

გვიანი ხანის მინის კურკელი ყველაზე მრავლად თბილისის დედაციხიდან გვაქვს. მათ შორის შესამღებელი შეიქმნა ქრონოლოგიური დანაწევრებაც. მაგ., I ჯგუფის III ტიპის მე-3 ქვეტიპის ანალოგებად მოტანილი გვექონდა გრემის ნაქალაქარზე და მახჩესკის სამარხში აღმოჩენილი ნიმუშები.

ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით 1466 წელს გრემი „ქმნეს ქალაქად“ და იგი კახეთის სამეფოს დედაქალაქად არსებობს 1616 წლამდე⁹⁵. როგორც ვიცით, აღნიშნული ფორმები ირანში XVI ს. ვრცელდება. ამგვარად, გრემში აღმოჩენილი ანალოგად მოტანილი მინის კურკელიც XVI—XVII ს. 20-იანი წლებით უნდა დათარიღდეს.

მაჩჩესკის სამარხის აღნიშნული სამარხი დაახლოებით იყო დათარიღებული — XIV ს.⁹⁶. აქ აღმოჩენილი ფაიანსის ღოჭი ცალკე განხილვისას XV ან XVI ს. დათარიღეს⁹⁷. ი. მილგრმა საგანგებოდ შესწავლის შედეგად ეს ღოჭი დათარიღა XVI ს. დასაწყისით და აღნიშნა მისი თურქული (იზნიკური) წარმომადგენლობა⁹⁸. თუ გავითვალისწინებთ, რომ ირანში ეს ტიპები XVI ს.-იდან ჩნდება, ხოლო აღნიშნული ტიპი არ გვხვდება ა. პოუპის მიერ გამოქვეყნებულ XVIII—XIX სს. მინის კურკლებს შორის, აგრეთვე, გავითვალისწინებთ ფაიანსის კურკლის დაზუსტებულ თარიღს და სხვა, ვფიქრობთ, მაჩჩესკის სამარხში აღმოჩენილი და ანალოგად მოტანილი მწანე მინის სურაც XVI—XVII ს. უნდა დათარიღდეს.

ამგვარად, I ჯგუფის III ტიპის მე-3 ქვეტიპი ანალოგიური მასალების მიხედვით XVI—XVII სს. თარიღდება. ზოგი ტიპი, მაგ., I ჯგუფის IV ტიპი, აგრეთვე, ქილა XVIII ს. II ნახევრისა უნდა იყოს, რადგან ამგვარი კურკლები არ გვხვდება გრემსა და ყარაღაჯში. დეკორატიული კურკელი კი უფრო XVII—XVIII სს. უნდა იყოს, რადგან იგი არ არის გრემში.

ამგვარად, თბილისის დედაციხეზე აღმოჩენილი გვიანი ხანის მინის კურკელი ზოგადად XVI—XVIII სს. თარიღდება. ამ დათარიღებას მხარს უჭერს თანმხლები მასალებიც (მოჭიქული და მოუჭიქავი კერამიკა, ფაიანსი)⁹⁹.

როგორც საქართველოში აღმოჩენილი გვიანი ხანის მინის კურკლის შეს-

⁹³ ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 334.

⁹⁴ შ. მესხია, დ. გვრიტიშვილი, მ. დუმბაძე, ა. სურგულაძე, თბილისის ისტორია, თბ., 1958; გვ. 170, 223; საქართველოს ისტორია, თბ., 1958, გვ. 396.

⁹⁵ ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 546, 564—588; პ. ზაქარაია, ნაქალაქარ გრემის არქიტექტურა, თბ., 1975, გვ. 170.

⁹⁶ MAK, T. VIII, გვ. 261.

⁹⁷ იქვე, გვ. 266.

⁹⁸ Ю. А. Миллер, Художественная керамика Турции, Л., 1972, с. 140.

⁹⁹ ამ მასალების შესახებ იხილეთ მ. მიწეშვილის, თ. არჩაძის, ნ. შამიაშვილის წერალები კრებული, თსაი, 11, თბ., 1974.

წავლისას დაეინახეთ, მართალია, არის ირანულ ჭურჭელთა ანალოგიური ნიმუშები, მაგრამ გვაქვს, აგრეთვე, განსხვავებული ტიპებიც, რომლებიც ანალოგიებს სომხეთისა და აზერბაიჯანის მასალებში პოულობენ (დეკორატიული ჭურჭლის I და II ტიპი); ან ისეთი ტიპები, რომლებიც მხოლოდ საქართველოში გვხვდება (I ჯგუფის IV და VII ტიპი, ქილა) ამგვარად, აცავასიის მასალები ფორმით უფრო ემსგავსება ერთმანეთს, ვიდრე ირანულს. იგივე შეიძლება ითქვას თვით მინის შესახებაც.

საქართველოში აღმოჩენილ მასალებს თუ ერთმანეთს შევადარებთ დაეინახავთ, რომ ტიპოლოგიურად ერთნაირი ნაწარმი ზოგჯერ მინითაც მსგავსია: მაგრამ უმეტესად ისინი მინითა და ნახელავით ერთმანეთისაგან განსხვავდება. ყარაღაჯთან შედარებით ამ მხრივ გამოირჩევა თბილისის დედაციხის მასალები, ხოლო ორივეზე უკეთესია ზოგაერთი ნიმუში ერეკლე II სახ. მოედნიდან. ძალიან ცუდი ხარისხის მინისაგანაა ნაკეთები გრემის ჭურჭელი. თითოეული პუნქტისთვის კი ძირითადად ერთგვაროვანი მინაა დამახასიათებელი.

დედაციხეზე მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელ ტიპებთან ერთად, გვხვდება აშკარად წუნდებული ჭურჭელიც და წარმოების ნაშთებიც¹⁰⁰. ყოველივე ეს საფუძველს გვაძლევს დავასკვნათ, რომ თბილისის დედაციხეზე მინის ჭურჭელს ადგილობრივ აწარმოებდნენ.

წარმოების ასეთივე ნაშთები გვაქვს ყარაღაჯიდანაც. მრავალრიცხოვანი ფაიანსის შესწავლისას აღინიშნა. რომ შესაძლოა აქ კერამიკული ან მინის წარმოება იყო, რადგან ნაქალაქარზე დიდი რაოდენობითაა კიქურგადასხმული ქვები¹⁰¹. აქვე აღვნიშნავთ, რომ XVIII ს. (იგულისხმება I ნახევარი, მ. ჩ.) კახეთში, თელავის შემდეგ დიდომნიშვნელობა ჰქონდა ქალაქ ყარაღაჯს, რომელიც ცნობილი სახელწოდებით ცენტრი იყო¹⁰². აქ აღმოჩენილი ნიმუშების შესწავლის შედეგად შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ყარაღაჯში მინის ჭურჭელს ადგილობრივ აწარმოებდნენ.

რუსთავის ნაცხვარზე აღმოჩენილი თითო-ორი ნატეხი, რომელიც ძალიან ემსგავსება თბილისურ მასალებს, ეფიქრობთ, თბილისური ნაწარმი უნდა იყოს. რაც შეეხება გრემის ჭურჭელს, თითქმის მხოლოდ ერთი ტიპითაა წარმოდგენილი და იშვიათად განსხვავებული, მდარე ხარისხის მინისაგან ნაკეთები, რომ ალბათ იქვე, ადგილობრივ აწარმოებდნენ.

გვაქვს შემოტანილი ნიმუშებიც (თბილისიდან, გრემიდან), რომლებიც გამოირჩევა მინით, ფერით, ნაკეთობით. ისინი გვიანი ხანის ირანის მინის წარმოების ცენტრებს უნდა ეკუთვნოდეს, კერძოდ, რომელს, ვერ განვსაზღვრავთ. როგორც ცნობილია, ამ ხანის ირანის მინის წარმოების ცენტრი იყო შირაზი. სადაც ყველაზე საუკეთესო ხარისხის მინის ნაწარმი მზადდებოდა¹⁰³. ამ მხარე

¹⁰⁰ თბილისი, №№ 5644, 5489, 4672, 4799, 4797, 1865, 1921, 3096 და სხვ.

¹⁰¹ ნ. მამაიაშვილი, გვიანფეოდალური ხანის ფაიანსის ნაწარმი ყარაღაჯიდან (კახეთი), გურჯაანის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის და ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის I სამეცნიერო სესიის მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1965, გვ. 52.

¹⁰² სინ, IV, თბ., 1973, გვ. 392.

¹⁰³ SPA, III, გვ. 2602; კ. კუცია, სეფიანთა ირანის ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება, თბ., 1966, გვ. 39, 50, 51; დ. კაციტაძე, XVII—XVIII საუკუნეთა ქართული დოკუმენტური წყაროები ირან-საქართველოს სავაჭრო-ეკონომიური ურთიერთობის შესახებ, მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები, II, თბ., 1972, გვ. 142—143.

შირაზს გაცილებით ჩამოუვარდებოდა ისფაჰანი¹⁰⁴. XVIII ს. დასაწყისში საქართველოში რომ შირაზული მინა შემოჰქონდათ, ამის დამადასტურებელია ანუკა ბატონიშვილის მზითვის წიგნში მითითებული „შირაზის მინა მრავალი“¹⁰⁵. სადღეისოდ, საქართველოში შირაზული მინა (ერმიტაჟის მასალებზე ნახედვით) აღმოჩენილი არ არის. ირანის მინის წარმოების სხვა ცენტრების ნიმუშები კი ჩვენთვის უცნობია.

XVII ს. II ნახევრის და XVIII ს. დასაწყისის შესახებ ვახუშტი ბაგრატიონი და, აგრეთვე, ჯეჯიშვილი მოგვანერგები აღნიშნავენ, რომ თბილისს დედაციხეში მეციხოვნეებიც და მცხოვრებლებიც მხოლოდ და მხოლოდ წმინდა სპარსელები არიან¹⁰⁶. უკვე აღვნიშნეთ, რომ როსტომ მეფემ დედაციხე მთლიანად ირანელთა გარნიზონს დაუთმო. ამ ხანიდან მოყოლებული ირანელები დიდი ხნით ჩასხდნენ თბილისის დედაციხეში, ვიდრე 1748 წლამდე, როდესაც ერეკლე II იგი საბოლოოდ გაწმინდა ყიზილბაშებისაგან¹⁰⁷. ამდენად, დედაციხეზე დიდი რაოდენობით აღმოჩენილი მინის ჭურჭლის ძირითად მომხმარებლად მტრის გარნიზონი უნდა ვიცულისხმოთ, იგივე აზრისა ვართ ხანთა რეზიდენციის — კახეთის ყარაღაჯის მასალებზეც. რა თქმა უნდა, ამის თქმა არ შეიძლება თბილისში, ერეკლე II სახ. მოედანზე. რუსთავეში თუ გრემში აღმოჩენილი მასალების შესახებ.

როგორც საერთოდ, გვიან ხანის წერტილობით წყაროებშიც მეტად მცირე ცნობებია მინის წარმოებისა თუ მინის ნაწარმის შესახებ. ივ. ჯავახიშვილი ლამპარს, სანათურს, კანდელს ასახელებს „სამსახურებელი სიწმინდის“ ანუ „საყდრის იარაღში“¹⁰⁸ და აღნიშნავს, რომ ჯერ კიდევ იმე და ეფთჳმე მთაწმინდელთა ცხოვრებაში გვხვდება „ქორკანდელნი“. ხოლო უამთაღმწერელთან — კანდელნი¹⁰⁹. „ხელმწიფის კარის გარიგებაში“ კი ნათქვამია: მის წინაშე მისთა მვედრებელთაგან ენთების სანადავო სანთელი და კანდელი“¹¹⁰. ტიმოთე გაბაშვილის მოგზაურობაში აღნიშნულია. რომ პორტაიტის ეკლესიაში იყო „ქორკანდელნი ჭიქისანი და ვეცხლისანი“¹¹¹. „ქორკანდელნი ჭიქისანი“. ე. ი. მინის კანდელები, მინის ლამპარები.

¹⁰⁴ SPA, III, გვ. 2602.

¹⁰⁵ ექ. თაყაიშვილი, საქართველოს სიძველენი, II, თბ., 1910. გვ. 490, საპუთი № 518.

¹⁰⁶ ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 338; მ. პოლივკოვი. გ. ნათაძე, ძველი ტფილისი, ტფ., 1930, გვ. 26; ევლია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“, თურქულიდან თარგმნა, კომენტარები და გამოკლევა დაურთო გიორგი ფუტურჩიძემ, ნაკვ. 1, თბ., 1971, გვ. 295; ნაკვ. 11, თბ., 1973, გვ. 42, 108; უან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში (ცნობები საქართველოს შესახებ), ფრანგულიდან თარგმნა, გამოკლევა და კომენტარები დაურთო მზია მაგლობლიშვილმა, თბ., 1975, გვ. 319.

¹⁰⁷ გ. ბერძენიშვილი, სის, II, თბ., 1965, გვ. 184.

¹⁰⁸ ივ. ჯავახიშვილი, მასალები საქართველოს მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, II, თბ., 1965, გვ. 85—87. „კანდელი ფრანგულია. ქართულად სანთი“; „ლამპარი — სანთი“, იხ. სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, I, თბ., 1966, გვ. 348, 403. „სანთი (სანთისა) გასანათებელი პატრუქიანი მოწყობილია — კანდელი, ლამპარი“, იხ. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, VI, თბ., 1966, გვ. 742.

¹⁰⁹ ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 86—87.

¹¹⁰ მოგვეყვას ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით: მასალები საქ. მატ. კულტურის ისტორიისათვის, I, თბ., 1946, გვ. 127.

¹¹¹ ივ. ჯავახიშვილი, მასალები საქ. მატერიალური... II, 1965, გვ. 87.

XVIII ს. ბოლოსა და XIX ს. დასაწყისის ზოგ საბუთში მინის ნაწარმ-
ნახსენებია ნაყიდ წერილმან საქონელს შორის¹¹². მრავალფეროვნებით გამო-
ირჩევა XVIII ს. ერთი საბუთი, სადაც ჩამოთვლილია მინის თეფში, ლამბაქი,
თინჯანო, ღამბაჩა, აღთაბა, „წვრილი მინა წაშლებითა და ცარიელი“, „ზღ-
ვრალის (ნელსაცხებლის) შუშები“, მარანი, „კოტოში მინისა“, „კანდელი მი-
ნისა“ და სხვ¹¹³.

მინის ნაწარმი შედარებით მცირე რაოდენობითაა მოხსენებული მზითვას
წიგნში¹¹⁴, მაგრამ ჩვენთვის მეტად საინტერესო და საყურადღებო აღმოჩნდა
ზემოთ უკვე მოხსენებული ანუკა ბატონიშვილის მზითვის წიგნი, დათარიღე-
ბული 1712 წლით. აქ „შირაზის მინა მრავალი“ დასახელებულია დასაწყისში-
ვე, შემოტანილ უცხოელ ნაწარმს შორის; შემდეგ დიდი რაოდენობითაა დასა-
ხელებული ვერცხლის ჭურჭელი, ბოლოში კი — „ქამანური ჯამი 9, ფიალა
9, მინა 9“¹¹⁵, შემდეგ ქვეშაგები და მისთანანი მოდის.

ვფიქრობთ, რომ ზემოთ ნახსენები შემოტანილი მინის ჭურჭლის საპირის-
პიროდ, ეს ბოლოში მოქცეული „მინა 9“, შესაძლოა ადგილობრივ ნაწარმს
წარმოადგენდა.

¹¹² მასალები საქართველოს ეკონომიური ისტორიისათვის, ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით,
I, თბ., 1938, გვ. 336, 126, საბუთი №№ 3754, 3548.

¹¹³ მასალები საქ. ეკონ. ისტორიისათვის, III, თბ., 1955, გვ. 243--244. საბუთი № 173.

¹¹⁴ მ. ი ა შ ე ი ლ ი, საქართველოს მატერიალური კულტურის ისტორიიდან (XVII—XIX
სს.), თბ., 1976, გვ. 76.

¹¹⁵ ე. ქ. თ ა ყ ა ი შ ე ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 490.

მეოთხე თავი

მინის ჭურჭლის ტექნიკისა და ტექნოლოგიისათვის

ქურჭლის შესწავლას მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს. „იგი საინტერესოა როგორც ტექნიკის, ისევე მხატვრული შესრულებისა და კულტურის განვითარების თვალსაზრისით“.

ქართულ მრავალგვაროვან და მრავალფეროვან (თიხა, ლითონი, ხე, ქვა და სხვ.) ქურჭელს შორის ერთ-ერთი საყურადღებო და საინტერესო, როგორც დავინახეთ, მინის ქურჭელია.

მინისაგან პირველ ხანებში ყველგან ძირითადად გუმბეჭვრავალე სქელკედლიან პატარა ქურჭლებს ამზადებდნენ. შემდგომ, ახალ ტექნიკურ მიღწევებთან დაკავშირებით, იგი უფრო მრავალფეროვანი და მასობრივი გახდა. მომხმარებელმა ღირსეულად დაფასა ახალი მასალა (განსაკუთრებით მისი გამბეჭვრეალობა) სუფრის ქურჭლის დასამზადებლად და ღრთა განმავლობაში მინის ქურჭელი ფუფუნების საგნიდან მასიურ, საყოფაცხოვრებო ქურჭლად ერთ-ერთ სახეობად გადაიქცა.

ჩვ. წ. I ს-იდან მოყოლებული საქართველოს ტერიტორიაზე, ისე როგორც მთელ გვიანანტიკურ სამყაროში, მინის ქურჭელი ფართოდაა გავრცელებული. შედარებით გვიანანტიკურ ხანასთან, რომლისთვისაც დამახასიათებელია მთელ სამყაროში სტანდარტული ფორმების არსებობა, შუა საუკუნეებში და განსაკუთრებით შუაფეოდალურ ხანაში, მიუხედავად ფორმათა მსგავსებისა, მინის ქურჭელი და საერთოდ, მინის ნაწარმი, უფრო ლოკალურ თავისებურებებს იჩენს.

ჩვენს მიერ განხილული პუნქტებიდან აღრეფეოდალური ხანის ქურჭელი ყველაზე კარგად წარმოდგენილია რუსთავსა და თბილისში, ამ ხანის დასაწყისი (IV—V სს.) კი — რუსთავში. ყველგან, ყველაზე მძლავრად და კარგად წარმოდგენილია შუაფეოდალური ხანა, ხოლო გვიანფეოდალური ხანის მინის ქურჭელი, ძირითადად თბილისის ღედაციხიდან და კახეთის ყარაღაჯიდანაა ცნობილი.

აღრე, შუა და გვიანფეოდალური ხანის მინის ქურჭელი ერთმანეთისაგან განსხვავდება როგორც მოყვანილობითა და მანით, ისე შექმნელობით. აღრეფეოდალური ხანის ქურჭელი ბევრი თვისებით (ფერი, შეგვობის ხერხები) ემსგავსება გვიანანტიკური ხანის ნიმუშებს. აღრე და შუაფეოდალური ხანის მინის

ქურქელში ყველაზე კარგად წარმოდგენილია სასუფრე ქურქელი. რამელშიც მრავალფეროვნებით გამოირჩევა სასმისები.

აღრეფეოდალურ ხანაში ძირითადად გვხვდება თხელკედლიანი მომწვანო-მოცისფრო ან სქელკედლიანი მომწვანო მინისაგან ნაკეთები სხვადასხვაგვარად (ხალებით, ფაცეტებით, ხორკლებით, აფხებით, ტალღურად) შემკული ღრმა ფიალისებრი სასმისები. ამ ხანის მთელ მანძილზე გვხვდება ე. წ. ფეხიანი სასმისები; ისინი, უკვე მცირე რაოდენობით, არსებობს განავრცობს IX—X სს და მერე ქრება. ამავე IX—X სს. ჩნდება ახალი ტიპები, შემკობის ახალი სახეები, რომელთაგან ზოგი მაშინვე კვდება, ზოგი კი შემდგომ განვითარებას განიცდის შუაფეოდალურ ხანაში.

შუაფეოდალური ხანის უფერული, მომწვანო ან მწვანე მინის სასმისთა ფორმები უფრო მრავალგვარი, დახვეწილი და მოზღენილია. აქაც გვაქვს ფიალისებრი, ოლონდ სადა, ან შედარებით მაღალი. აგრეთვე სადა სასმისები: მაგრამ ძირითად ტიპს წარმოადგენს ძირ-ქუსლზე მდგომი მაღალი სასმისები, რომელშიც შესაძლოა აღრეფეოდალური ხანის დასასრულამდე არსებულ ფეხიანი სასმისის კონსტრუქციის ერთგვარ გაგრძელებას და განვითარებას წარმოადგენს. აქვე აღვნიშნავთ, რომ ამგვარი მაღალი ფორმები განსაკუთრებით მოზღენილი და შესაფერი უნდა ყოფილიყო უფერული, გამჭვირვალე მინისათვის. რაც შეეხება შემკულობას, იგი აღრეფეოდალურ ხანაში უფრო მრავალგვარია. შუაფეოდალურში კი — მინის ქურქელს ძირითადად აკობენ ზედ დადნობილი აფხებითა და ხეივლი კოპებო. ხშირად ფერადი. ამგვარად შემკულ ქურქელს საპირადო და დეკორატიული იერი ჰქონდა. საერთოდ. შემკობის ეს ხერხი გავრცელებული იყო მთელ მახლობელ აღმოსავლეთში და დასავლეთში, ა/კავკასიაში ასე შემკული ქურქელი განსაკუთრებით მრავალადა სომხეთსა და საქართველოში, ნაკლებ — აზერბაიჯანში.

XIV ს. შემდეგ, ვიდრე XVI ს. მინის ქურქელი, სადღეისოდ, ჩვენთვის თითქმის უცნობია (შესაძლოა არქეოლოგიურ ხარვეზიდანაა გვქონდეს საქმე). ამის გამო, ცხადია, ვერაფერს ვიტყვით ძველი ფორმების განვითარებასა თუ ახალი ფორმების წარმოქმნის შესახებ.

საქართველოში აღმოჩენილ XVI—XVIII სს. მინის ქურქლისათვის კი დამახასიათებელია ცუდი ხარისხის ფერადი მინის მაღალყელიანი დიდი ზომის სურები და ე. წ. დეკორატიული ქურქელი, უფერული, გამჭვირვალე, კარგი ხარისხის მინისაგან ნაკეთები. ისინი, ისევე როგორც შუაფეოდალურ ხანაში, შემკულია ზედ დადნობილი ფერადი, უმეტესად ლურჯი მინის ძაფებითა და დაკეპნილი სარტყლებით.

როგორც არა ერთხელ იყო ნათქვამი, ქურქლის ეს ფორმები ირანში XVI ს. ფართოდაა გავრცელებული; აქვე აღვნიშნავთ, რომ მსგავსი შემკულობა და ფორმები, ოლონდ უფრო მცირე ზომებში, აქ გვხვდება წინა საუკუნეებშიც დაწყებული XII ს-იდან². აგრეთვე, შუა აზიის XI—XIII სს. მასალებში³. მაღალყელიანი მინის ქურქელი გვხვდება სირია-ეგვიპტეში XIV—

² A. P. P. M. P. M. P. about Persian Glass..., გვ. 10, 11, სურ. V, C. L. A. m. m. Iran. ტაბ. 43, C. H. F.; 17, D. H.

³ A. A. Абдуразаков, М. А. Безбородов, Ю. А. Заднепровский, Стеклоделие..., с. 129, рис. 30.

XV სს⁴. შემდეგ კი, როგორც ჩანს, ზომები დიდდება, ფორმები იხვეწება და უარყოფით ვერცხვად განსაკუთრებით ირანში და საერთოდ, მთელ მახლობელ აღმოსავლეთში; აღმოსავლეთის ვაჭრებით კი დასავლეთშიც.

როგორც ითქვამს, შუაღევრდალურ ხანაში — XI—XIII სს. შემკობის ალმურული სახეობა საქართველოშიც ძალზე გავრცელებულია; გვხვდება, აგრეთვე, ე. წ. მცირე ზომის სურები თუ ყელგამობერილი დიდი ზომის ფლკონები, რომლებიც XIV ს. დასაწყისშიც არსებობს; მაგრამ ამ ხანიდან მოყოლებული ქართული მინის წარმოების შეფერხებისა და დაცემის შედეგად მათ შემდგომი განვითარება ვერ ჰპოვეს. მინის წარმოების ხელახალი აღორძინება კი XVI ს-იდან აღინიშნება. ამ დროიდან აქაც გვხვდება იგივე ფორმები და შემკულობა, რაც საერთოდაა გავრცელებული აღმოსავლეთში თუ დასავლეთში.

როგორც ენახეთ, ქრონოლოგიურ ჯგუფებში მასალა დალაგებული გვერნდა დამზადების ტექნიკის მიხედვით. ტიპების აღწერისას ვცდილობდით აგრეთვე მოგვეცა თვით მინის, როგორც ნივთიერების გარეგნული დახასიათება. რაც ნაწილობრივ გამოხატავს ტექნოლოგიურ მხარესაც⁵.

მხატვრული ხელოსნობის ყველა დარგში ხელით შრომისას თითქმის შეუძლებელია ორი ზუსტად ერთნაირი ნაკეთობის შექმნა. შეიძლება ითქვას, რომ ეს განსაკუთრებით მკაფიოდ იგრძნობა მინის ნაწარმში. მინის მბრავ ოსტატს მრავალმხრივ შესაძლებლობას (ფორმის, ზომის, სისქის, შემკობის) აძლევს საბერავი მილი და თვით მინა, როგორც ნივთიერება. ყოველი ნივთი ინდივიდუალური და განუმეორებელია. მასში აღბეჭდილია ოსტატის შემოქმედებითი ტალანტი. სწორედ ამავა ხელით შრომისთვის დამახასიათებელი თავისებურებანი.

მინის ნაწარმის მიღება შეიძლება სულ სხედასხვა მეთოდის გამოყენებით. განხილული ჭურჭელი დამზადებულია ჩამოსხმით, თავისუფალი ბერვით, ორნამენტთან თუ გლუვ ყალიბში ჩაბერვით. შემკობისათვის გამოყენებულია როგორც ცხელი, ისე ცივად დამუშავების ხერხი.

აღრეფეოდალური ხანის დასაწყისის სანელსაცხებლებებს შორის გვაქვს როგორც ყალიბში (I—IV ტიპი), ასევე თავისუფლად გამობერილები (V—XII ტიპი). ერთ ბურცობებიან სანელსაცხებლებზე (I ტიპი, რმმ, № 361) ორივე მხარეზე კარგად შეინიშნება ვერტიკალური ნაკერი, რაც მოწმობს, რომ იგი დამზადებულია ორი ნაწილისაგან შემდგარ ორნამენტთან ყალიბში. ყალიბში ჩაბერეთათა მიღებული ე. წ. ტალღურზედაპირიანი (სხედასხვაგვარი ფაცეტები, ვერტიკალური ან ირიბული ხაზები) ჭურჭლები.

ჭურჭლის ნაწილები ზოგჯერ სხედასხვა მეთოდითაა დამზადებული; მაგ., თავისუფალი ბერვით მიღებული აღრეფეოდალური ხანის V ტიპის მე-3 ქვეტი-

⁴ ერმტაჟი, მხატვრული მინის დროებითი გამოფენა, 1967.

⁵ აღნიშნულ საკითხებზე კონსულტაციას გვიწვედა რ. ბახტაძე, რომელსაც მადლობას მოვასხენებთ.

⁶ VI—VIII სს. სასმისებზე (ტიპი I) ფაცეტები როგორც ვიციით, ამოხეხვითაა მიღებული, ხოლო IX—X სს. სასმისებზე (ტიპი VIII) ორნამენტთან ყალიბში ჩაბერვით; შდრ. Р. М. Джакп о' л д а я н. Движ., с. 32; В. П. Ф о м е н к о, О технике изготовления стеклянных изделий из Байлакана (Оренкалы), МКАЗ, Баку, 1976, с. 219, 221, таб. 1, 2.

პის ფეხი ნაკეთებია მთლიანი მინის ღეროსაგან. როგორც გარედან ხელსაწყოების დახმარებითაა დამუშავებული. ასეთ ფეხს ცხელი, გაშლული მინის წვეთის დახმარებით მერე მიაღობდნენ ხოლმე ქუჩის ტანზე.

როგორც აღვნიშნეთ, ე. წ. „ცივი ხერხითა“ შემკული ადრეფეოდალური ხანის სასმისთა I ტიპი. ქუჩის ამგვარად შემკობა ერთ-ერთი უძველესი ხერხია. ქუჩელს ჩამოასხამდნენ ყალიბში, რომელშიც საგანგებოდ დანაშნულ ადგილებს შემდეგ ხეხავდნენ და აპრიალებდნენ ჩარხის დახმარებით⁷.

თავიუფლად გამობერილი ქუჩელს შესაძლებლად ღმეტესად ცხელად დამუშავების ხერხია გამოყენებული: ხელმოკლე გატეხილ ქუჩელზე სდგა თავისივე ან ფერადი მინის ძაფების, სადა თუ დაკეცილი სარტყლების, ზედადასხვავარი ხორკლების დაღობა. ქუჩელს ძაფებით აკობდნენ როგორც გვიანანტიკურ ხანაში, ისე მთელ შუა საუკუნეების მანძილზე. თავისივე ან სხვადასხვა ფერის ძაფებით, სარტყლებითა და ხორკლებითაა შემკული მაგ., ადრეფეოდალური ხანის სანელსაცხებზე (ტიპი VIII), ამავე ხანის სასმისები (ტიპი IV, VI), შუაფეოდალური ხანის სასმისები (ტიპი II, IV, V). გვიანი ხანის სურათა უმრავლესობა და ე. წ. დეკორატიული ქუჩელი. ხორკლები გვხვდება როგორც ადრე, ისე შუაფეოდალურ ხანაში. ოღონდ განსხვავებაა მათი მიღების ტექნიკაში. ასე მაგ., IV ს. სანელსაცხებზე (ტიპი I) ხორკლები — ერთნაირი დაბალი ბურცოები მიღებულია ყალიბში ჩაბერვით. IV—V სს. სასმისებზე (ტიპი IV) ხორკლები — სხვადასხვავარი ე. წ. ხალხი მიღებულია ქუჩელის ცხელ ზედაპირზე მინის წვეთების დაღობით; ადრეფეოდალურ ხანაშივე, ხორკლების მიღების ერთ-ერთი ხერხი ასეთი იყო: ცხელ მღვომარეობაში მყოფ ზედაპირიდან ლითონის მაშების დახმარებით ამოწმებდნენ ხოლმე მინის მასას. ამგვარად მიღებული ხორკლები ამ ხანის დასაწყისში ზედადასხვა სიმაღლის ეკლებს მოკავაზონებ⁸, მის დასასრულს კი — მათ ერთმანეთზე მიღებული ფრჩხილისებრი მოყვანილობა აქვს (საშ.მისი. ტიპი VII). შუაფეოდალურ ხანაში ხორკლები წარმოადგენს ხვეულ კოპებს. რაც მიღებულია ცხელ ზედაპირზე მინის ძაფების ხვეულად დაღობით (სასმისები, ტიპი IV, V).

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მინის ქუჩელის ქიმიური შედგენილობა გასარკვევად, თითქმის ყველა განხილული პუნქტიდან შერჩეულ იქნა 68 ნიმუში. აქედან ადრეფეოდალურ ხანას განეკუთვნება — 25, შუას — 23, გვიანს — 20.

ქიმიურ-რაოდენობრივი და ნახევრად რაოდენობრივი — სპექტრული ანალიზების შედეგად გაირკვა, რომ ძირითადად ყველა წარმოადგენს ნატრიუმ-კალციუმ-სილიკატური სისტემის მინას — $\text{Na}_2\text{O} - \text{CaO} - \text{SiO}_2$. ძირითადი ელემენტების გარდა ისინი მეტ-ნაკლებად შეიცავს Al_2O_3 , MgO , K_2O და სხვ. ამასთან ზოგჯერ გვხვდება ისეთი ნიმუშები, რომლებშიც Al_2O_3 და

⁷ T. Vavra. Das Glas und die Tahrtausende, Prag, 1951, გვ. 46—47; შტრ. E. M. Алексеева. Т. М. Арсеньева. Стеклоделие Таманса. СС, № 2, М., 1966, с. 176—178 და სხვ.

⁸ 6. უგრელიძე, ადრეულ შუა საუკუნეთა ქართლში, გვ. 87, 88.

MgO-ს ოდენობანი დაახლოებით 6-დან 12%-მდე და 4-დან — 6,6%-მდე მერყეობს და ისინი შეიძლება $\text{Na}_2\text{O}-\text{CaO}-\text{MgO}-\text{Al}_2\text{O}_3-\text{SiO}_2$ სისტემის მიწას მიეკუთვნოთ⁹.

⁹ დაწერილებით იხ. ს. პაპუაშვილი, ა. გეგენაძე, მ. ჩხატარაშვილი, შუა საუკუნეთა შინის კუჩქლის ქიმიური შედგენილობის გამოკვლევა, საქართველოს არქეოლოგიის საკითხები, II, თბ., 1978.

დასკვნა

წინამდებარე ნაშრომში განვიხილეთ საქართველოში აღმოჩენილი შუა საუკუნეების მინის ჭურჭელი, რითაც გარკვეული წარმოდგენა გვექმნება მათ შესახებ იმ დროის ყოფაში.

ადრეფეოდალური ხანის დასაწყისის — IV—V სს. ჭურჭელი რუსთავის სამარხეულ ინვენტარშია კარგად წარმოდგენილი, ხოლო შემდგომ, ამ ხანის დასასრულის ჩათვლით, მცხეთისაგან განსხვავებით, აქ მინის ჭურჭელი მხოლოდ კულტურულ ფენებში გვხვდება. აქვე აღვნიშნავთ, რომ მცხეთაში IV—VIII სს. სამარხებში ასე მრავლად აღმოჩენილი მინის ჭურჭელი ამ ქალაქის თავისებურებადაა მიჩნეული¹. ადრეფეოდალური ხანის დასაწყისის თბილისიდან, საღლისოდ, მხოლოდ რამდენიმე სანელსაცხებლე და სკამისის ორი ნატეხია.

არაბთა ფართო ბატონობის მოსპობის შემდეგ ისევ, როგორც მთელი აღმოსავლეთის ქვეყნები, IX—X სს. საქართველოც ეკონომიურ აღმავლობას განიცდის. იწყება ძველი ქალაქების აღორძინება, ვითარდება ვაჭრობა და ხელოსნობა, ჩნდება ახალი ქალაქები². ამ პერიოდში აღმავლობას განიცდის მინის წარმოებაც. საკმარისია დავასახელოთ ისეთი მაღალხარისხიანი მინის საწარმო, როგორიცაა ორბეთი. ამავე ხანაში მინის წარმოების აღმავლობას აღვნიშნავენ სომხეთში³, აზერბაიჯანში⁴, ბიზანტიაში⁵ თუ შუა აზიაში⁶.

აღმ. საქართველოში ადრეფეოდალური ხანის დასასრულის მინის ჭურჭელი კარგად და მრავალფეროვნად არის წარმოდგენილი. გვხვდება თითქმის ყველა ის ტიპი, რომელიც საერთოდ დამახასიათებელია არა მარტო ა/კავკასიის, არამედ აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ქვეყნებისათვის, მაგრამ ყველა ქვეყნის ზელოსანი თავისებურ ნაწარმს ქმნის. საერთო ტიპების არსებობასთან ერთად გვაქვს განსხვავებულიც. თვით საქართველოს ნაქალაქართა და ნაციხვართა კულტურული ფენებიდან თუ ორბეთის მინის საწარმოდან მომდინარე ნიმუშების ურთიერთშედარება გვიჩვენებს, რომ ისინი სხვადასხვა საწარმოებს განეკუთვნებიან. ადრეფეოდალური ხანის დასასრულის მინის ჭურჭელიც ყველაზე კარგად რუსთავსა და თბილისშია წარმოდგენილი: უკარ-

¹ ნ. უგრელიძე, ადრეულ შუა საუკუნეთა ქართლში..., გვ. 18.

² ვ. გაბაშვილი, ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან, თბ., 1957, გვ. 110; ლ. კილაშვილი, ქალაქები, II, გვ. 71—97; აქვე იხ. ლიტერატურა.

³ Р. М. Джаниполадян, Двин, с. 37.

⁴ Г. М. Ахмедов, Байлакан, с. 54—58.

⁵ История Византии, II, М., 1977, с. 134.

⁶ А. А. Абдуразakov, М. А. Безбородов, Ю. А. Заднепровский, Стеклоделие..., с. 34.

მიდან მხოლოდ 3 ნატეხია, ხოლო დმანისიდან — 8. დმანისში .IX ს-მდე ძალზე ნაცირერიცხოვნად წარმოდგენილ არქეოლოგიურ მასალას⁷, როგორც ვხედავთ, მინის ნაწარმიც შეემატა.

ბოლნისში ლამაზი გორის სამონასტრო კომპლექსის თხრისას აღმოჩენილი ნიმუშების უმრავლესობა ადრეფეოდალური ხანისაა. აქვე გვაქვს წარმოების ისეთი ნაშთები, როგორიცაა მინის წილა, ნადული, წუნი ნაწარმი. ცნობილია, რომ ქართული მონასტრები არა მარტო სარწმუნოებრივ-ზნეობრივი ცოდნის შეგნის ცენტრი იყო, არამედ სათანადო ხელობის, ხელოსნობის შესწავლის მნიშვნელოვანი კერაც⁸. მინის წარმოების ამკარა ნაშთების აღმოჩენა ლამაზ გორაზე შემთხვევითი არ უნდა იყოს, იგი მონასტერში მინის წარმოებაზე უნდა მიუთითებდეს.

როგორც აღვნიშნავდით, ჩრდ. კავკასიის ალანთა სამარხებში თუ სამხრ. რუსეთში აღმოჩენილი ადრეფეოდალური ხანის დასასრულის მინის ნაწარმი მიჩნეულია საქართველოდან გატანილად⁹, რაც ამ ხანაში ჩვენში მინის წარმოების სიმძლავრის მაჩვენებელია.

მინის ნაწარმი განსაკუთრებით მრავალფეროვანი და მრავალრიცხოვანაა შუაფეოდალურ ხანაში — ქართული ფეოდალური სახელმწიფოს აყვავებისა და სიძლიერის ხანაში. კურკელი, სამკაული, სარკმლის მინა თუ სხვა საგნები უზეადაა წარმოდგენილი ამ ხანის ნაქალაქარებსა, ნაციხვარებსა და სამონასტრალეებზე. კულტურულ ფენებშიც და სამარხებშიც. ეს კი ქვეყნის აყვავებისა და ეკონომიკური სიძლიერის ერთ-ერთი დამადასტურებელი გარემოებაა. მინის ნაწარმის ასეთი სიუხვე კი მხატვრული ხელოსნობის სათანადო დარგის დიდ გამოცოცხლებასა და განვითარებას მოასწავებს.

როგორც შესავალში აღინიშნა, დმანისში, თბილისში და რუსთავეში მინის წარმოებას არა ერთი მკვლევარი ეარაუდობდა. საქართველოს შუაფეოდალური ხანის ნაქალაქარების მინის შესწავლამ და ურთიერთშეჯერებამ გვიჩვენა, რომ ყველა მათგანს თავისი საკუთარი აღგალობრივი მინის წარმოება ჰქონდა. მართალია, მათში მინის საწარმოები ისევე, როგორც ადრეფეოდალურ ხანაში, ჭერჭერობით, აღმოჩენილი არ არის, მაგრამ წარმოების ნაშთების, წუნი ნაწარმისა, განსხვავებული მინისა თუ ტიპების აღმოჩენა დმანისში, რუსთავის ნაქალაქარზე თუ ნაციხვარზე, თბილისში ერეკლე II სახ. მოედანზე თუ 300 არაგველის ბაღში გამოვლენილ კერამიკულ სახელოსნოში, აგრეთვე, გუდარეხის სამონასტრო კომპლექსში, მიუთითებს ამ პუნქტებში მინის წარმოების არსებობაზე. უკარმაში მასალა იმდენად მცირერიცხოვანია, რომ იქ მხოლოდ ვარაუდის სახით შეიძლება დავუშვათ მინის წარმოება, ისიც მცირე მასშტაბით.

თბილისური მინის წარმოებასთან დაკავშირებით მეტად საინტერესოა სპარსული თხზულება „სამყაროს საკვირველებანი“. აქ ავტორი XII ს. დასას-

⁷ ლ. კილაშვილი, ქალაქები, II, გვ. 114.

⁸ შ. მესხია, ხელოსნური წარმოებისა და შრომის ორგანიზაციის საკითხისათვის X—XII სს. ქართულ მონასტრებში, „მომზილევი“, I, თბ., 1949, გვ. 72.

⁹ ნ. უგრელიძე, ნატეხისა და ორბეთის მინის საწარმოთა თხრის ანგარიში, სას. თბ., 1960, 1961, გვ. 62; 60—61; Ю. Л. Щапова, Стекланные изделия средневековой Тмутаракани, «Керамика и стекло Древней Тмутаракани», М., 1963, с. 119.

რულისა და XIII ს. დასაწყისის თბილისის ხიდის მახლობლად მოწყობილ სა-
ბაზრო ადგილზე გასაყიდად გამოტანილ საქონელს შორის მინის ნაწარმსაც
ასახელებს¹⁰. საერთოდ, მთელი აქ ჩამოთვლილი საქონელი საბაზრო პოლდექ-
ციაა, რომელიც ასევე გაქონდათ სხვა ქვეყნებში აქაურ თუ უცხო ვაჭრებს.
ცხადია, ანონიმურ ავტორს თბილისში დამზდებულ საექსპორტო საგნებს შო-
რის ერთ-ერთ საუკეთესოდ მინის ნაწარმიც მიაჩნია. ამ მხრივ საინტერესოა
დავით აღმაშენებლის ანდერძში ნახსენები „მინა კადრებული“: „ბაზოლისა
ბაზიჭისა და მინისა კადრებული, რაჟი მე მომიხსენებია და რაჟი არსენის და-
უღვამს, ნუმცად ვის უკადრებდა გამოლებდა“. როგორც ივ. ჭავჭავაძე იტყობს,
მარტავს „მინა კადრებული“ მინის უმაღლეს ხარისხზე მიუთითებს¹¹. სწორედ
„კადრებულ“, საუკეთესო ნიმუშთა რიცხს მიეკუთვნება დღევანდელი აღმოჩენი-
ლი, საქართველოდან გატანილი მინის სასმისი (ტიპი IV).

XII—XIII სს. საქართველოში ვაჭართა ორგანიზაციების არსებობის შე-
სახებ ლტყუარ ცნობებს ვეძებდეს ქართული წერილობითი წყაროები. ვაჭართა
ორგანიზაციები კი წარმოიშობიან იმავე დროს და იმავე მიზეზებით რა დრო-
საც და რა მიზეზებითაც ხელოსნური ორგანიზაციები წარმოიშობიან¹². რო-
გორც აღნიშნავენ, XI—XII სს. თბილისში ხელოსნური გაერთიანებების არ-
სებობა ეჭვს არ უნდა იწვევდეს¹³. XI—XII სს. თბილისის მოქალაქეთა ერთი
ფენა სხვადასხვაგვარი ვაჭრებისაგან შედგებოდა, ხოლო მეორე ფენას ხელო-
სნები შეადგენდნენ. ხელოსნები ქალაქის მწარმოებელი წრის ყველაზე ფა-
რთო ფენა იყო¹⁴. ამ ხელოსანთა შორის უნდა ვიგულისხმეთ მინის მწარმოებე-
ლი ხელოსნებიც.

მართალია, პირდაპირი საბუთები არა გვაქვს, მაგრამ თუ გავითვალისწი-
ნებთ იმ გარემოებას, რომ შუაფეოდალური ხანის საქართველოში მინის წარ-
მოება იმდენად განვითარებულია, რომ აქაური ნაწარმი ფართოდაა გატანილი
როგორც საშინაო (თბილისი), ისე საგარეო ბაზარზე (ა/აღ/ასა/ა, ჩრდ. კავ-
კასია, სამხრ. რუსეთი)¹⁵ და რომ „თვით ხელოსნური წარმოების განვითა-

¹⁰ რ. კიკნაძე, XI—XIII საუკუნეთა თბილისის ისტორიიდან, ივ. ჭავჭავაძის სახ. ისტორიის ინსტ. შრომები, ტ. V, ნაკვ. I, თბ., 1960, გვ. 134; შ. მესხია, დ. გვრიტიშვილი, მ. დუმბაძე, ა. სურგულაძე, თბილისის ისტორია, თბ., 1958, გვ. 47.

¹¹ ივ. ჭავჭავაძე იტყობს, მასალები საქ. მატ. კულტურის ისტორიისათვის, II, თბ., 1965, გვ. 54—55, 60.

¹² შ. მესხია და სხვები, თბილისის ისტორია..., გვ. 50.

¹³ ვ. გაბაშვილი, ქალაქ თბილისის სოციალური ისტორიიდან, „ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნების ისტორიიდან“, თბ., 1966, გვ. 129. სქოლო 13.

¹⁴ შ. მესხია და სხვები, დასახ. ნაშრ., გვ. 55.

¹⁵ Е. И. Крупнов, Новые источники по древней и средневековой истории Северного Кавказа, КСИИМК, вып. 78, М., 1960, с. 115, 117; В. А. Кузнецов, О позднеславянской культуре Северного Кавказа, СА, № 2, М., 1959, с. 102, 115; З. А. Львова, Стеклённые браслеты и бусы из Саркеля-Белой Вежи, МНЛ, № 75, М.-Л., 1959, с. 321—322; С. С. Кусеева, Аланский катакомбный могильник XI—XII вв., у станции Змейской, Материалы по археологии и древней истории Северный Осетии, I. Орджоникидзе, 1961, с. 59; Ю. Л. Шапова, указ. соч., с. 118—119, 116, 108; რ. დობაძე, არქეოლოგიური მასალა სოფელ შენაქოდან, თბ., 1973, გვ. 46. ლ. კილაშვილს მიაჩნია, რომ წმ. მარკოზის ტაძრის განისი მინის ნაწარმის, მათ შორის ფაეტებთან ლაპარაკს სახით, საქმე უნდა ეკუთვნოდეს შუაფეოდალური ხანის ქართული მინის ნაწარმის შესანიშნავ ნიმუშებთან, რომელიც საქართველოდანაა გატანილი (იხ. ლ. კილაშვილი, ქალაქები, II, გვ.

რება ბუნებრივად ბადებდა მისწრაფებას ხელოსნური ასოციაციებისაკენ, ხელოსანთა კავშირებისაკენ¹⁶, რომ შუა საუკუნეთა საქართველოში არსებობდა მხატვართა, ქვის მთელთა და სხვათა კავშირები¹⁷, ხოლო თბილისში, სწორედ იმ სახელოსნოს მაგალითზე, რომლის გვერდითაც მინის სახელოსნოც იყო, არსებობდა მეთუნეთა კარგად ორგანიზებული კავშირი¹⁸, უნდა დავეუვათ, რომ შუაფეოდალურ ხანაში საქართველოში, კერძოდ, თბილისში და, ალბათ, არა მარტო თბილისში, არსებობდა მემინე ხელოსანთა კავშირებიც. ნ. ბერძენიშვილი შუაფეოდალურ ხანაში საქართველოს სახელმწიფო წლიური შემოსავლის შემადგენელ ნაწილად მინის წარმოებასაც ასახელებს¹⁹ ვფიქრობთ, ესეც ერთ-ერთი მოწმობა უნდა იყოს იმისა, რომ მინის წარმოება სათანადო ორგანიზაციით ხდებოდა, მაგრამ ამ საკითხის საბოლოოდ გადასაწყვეტად ჯერ კიდევ ბევრი ფაქტის დაგროვებაა საჭირო.

არქეოლოგიური მინის, მისი ქიმიურ-ტექნოლოგიური გამოკვლევის და წერილობითი წყაროების განხილვამ და ურთიერთშეჯერებამ დაგვანახა, რომ აღრე და შუაფეოდალურ ხანაში ხელოსნობის ეს დარგი — მინის წარმოება მართლაც მაღალ დონეზეა. განსაკუთრებით რუსეთისაჲ და შუა აზიისაგან²⁰. სადაც მინის წარმოება მხოლოდ ქალაქურ (ისიც არა ყველა ქალაქის) ხელოსნობად ითვლებოდა, შუა საუკუნეების საქართველოში მინის წარმოება დადასტურებულია როგორც დიდ ქალაქებში (თბილისი, რუსთავი, მცხეთა, დმანასი), ისე მცირე ქალაქებში (კარსანთან, ნატბეული), განცალკევებულ ადგილებში (ორბეთი), მონასტრებთან (ლაშაზ გორაზე, გუდარეხში, ხაშმთან). მინის წარმოებას ვარაუდობენ ივრის სიონში²² და ძველ ანაგაში (გარე კახეთი — ქიზიყი)²³. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ინკრუსტირებულ მინის სამაჯურებს აწარმოებდნენ კახეთსა და შესაძლოა, თუშეთში²⁴; მინის წარმოების აშკარა ნაშთებთან გვაქვს საქმე ივრისპირა „ქვაბებზე“²⁵. მინის საწარმოებას

168, აქვე იხ. ლიტერატურა), რაც მართებული არ არის. მინის ეს ნეშტები, კერძოდ კი ფაცეტუბიანი ლამპარი XI ს. ბიზანტიურ ნაკეთობას წარმოადგენს, — იხ. Н. Н. Качалов, Стрелко, М., 1959, с. 101, рис. 53—57; T. Philippe, Le monde Byzantin dans l'histoire de la verrerie (Ve—XVIIe siècle), Bologna, 1970, გვ. 134—135, 137—141; სურ. 74; A. Graber, Opere Bizantine, Il Tesoro di San Marco, v. II, Il Tesoro e il Museo, Firenze, 1971, გვ. 75, ტაბ. LXIII.

¹⁶ შ. მესხია, ხელოსნობა ძველ საქართველოში (V—XII სს), საკანდიდატო დისერტაცია, 1942, გვ. 269, ნახედი.

¹⁷ იქვე.

¹⁸ გ. ლომთათიძე, თბილისის არქეოლოგიური შესწავლილობა, ისტორიის ინსტ. შრომები, ტ. V, ნაკვ. I, თბ., 1960, გვ. 172; შ. მჭიშვილი, თბილისური კერამიკა, „საბჭოთა საქართველო“, № 9, თბ., 1965, გვ. 49—50.

¹⁹ ნ. ბერძენიშვილი, სსს, თბ., 1974, გვ. 114.

²⁰ Б. А. Рыбаков. Ремесло, «История культуры Древней Руси, I, М.—Л., 1948, с. 155.

²¹ А. М. Белепики, И. Б. Белтович, О. Г. Большаков, Средневековый город Средней Азии, Л., 1973, с. 285.

²² რ. კამიშვილი, სიონი, გვ. 104.

²³ შ. სინაურიძე, ქიზიყის 1938—1939 წწ. არქეოლოგიური ექსპედიციის შესაღები, სსშ, XXV-B, თბ., 1968, გვ. 85.

²⁴ რ. დოლაბერიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 41.

²⁵ შ. მჭიშვილი, ივრისპირების „ქვაბების“ არქეოლოგიური დაზვერვები, სსშ, V, თბ., 1977, გვ. 162.

ასეთი სიმრავლე თავისთავად მოწმობს ხელოსნობის ამ დარგის განვითარებას. ამიტომ ცხადია, შუა საუკუნეებში „ჩაპრტული მინა“ არცთუ მრავალრიცხოვანია. მაგრამ ჩვენში, როგორც გზადაგზა აღნიშნავდით, საკმაოდ გვხვდება შემოტანილი ნიმუშებიც, მეზობელი თუ უფრო შორეული ქვეყნებიდან.

მინის ჭურჭლის ურთიერთშედარებამ გვიჩვენა, რომ ესა თუ ის ფორმა დამახასიათებელია ამა თუ იმ ქალაქისათვის; შეიმჩნევა აგრეთვე ამა თუ იმ ფორმის, მაგ., ფაცეტებიანის (VI—VIII სს.), ტალღურზედაპირიანისა (IX—X სს.), ძირზე სარტყელიანი თუ ძაბისებრი სასმისების (XI—XIII სს.) განსაზღვრული „სტანდარტის“ შექმნის ტენდენცია, რაც საერთოდ ყოველთვის იჩენს ხოლმე თავს ამა თუ იმ ნაწარმის მასიური წარმოებისას.

ამგვარად, ამ ხანის საქართველოს ნაქალაქარების მინის ჭურჭლის ურთიერთშედარებამ გვიჩვენა, რომ მათ შორის არსებობს საკმაოდ ბევრი საერთო თვისება, რაც ლაპარაკობს მინის წარმოების განვითარების ერთიან პროცესზე, რომ ეს პროცესი ცალკეულ ცენტრებს შორის მიმდინარეობდა განუწყვეტელი ურთიერთქმედებისა და ურთიერთგავლენის პირობებში; მაგრამ ამასთან ერთად თითოეულ დასახელებულ პუნქტში ჩვენ ვხედავთ მხოლოდ მინათვის დამახასიათებელ თავისებურებას, რაც უფლებას გვაძლევს ვილაპარაკოთ დამოუკიდებელი ტრადიციების მქონე მინის წარმოების ცენტრების არსებობაზეც.

მონღოლთა შემოსევების შედეგად ქვეყნის საერთო ეკონომიკურ-კულტურული დონის დაცემასთან ერთად ეცემა ხელოსნური დარგები; მათ შორის მინის წარმოებაც. განადგურდა მრავალი საწარმო... მაგრამ ასე თუ ისე ცხოვრება გრძელდებოდა და გრძელდებოდა მინის წარმოებაც. ამის დამადასტურებელია თონიაც XIII ს. II ნახ.—XIV ს. დასაწყისის ნატბურის მინის საწარმო²⁶. აღსანიშნავია, რომ არც აქ და არც ენივალში ე. წ. ზურგის კოშკის მასალებს შორის, რომელიც XIII—XIV სს. თარიღდება²⁷, არაფერია ისეთი ხელშესახები, რომელიც აშკარად გამოიჩინოდეს შუაფეოდალური ხანის მინის ჭურჭლისაგან. თუ არ ზემოთ აღნიშნული მონღოლთა შემოსევებით გამოწვეული შეფერხება, შუაფეოდალური ხანის ქართული მინის წარმოებას ჰქონდა ყოველგვარი შესაძლებლობა, რომ ის განვითარების ახალ საფეხურზე ასულიყო. ალბათ, ძველი ქართული მინის წარმოება მაინც აგრძელებდა სიცოცხლეს და იკრებდა ძალებს, რათა აღორძინებულიყო. ეს აღორძინება XVI საუკუნიდან უნდა დაწყებულიყო (გრემის მასალები).

გვიანი ხანის, კერძოდ XVI—XVIII სს. მინის ჭურჭლის განხილვისას დავინახეთ, რომ ა/კავკასიაში და, კერძოდ, საქართველოში ჭურჭლის ფორმები და შემკულობა ყველგან ერთნაირია — აღმოსავლურია, მაგრამ მზადდება ადგილობრივ, რაც ამა თუ იმ ნაწარმს ეროვნულ ელფერს აძლევს (მინა, დახვეწილი ფორმები, გემოვნებით შემკობა)²⁸. საქართველოში გვხვდება ისეთი ფორ-

²⁶ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე, ნატბურის მინის საწარმო, მსკ, III, თბ., 1963, გვ. 61—67.

²⁷ ზ. კ ა ლ ა ნ დ ა ძ ე, გ. ქ ა ე ა ხ ი შ ე ლ ი, არქეოლოგიური ექვევადობა ენივალის ციხეზე, ენივალის ექსპედიცია (პირველი სამეცნიერო სესიის მოკლე ანგარიშები), თბ., 1975, გვ. 37.

²⁸ აღნიშნავენ, რომ აღმ. ა/კავკასიის ქალაქებში მინის წარმოება ვრცელდება XVII ს. II ნახევიდან; იბ. კ. კ უ ე ი ა, აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის ქალაქები XVI—XVIII სს. თბ., 1976, გვ. 50—51.

მედიც. რაც სხვაგან არ არის, ე. ი. ეს პროდუქცია მხოლოდ ადგილობრივი ბაზრისათვის იწარმოებოდა. ამ ხანებში დიდად გამოცოცხლდა ეაქრობაც. XVII ს. საქართველოს ქალაქებიდან მხოლოდ თბილისი იყო უშუალოდ დავაწერებული ალმ. ა/კავკასიის სავაქრო გზასთან. ხოლო მისი საშუალებით მახლობელ და შუა აღმოსავლეთის ქალაქებთან²⁸. საქართველოში შემოტანილ ირანულ საქონელს შორის, როგორც დავინახეთ, არის „შირაზული მინაე“.

სადღესიოდ გამოვლენილი წერილობითი წყაროების მიხედვით XVII ს. თბილისში არ არის დასახლებული მინის წარმოება²⁹, რისი არსებობაც დადასტურდა არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით (დედაციხე). XVIII ს. 70—80-იან წლებში კი თბილისში ასახელებენ მინის ქარხანასაც³⁰. არქეოლოგიური მასალების მიხედვით მინის წარმოება დასტურდება ყარაღაქსა და გრემშიც. მეტად საინტერესო და საყურადღებოა ამ ბოლო ხანებში შესწავლილი XVIII ს. I მეოთხედის ძეგლის ვახტანგ VI-ის ქიმიის წიგნში მოცემული ერთი პარაგრაფი „ფერალ-ფერადი ქიქების გაკეთება“, რომელშიც მოცემულია მინის მოდულების რეცეპტები³¹. გადმოცემის თანახმად XVIII ს. ქსნის ერისთავებს მინის ქარხანა ჰქონდათ სოფ. ღვარებში (1843 წ. იგი ისევ მოუწყვია ელიზბარ ერისთავს)³²; ხოლო დმანისიდან 5 კმ-ის დაშორებით ყოფილა აგრეთვე ძველი მინის ქარხანა, რომელიც XIX ს. შუახანებში განუახლებიათ³⁴.

შუა საუკუნეთა ქართული მინის წარმოების შესწავლამ ცხადყო, რომ იგი ტოლს არ უდებდა ხელოვნების სხვა, უფრო დიდ დარგებს და მხარდამხარ მიჰყევოდა მას. ამის მაგალითად VIII—IX სს. ორბეთის მინის საწარმოს და XII—XIII სს. სასმისებისა თუ საკმლის მინის დასახელებაც კმარა; რომ ფერადღერ, მეტადრე კი შუაფერადღერ ხანაში ხელოსნობის ერთ-ერთი უძველესი დარგის — მინის წარმოებაშიც ასე კარგად და მკაფიოდ გამოჩნდა ქართული კულტურის ეროვნული სახე.

საქართველოს და მეზობელი თუ შორეული ქვეყნების არქეოლოგიური მინის ურთიერთშეჯერებამ გვიჩვენა, რომ მათ ადრეფერადღერი ხანიდანვე ცხოველი კულტურული და სავაქრო-ეკონომიკური ურთიერთობა ჰქონიათ ერთმანეთთან. გამოიყოფა როგორც ჩვენში სხვა ქვეყნების საწარმოო ცენტრებიდან შემოტანილი, ისე სხვა ქვეყნებში აქედან გატანილი ნაწარმი. ამ კავშირებისა და ურთიერთგაყვანის მაჩვენებელია ისიც, რომ ზოგიერთი ფორმა.

²⁸ ვ. გაბაშვილი, XVI—XVII სს. საქართველოს ქალაქები მახლობელი აღმოსავლეთის სავაქრო ურთიერთობათა შუქზე „ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ქალაქების ისტორიიდან“, თბ., 1966, გვ. 183.

²⁹ შ. მესხია და სხვები, დასახ. ნაშრ., გვ. 159.

³⁰ იქვე, გვ. 233.

³¹ თ. ენუქიძე, ვ. კოკოჩავილი, მეფე ვახტანგ VI-ის ქიმიის „მეცნიერება და ტექნიკა“, № 8, თბ., 1969, გვ. 3, 7.

³² შ. ხანაშავილი, მინის წარმოება საქართველოში (ისტორიული მიმოხილვა), ცნობება და ტექნიკა, № 6, თბ., 1952, გვ. 38—39.

³⁴ ლ. მუსხელიშვილი, დმანისი, გვ. 448.

დამზადების ტექნიკა თუ შეჯგობის ხერხები ააერთა ა/კავკასიისა, აღმოსავლეთისა თუ დასავლეთის ქვეყნების მიწის წარმოებისათვის. შუა საუკუნეთა საქართველოს მიწის წარმოება ფლობს ყველა ამ ტექნოლოგიურ და ტექნიკურ მეთოდსა თუ ხერხს, რომელსაც იყენებდა საერთოდ ამ ხანის აღმოსავლეთისა თუ დასავლეთის მიწის წარმოების ცენტრები.

კვიქრობთ, საქართველოს შუა საუკუნეთა მიწის ნაწარმის შესწავლა გარკვეულ წელიწადს შეიტანს სათანადო დროის საქართველოს ქალაქებისა და საწარმოო კერათა განვითარების ისტორიის შემუშავებაში. მიწის ნაწარმის ბევრ ნიმუშს დამატარილებელი მნიშვნელობა ენიჭება. ძველ საქართველოში არსებული და ჩვენამდე მოღწეული შესანიშნავი ხელოვნებითა და გემოვნებით შესრულებული მიწის ნაწარმის ნიმუშები — სამკაული იქნება ეს, ჭურჭელი თუ სარკმლის მინა, ადასტურებს, რომ მხატვრული ხელოსნობის ეს დარგი საქმოდ მაღალ საფეხურზე იდგა. აქაური მიწის მწარმოებელი ოსტატისათვის დამახასიათებელია თავისებური, საკუთარი სტილი. რომელიც პასუხობდა აკმაყოფილებდა ალგილობრივი მოსახლეობის გემოვნებას.

შუა საუკუნეთა ქართული მიწის წარმოება ა/კავკასიისა, და შეიძლება ითქვას, საერთოდ აღმოსავლეთის მიწის წარმოების ორგანული, მაგრამ თავისთავადი ნაწილია.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
16	ბოლნისი —ლიპაზი ჯიოა	სამსილი, ფაეტებზიანი, ოდნავ მომწუწვნი, № 231	VI—VIII სს	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	კვ	აზა	აზის	კვ	კვ	აზა	კო- ტა	აზა	ბლ	ბლ
17	„—“	სამსილი, ფაეტებზიანი, ოდნავ მომწუწვნი, № 292		ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	აზის	კვ	აზა	აზის	კვ	კვ	აზა	კო- ტა	აზა	ბლ	ბლ
18	„—“	სამსილი, ფაეტებზიანი, ოდნავ მომწუწვნი, № 435		ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	აზის	კვ	აზა	აზის	კვ	კვ	აზა	კო- ტა	აზა	ბლ	ბლ
19	უელაგო	სამსილი, ფეზიანი, ღია მწვანე, № 539, 540		ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	კვ	აზა	კო- ტა	აზის	კო- ტა	აზის	კო- ტა	აზა	ბლ	ბლ
20	„—“	სამსილი, ფეზიანი, ღია ლურჯი, № 539, 540	IX—X სს	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	აზის	კვ	0,1 ¹⁰	აზის	კვ	კვ	აზის	კო- ტა	აზის	ბლ	ბლ
21	„—“	სამსილი, ფეზიანი, წყლისფერი, № 539, 540		ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	აზის	კვ	აზა	აზის	კვ	კვ	აზის	კო- ტა	აზის	ბლ	ბლ
22	თბილისი ეპი- კლე II მოედ.	სამსილი, ტალღური, მომწვანო-მოცისფერი, № 6—1827—57		ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	კო- ტა	კო- ტა	აზა	აზის	კვ	კვ	აზის	კო- ტა	აზის	ბლ	ბლ
23	„—“	სამსილი, ტალღური, პირგაღმოსტო- ლო, მოცისფერი, № 7—950—56		ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	კო- ტა	კო- ტა	აზა	აზის	კვ	კვ	აზის	კო- ტა	აზის	ბლ	ბლ
24	„—“	სამსილი, ტალღური, მოცისფერი, № 8—855—56	სამსილი, ნაბეზი, ტალღური, მუქი ლურჯი, № 6—82—4967	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	კო- ტა	კო- ტა	აზა	აზის	კვ	კვ	აზის	კო- ტა	აზის	ბლ	ბლ
25	რესტავი	სამსილი, ნაბეზი, ტალღური, მუქი ლურჯი, № 6—82—4967		ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	კო- ტა	კო- ტა	აზა	აზის	კვ	კვ	აზის	კო- ტა	აზის	ბლ	ბლ
26	ნაბეზი	სამსილი, ნაბეზი, ტალღური, მუქი ლურჯი, № 6—82—4967		ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	კო- ტა	კო- ტა	აზა	აზის	კვ	კვ	აზის	კო- ტა	აზის	ბლ	ბლ

I—III და IV—X სს შირის ნაწილის ნიმუშების ქიმიური შედარება % -ში

№	ადგილის ადგილი	ნომრის დასახელება №	პერიოდი	SiO ₂		Al ₂ O ₃		Fe ₂ O ₃		CaO		MgO		SO ₃		MnO		TiO ₂		Na ₂ O		K ₂ O	
				4		5		6		7		8		9		10		11		12		13	
1	უბრისი	პურკლასი, ყელის ნაბეხი, მოცისფრო, სმ, № 1—57—739	I—III სს	69,28	2,49	0,42	8,75	1,58	0,88	0,63	0,16	15,00	0,65										
2	აღიანი	სანესტეგელა, ბურცოვბიანი, მომწვანო, შემოცეფილი, ანალიზის № 38	IV ს	63,84	2,95	0,99	7,59	4,61	0,59	0,69	0,06	15,68	2,60										
3	პეტოთა—სე-ტეცეკელთან	სამსი, ფატიტბიანი, ოდნე მომწვანო, მმ, № 1685	VI—VIII სს	66,60	2,03	1,10	9,11	4,52	0,94	0,51	0,12	13,15	1,70										
4	„—“	სამსი, ფატიტბიანი, უფერული, მმ, № 3353		64,95	2,22	0,99	8,68	5,21	0,68	0,41	0,09	13,90	2,65										
5	„—“	სამსი, გლუვი, მომწვანო, მმ, № 1933		67,26	1,61	1,10	8,76	5,52	0,91	0,51	0,01	12,10	2,00										
6	„—“	სამსი, ფეხიანი, ოდნე მომწვანო, მმ, № 2041		66,55	1,56	0,99	8,40	6,08	0,86	0,41	0,01	12,65	2,30										
7	უბრისი	სამსი, ფატიტბიანი, მომწვანო, სმ, № 1—51—3223		65,18	2,16	0,63	7,82	3,73	0,73	0,21	0,14	16,50	0,75										
8	„—“	სამსი, ფატიტბიანი, მომწვანო, სმ, № 1—59—2102		65,85	1,97	0,63	7,22	4,31	0,68	0,21	0,10	13,30	2,60										
9	„—“	სამსი, გლუვი, მომწვანო, სმ, № 1—57—597		66,47	1,67	0,68	7,35	4,51	0,88	0,21	0,14	15,20	2,75										
10	რუსთავე—ნაქვარისი	სამსი, ფატიტბიანი, უფერული, მმ, № 1711		66,57	2,25	0,61	8,06	4,83	0,32	0,61	0,12	14,70	1,90										
11	„—“	სამსი, ფატიტბიანი, მომწვანო-მოცისფერი, № 1—1477—59		68,20	2,12	1,21	8,65	3,35	0,78	0,41	0,12	13,30	1,70										
12	„—“	სამსი, გლუვი, უფერული, მმ, № 1679		66,91	2,59	0,86	7,36	4,92	0,47	0,51	0,12	15,00	1,65										
13	„—“	სამსი, დამუხლდებული, ზურ-გუბისფერი, მმ, № 1538		69,83	4,30	1,43	6,95	2,36	0,37	0,56	0,12	12,85	2,10										
14	რუსთავე—სეცეკელთან	სამსი, ფატიტბიანი, ოდნე მომწვანო-მოცისფერი, № 1—6584—65		64,92	1,70	1,43	8,13	4,33	0,88	0,60	0,12	14,90	2,75										
15	„—“	სამსი, ფეხიანი, ცისფერი, № 1—5509—65		67,59	2,60	1,32	8,68	3,53	0,76	0,61	0,12	13,15	1,75										

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
16	ბოლნისი— ლაშხის ციხე	სასმისი, ფაქტებიანი, ოდნავ მომწ- ვანი, № 231	VI—VIII სს	67,50	2,19	1,21	10,22	2,46	0,86	2,67	0,12	11,50	1,10
17	„—“	სასმისი, ფაქტებიანი, ოდნავ მომ- წვანი, № 292		66,84	1,78	1,32	8,06	6,23	0,85	0,82	0,12	12,25	1,90
18	„—“	სასმისი, ფაქტებიანი, ოდნავ მომწვანი, № 435		67,30	1,28	0,88	7,44	1,40	0,98	1,23	0,12	12,50	2,05
19	ყვლევი	სასმისი ფებიანი, ღია მწვანე № 539, 540		68,35	2,68	1,21	8,47	2,34	0,95	1,58	0,06	13,19	1,30
20	„—“	სასმისი, ფებიანი, ღია ლურჯი, № 539, 540		67,78	2,86	1,32	7,44	1,55	0,95	0,82	0,12	16,68	0,50
21	„—“	სასმისი ფებიანი, წყლისფერი, № 539, 540		69,46	4,20	0,66	8,06	1,40	0,51	1,03	0,12	14,20	0,70
22	თბილისი ერეკლე II მო- ვანი	სასმისი, ტალღური, მომწვანო-მოცის- ფერი, № 2—1827—57	IX—X სს	57,67	12,22	1,53	5,69	2,97	0,87	0,21	0,36	15,35	3,10
23	„—“	სასმისი ტალღური, პირვადმოქცეული, მოცისფერი, № 2—950—56		66,08	4,01	1,07	9,43	1,66	0,36	0,41	0,12	15,03	1,90
24	„—“	სურა, უვლზე სარტყლო, მოცისფერი, № 2—855—56		65,58	3,00	1,27	10,00	4,13	0,97	0,21	0,28	12,05	2,50
25	რასთავე— ნაიბურთი	კერკლის ნაბები ტალღური, შავი ლურჯი, № 62—967		54,63	10,16	1,41	4,88	4,30	0,70	0,42	0,21	20,00	3,10
26	„—“	სამაჭურის ნაბები, მუქი ლურჯი, № 61827—60		53,28	11,40	1,07	5,41	4,28	0,88	0,31	0,32	19,35	3,60

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
	თბილისი ერეკლე II-ის სახ. მოედანი		XI-XIII სს	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	არ-ისარა	არა	არა	არ-ის	კვ	თიკა	არა	არა	ბლ	ბლ
15	ფილა შევანე, № 7 — 1110—56			ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	არ-ისარა	არა	არა	არ-ის	კვ	თიკა	არა	არა	ბლ	ბლ
16	შობაქის მილი, უფერული, № 7 — 1170—56			ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	არ-ისარა	არა	არა	არ-ის	კვ	კვ	კვ	არა	ბლ	ბლ
17	სასმისი, ძაბრისებრი, შევანე, სსმ, № 81—65—1513			ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	არ-ის	კვ	არა	არ-ის	კვ	კვ	არა	არა	ბლ	ბლ
18	პურგლის ძირი, შევანე, სსმ, № 81—65—1643			ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	არ-ის	კვ	არა	არ-ის	კვ	კვ	არა	არა	ბლ	ბლ
19	სამაჩილუ, ზუქი შევანე, სსმ, № 81—65—1729			ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	არ-ის	კვ	არა	არ-ის	კვ	კვ	არა	არა	ბლ	ბლ
20	სასმისი ძირზე, სარტყელიანი, ღია შევანე, სსმ, № 81—65—1433			ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	არ-ისარა	არა	არა	არ-ის	კვ	კვ	არა	არა	ბლ	ბლ
21	სამაჩურო, შავი, № 09—111—73—126			ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	კვ	არა	არ-ის	კვ	კვ	არა	არა	ბლ	ბლ
22	ფლავონი, ზუქი შევანე № 72—787		XII-XIII სს	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	არ-ისარა	კვ	არ-ის	კვ	კვ	კვ	არა	არა	ბლ	ბლ
23	ფლავონის კედლის ნატეხი, უფერუ- ლი, № 09—111—74—13			ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	არ-ის	კვ	არ-ის	კვ	კვ	კვ	არა	არა	ბლ	ბლ
24	ბოთლის კედლის ნატეხი, მოყვანო- მოცისფერი, № 09—IV—74—148		XIII-XIV სს	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	არ-ის	კვ	არ-ის	კვ	კვ	კვ	არა	არა	ბლ	ბლ

№№	აღნიშვნის ადგილი	ხაზის დასაწყისი №	პერიოდი	SiO ₂	Al ₂ O ₃	Fe ₂ O ₃	CaO	MgO	SO ₃	MnO	TiO ₂	Na ₂ O	K ₂ O
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1	უკრაინა	კრკელის ყელის ნაბეზი, მომწვანო- მოყვითალო, სსშ № 2—57—705	XI—XIII სს	62,72	2,80	1,10	6,14	3,05	0,64	1,02	0,14	19,05	2,45
2	ბოლნისი ლაშთი ვიზა	ფიალის ძირი, შაბიამნისფერი, № 418		55,40	9,20	1,10	6,50	6,15	0,64	1,05	0,12	16,25	3,10
3		ფიალის ძირი, გუქი მწვანე № 577		56,73	11,60	2,14	5,65	3,20	0,41	0,51	0,16	16,25	3,30
4		ფიალის ძირი, გუქი შაბიამნისფერი, № 294		69,66	1,73	1,63	7,93	2,85	0,60	0,41	0,12	13,15	1,65
5	არსთავი ნაქალაქი	სასმისი, ძირზე სარტყელადანი, მოყვითალო, ჩაშ, № 1635		62,47	4,90	1,50	7,78	3,40	0,61	1,05	0,16	14,60	3,20
6		სასმისი უკრაინა, ძაფებით შეკე- ლი, უფერული, ჩაშ, № 1973	XI—XIII სს	59,76	6,82	0,88	6,16	6,52	0,37	2,05	0,16	14,70	2,60
7	არსთავი. ნაქალაქი	სასმისი, ძირზე სარტყელადანი, მოყვითალო, ჩაშ, № 59—9411		61,36	5,54	1,56	8,02	3,76	0,31	1,43	0,16	14,90	2,70
8		სასმისი, ძირზე სარტყელადანი, მოყვითალო, ჩაშ, № 3533—61		61,98	2,87	1,76	8,10	3,38	0,76	1,04	0,12	17,50	1,75
9		სასმისი, ძირზე სარტყელადანი, მოყვითალო, ჩაშ, № 65—6563		59,83	5,25	1,44	10,70	3,43	0,49	0,41	0,12	16,0	2,05
10		სასმისი, ძირზე სარტყელადანი, მოყვითალო, ჩაშ, № 871—59		60,44	6,93	2,17	8,36	2,98	0,75	2,26	0,18	14,40	1,70
11		ფიალი, მომწვანო, № 61—4162	XI—XIII სს	59,76	5,44	1,56	8,75	3,11	0,93	0,51	0,12	16,30	3,25
12		სამარილი, გუქი ყავისფერი, № 4—4670—62		54,02	11,09	0,88	6,50	6,20	0,88	1,23	0,16	15,00	4,10
13	თბილისი ქ. რამეთუ სახელოსნო	ფიალი, მომწვანო-მოყვითალო, სსშ, № 1—54—3602		56,78	5,76	1,16	6,93	1,91	1,49	0,61	0,16	12,00	3,57
14		ფიალი, მომწვანო, სსშ, № 1—54—3602		61,82	3,85	0,85	10,81	3,18	0,75	0,30	0,40	14,10	4,10

1	2	3	4	5	6	8	9	10	11	12	13	14	
15	თბილისი პრე- კლუ II-ის პრეზიდი	ფაღალა შვენა, № 7 — 1110—56 შაბუჩის პილი, უფერული, № 7 — 1170—56	XI—XIII სს	61,94	10,27	1,23	5,40	2,39	0,65	0,51	0,20	14,10	3,30
16		სამხალი, დაბისებრი, შვენა, სსპ, № 81—65—1513		66,64	4,37	0,93	6,83	2,86	0,86	0,73	0,21	13,50	2,95
17	ღმინი	პერკლის ძილი, შვენა, სსპ, № 31— 65—1673		59,84	4,62	1,29	9,28	3,06	0,84	0,36	0,14	17,50	2,70
18		სამხალი, შუქი შვენა, სსპ, № 31— 65—1729		62,00	5,00	2,30	5,93	2,29	1,05	0,81	0,24	15,60	2,85
19		სამხალი, ძირზე სარტყლიანი, ღია შვენა, სსპ, № 81—65—1433		53,68	8,66	2,29	5,97	6,60	0,71	0,63	0,67	19,95	1,80
20		სამხალი, შუქი შვენა, № 09—111—73—126		62,84	4,51	1,19	8,54	3,64	0,83	0,84	0,26	15,45	1,65
21	ფინჯალი	ფლაკონი, შუქი შვენა, № 72—787	XII—XIII სს	63,13	4,94	1,76	7,90	2,98	0,64	2,27	0,11	14,10	0,20
22		ფლაკონი, კედლის ნატეხი, უფერუ- ლი, № 09—111—74—15		59,57	3,97	2,31	11,23	3,60	0,64	0,82	0,12	12,75	5,23
23		ბოთლის კედლის ნატეხი, მოშვანი- მუცხური, № 09—111—74—148	XII—XIV სს	61,43	3,06	2,40	10,45	3,82	0,97	0,01	0,12	12,25	4,00
24				61,66	4,11	2,42	7,98	3,78	0,69	0,41	0,12	15,15	2,80

მ.წ.წ.	ადგილის აღივით	ნივთის დისახელება №	პერიოდი	Si	Al	Mg	Ca	Fe	Mn	Ni	Co	Ti	Zr	Cu	Pb	Na	K
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1	ვერცხი	პურკლის ნატეხი, უფერული სსპ, № 2-58-580	XVII ს XVI-XVIII სს	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	არისარა		არა	არის	კვ	კვ	არა	ბლ	ბლ
2	თბილისი ლუდოცხე	სურა, ტალღური, ლუჩი, შუქი, № 4780-69		ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	არა		არის	არის	კვ	კვ	არა	ბლ	ბლ
3		სურა, მწანე, № 2133-67		ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	არისარა		არა	არის	კვ	კვ	არა	ბლ	ბლ
4		ქოლა, უფერული, № 3086-67		ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	არისარა		არა	არის	კვ	კვ	არა	ბლ	ბლ
5		ბოთლი, ლაქენილსარტედიანი, უფერული, № 2759-67		ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	არისარა		არა	არის	კვ	კვ	არა	ბლ	ბლ
6		ბოთლი, ლაქენილსარტედიანი, ცისფერი, № 3086-67		ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	არისარა		არა	არის	კვ	კვ	არა	ბლ	ბლ
7		მთარა, თაფლისფერი, № 1269-66	XVII-XVIII სს	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	არისარა		არა	არის	კვ	კვ	არა	ბლ	ბლ
8		დუკორბიული პურკლის ნატეხი, უფერული, № 2803-67		ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	არისარა		არა	არის	კვ	კვ	არა	ბლ	ბლ
9		დუკორბიული პურკლის ნატეხი, უფერული, № 2800-67		ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	არისარა		არა	არის	კვ	კვ	არა	ბლ	ბლ
10		ბოთლი, მღვრიე, მომწვანო, № 935-66		ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	არისარა		არა	არის	კვ	კვ	არა	ბლ	ბლ
11	თბილისი, ერეკლე II-ის სახ. მოედანი	პურკლის ნატეხი, მომწვანო-მოცის- კო, № 2-510-56		ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	არის	კვ	არა	არის	კვ	კვ	არის	ბლ	ბლ
12		სურა, ტალღური, უფერული, № 2- 1495-57		ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	არის	კვ	არა	არის	კვ	კვ	არის	ბლ	ბლ
13		პურკლის კედლის ნატეხი, ცისფერი, № 2-1066-57		ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	არისარა		არა	არის	კვ	კვ	არის	ბლ	ბლ
14	მესხეთა, სე- ტოქიველთან	ლაქენილსარტედიანი ნატეხი, მომწვანო, მშპ, № 2878		ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	არისარა		არა	არის	კვ	კვ	არის	ბლ	ბლ

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
15	გრემი	სურის ნატეხი, მომწვანი, სსპ, № 94—66—68 სურის ნატეხი, მოცისფრო, სსპ, № 94—66—83 სურა, შუკი მწვანე, სსპ, № 4277 სურა, მომწვანი-მოყვითალო, სსპ, № 4277 სურა, უფერული, სსპ, № 4277 ბოთლი, დამკვნილსარტყელიანი, უფერული, სსპ, № 4277	XVI—XVII სს	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	არის კვ	არა	არის	კვ	კვ	კვ	არა	ბლ	ბლ
16	ვარაღაჭი		XVII—XVIII სს	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	არის კვ	არა	არის	კვ	კვ	კვ/ყო- ცარა	ბლ	ბლ
17			ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	არის კვ	არა	არის	კვ	კვ	კვ	კვ	ბლ	ბლ
18			ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	არის კვ	არა	არის	კვ	კვ	კვ	არა	ბლ	ბლ
19			ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	არის კვ	არა	არის	კვ	კვ	კვ	არა	ბლ	ბლ
20				ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	ბლ	არის კვ	არა	არის	კვ	კვ	კვ	არა	ბლ	ბლ

XVI—XVIII სს შირის კერპლის ნიმუშთა ქიმიური შედეგნილობა % - ზი

№	ალმინიუმის აღვლი	ნიუთის დასახელება №	პერიოდი	SiO ₂		Al ₂ O ₃		Fe ₂ O ₃		CaO		MgO		SO ₃		MnO		TiO ₂		Na ₂ O		K ₂ O			
				4		5		6		7		8		9		10		11		12		13		14	
1	გუდარები	კურკლის ნატები, უფერული, სსპ, № 2-58-580	XVII XVI-XVIII სს.	4	64,71	2,99	0,76	5,79	2,22	0,59	0,82	0,14	19,45	2,35											
2	თბილისი, დედაციხე	სურა, ტალღური, ბუქი ლურჯი, № 4780-69			63,88	3,39	0,96	10,98	3,94	1,02	0,21	0,12	13,55	1,55											
3		სურა, შვედნი, № 2433-67			63,87	3,78	0,97	8,09	2,84	0,51	1,63	0,12	15,65	2,40											
4		ქილა, უფერული, № 3086-67			66,83	1,56	0,64	8,64	4,17	0,39	0,42	0,12	15,15	1,90											
5		ბოთლი, დეკონსტრუქციონი, უფერული, № 2739-67	XVII-XVIII სს.	4	62,68	1,44	0,96	9,86	4,77	0,31	1,05	0,12	16,75	1,80											
6		ბოთლი, დეკონსტრუქციონი, ცისფერი, № 3086-67			64,03	4,04	0,96	7,98	4,82	0,34	0,42	0,16	15,50	1,90											
7		მთარა, თაფლისფერი, № 1269-66			64,26	3,89	0,86	6,93	4,92	0,72	1,26	0,24	15,85	1,70											
8		დეკონსტრუქციონი, კურკლის ნატები, უფერული, № 2803-67			65,00	4,66	0,64	4,58	2,86	0,35	0,42	0,02	18,95	2,25											
9		დეკონსტრუქციონი, კურკლის ნატები, უფერული, № 2800-67	XVII-XVIII სს.	4	66,97	3,25	0,75	7,66	1,78	0,34	1,25	0,16	15,00	2,75											
10		ბოთლი, მღვრიე, მომწვანო, № 935-66			58,80	7,50	0,97	22,59	3,65	1,15	0,61	0,32	0,65	4,00											
11	თბილისი, ერეკლე II სს. მოედანი	კურკლის ნატები, მომწვანო-მოცისფერი, № 8-510-56			64,85	3,33	1,02	9,86	2,81	0,85	1,05	0,24	13,95	1,85											
12		სურა, ტალღური, უფერული, № 8-1495-57	XVII-XVIII სს.	4	64,32	1,82	0,68	10,84	2,99	0,61	1,47	0,08	15,20	1,65											
13		კურკლის კედლის ნატები, ცისფერი, № 8-1066-57			62,27	4,44	0,76	5,56	4,00	1,36	0,63	0,24	18,65	2,00											

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
14	მეტა სკე- ტიკოვლან გაბი	ლაშქის კედლის ნატეხი, მომწვანი, სპ, № 287ა	XVII-XV:II სს.	66,64	1,51	1,94	10,34	2,67	0,84	0,84	0,24	15,00	0,50
15		სურის ნატეხი, მომწვანი, სპ, № 94 — 66—68	XVI-XVII სს.	61,06	4,87	2,21	3,23	2,50	0,73	0,84	0,28	21,50	0,90
16		სურის ნატეხი, მოცისფრო, სპ, № 94—66—83	XVII-XVIII სს.	63,36	4,71	1,93	6,65	1,83	2,43	0,71	0,16	15,90	1,90
17	ყარაღაი	სურა, მუქი მწვანე, სპ, № 4277		64,24	3,16	0,97	6,77	2,29	0,94	1,02	0,12	17,70	2,65
18		სურა, მომწვანო-მოყვითალო, სპ, № 4277		64,13	2,02	0,81	9,45	1,93	0,72	1,02	0,12	17,20	2,60
19		სურა, უფერული, სპ, № 4277		64,41	3,50	0,85	7,01	2,37	0,51	1,63	0,12	16,75	2,65
20		მოთლო, ღაგნილსარტეფიანი, უფე- რული, სპ, № 4277		63,24	2,49	0,51	9,55	4,65	0,94	0,92	0,12	14,90	2,45

М. Н. ЧХАТАРАШВИЛИ

СТЕКЛЯННАЯ ПОСУДА СРЕДНЕВЕКОВОЙ ГРУЗИИ

Резюме

Рассмотренные в монографии стеклянные сосуды происходят из следующих пунктов Восточной Грузии — Дманиси, Гударехи, Уджарма, Тбилиси, Рустави, Болниси—Ламази Гора, Икалто, кахетский Карагаджи. В виде аналогии к ним использованы материалы из Мцхета, Урбниси, Иврис Сиони, Греми, стеклоделательных мастерских — Орбети и Натбеури, а также из Западной Грузии.

Посуда рассмотрена по хронологическим группам (карта). Материалы в этих группах расположены по их назначению и технике изготовления, выделены типы и подтипы по форме и художественной отделке. При датировке мы широко пользовались аналогичными материалами из других стран. Однако, решающее значение придавали преимущественно стратиграфическим данным и местным датированным памятникам.

С целью химико-технологического изучения были отобраны 68 проб стеклянной посуды почти из всех вышеуказанных пунктов. Химико-количественные и полуколичественные спектральные анализы были проведены в лабораториях научно-технического объединения «ГрузНИИИстром». Результаты анализов обработаны заведующими указанными лабораториями, канд. химич. наук С. Н. Папуашвили и А. Г. Гегенава. В результате проведенной работы (таблицы 1—6) установлено, что исследованные образцы в основном, представляют собой стекла системы $\text{Na}_2\text{O}-\text{CaO}-\text{SiO}_2^1$.

Глава I. Раннесредневековая (IV—X вв.) стеклянная посуда делится на 4 основные группы.

1. Бальзамарии. I—IV типы выдутые в форме, а V—XI — свободнодутые. I тип — табл. I,1; II,1; II тип — табл. II,4; III — табл. I,3; IV — табл. II, 5,7; V — табл. I,5; VI — табл. I,2; VII — табл. II,3; VIII — табл. II,2; IX — табл. I,6; X — табл. I,4; XI — табл. II,6. Бальзамарии в основном, представлены из могильников Рустави IV—V вв. Из II типов (14 бальзамариев) I, V и VI типы характерны, в основном, для позднеантичного периода, но по условиям их обнаружения, датируются IV в. По аналогиям IV в. датируются VIII, IX и X типы. Большинство бальзамариев, по видимому, изготовлено на месте. I и VI типы завезены из Сирии, а IV тип — из Ирана или из Ирака. Один бальзамарий (тип XI) VI—VIII вв. происходит из Руставской крепости и по одному бальзамарию (тип IV) VIII—X вв. — из Руставской крепости, Дманиси и Тбилиси.

2. Столовая посуда представлена сосудами для питья (9 типов). I (табл. III, 1—7) и II типы (табл. III, 8), литые в форме. I тип

¹ Подробно см. А. Г. Гегенава, С. Н. Папуашвили, М. Н. Чхатарашвили, Исследование химического состава стеклянной посуды средних веков, найденных в Грузии. сб. «Вопросы археологии Грузии, II», Тб., 1978.

(до 100 обломков) — толстостенные чаши со шлифованными фасетками — по аналогиям и по стратиграфическим данным датируются VI—VIII вв. Большинство этих чаш местные, но имеются и привозные из Ирана и Византии (табл. III, 9, 10). Также датируется и II тип — гладкие чаши, которые считаем характерным только для грузинского стекла. III, IV, V, VI и VII типы свободнодутые сосуды. III тип (табл. II, 8) характерен для позднеантичного периода, но по условиям обнаружения датируется IV в. и, видимо, импортный. IV тип (табл. II, 9—11) — сосуды с каплями синего стекла датируются IV—V вв. В Западной Грузии найдены в большом количестве, в Восточной же всего несколько обломков (Рустави, Мцхета, Урбинси), которых считаем импортным. V тип — стаканы с ножками встречаются на всем протяжении раннего средневековья. Обнаруженные в Восточной Грузии стаканы делятся на 3 подтипа: 1 — датируется VI—VIII вв. (табл. IV, 1, 2), 2 — VIII—X вв. (табл. IV, 3), 3 — V—IX вв. (табл. IV, 4, 5), VI тип (табл. IV, 6, 7) пиалы, украшенные нитками, а VII (табл. IV, 8) — сосуды с вытянутыми бугорками датируются VIII—IX вв. VIII и IX типы выдуты в форме. VIII тип (табл. V, 1) представлен в большом количестве, датируется IX—X вв. Эти сосуды являлись предметом экспорта (Н. Угрелидзе). IX тип (табл. IV, 9) известен только из Тбилиси и датируется VIII—X вв.

3. Лампады. Представлены 2 типа лампад. I тип — лампы с ножками вставленные в металлические гнезда, делятся на 2 подтипа. 1 — табл. V, 6—9 и 2 — таб. V, 10, 11. Они, в общем, относятся к VI—X вв, но даты отдельных экземпляров уточняются по месту находки. II тип — лампы с ушками (табл. V, 2—5). Большинство относятся к концу раннего средневековья (IX—X вв.).

4. Аламбики — алхимические сосуды (3 экземпляра). Один Руставский аламбик (табл. V, 13), по аналогии из Двина датируется X—XI вв., а второй (табл. V, 12) по-видимому, импортированный из Ирана (г. Рей) — IX—X вв. Мцхетский аламбик (табл. V, 14) по условиям его обнаружения датируется VI—VIII вв.

Глава II. Среднефеодальная (XI—XIII вв.) стеклянная посуда делится на 5 основных групп. Все они свободнодутые.

1. Среди столовой посуды выделяются бокалы (5 типов). I тип (табл. VI, 1, 2) датируется XI—XIII вв.; II, 1 тип (табл. VI, 3—6), II, 2 (табл. VI, 7—10) и II, 3 (табл. VI, 11, 12) — XI—XIII вв. и являлись предметом экспорта в Сев. Кавказ (Е. И. Крупнов, В. А. Кузнецов). III тип (табл. VI, 13—16) датируется XI—XIII вв., но характерен больше для XII—XIII вв. IV (табл. VII) и V (табл. VIII) типы относятся к XII—XIII вв., главным образом к XIII в. Они характерны для грузинского стекла. III и IV типы являлись предметом экспорта.

Кувшины 3 типа: I (таб. IX, 1—3, 5), II (таб. IX, 4) и III (таб. IX, 6, 7) типы датируются XI—XIII вв. Они характерны для производства Тбилиси.

Бутылка (табл. IX, 8), характерна для Руставского стекла и датируется XII—XIII вв. Солонки (таб. XI, 6—9), в общем, датируются XI—XIII вв. 2. Флаконы. I, 1 тип (табл. X, 1) и I, 2 (таб. X, 2, 6, 9), датируются XI—XIV вв., но характерны для XII—XIV вв. Руставский флакон XIII в., украшен нитками, что характерно только для руставского производства. II (табл. XI, 1, 2) и III типы (таб. XI, 4, 5) в общем, датируются XI—XIII вв.

3. Фляги — представлены образцами из Дманиси и Болнис (XI—XIII вв.).

4. Лампады (табл. XI, 3). Продолжают бытовать лампы с ушками, отличающиеся от раннесредневековых образцов цветом стекла и качеством изготовления.

5. «Шибакы» — принадлежность для люльки (таб. XI, 10—12).

Глава III. Позднесредневековая стеклянная посуда делится на 5 основных групп. Все они изготовлены выдуванием.

1. Столовая посуда — кувшины, бутылки. Они характеризовались простыми или разнообразно украшенными высокими горлышками: I тип — таб. XII, 1; II, 1 — таб. XII, 2; XIV, 3; XIII, 1, II, 2 — таб. XIII, 7; XIV—4; III, 1 — таб. XII, 3; XIII—1—3; III, 2 — таб. XIII, 4, 5; XIV, 6, 7; III, 3 — таб. XIII, 6; XIV, 2; IV — таб. XV, 3; V — табл. XV, 1; XII, 3; XVIII, 3; VI — табл. XVI, I и VII тип — табл. XV, 2.

2. Банка — таб. XVI, 2; 3. Фляга — таб. XVI, 5;

4. Декоративная посуда из бесцветного стекла богато украшенная синим стеклом. I тип — таб. XVIII, 1; II — таб. XVIII, 2; XIX, 1—3; III — таб. XIX, 4—8; V тип — таб. XVII, 4, 5.

5. Лампада (табл. XVII, 1) с ушками (Мцхета) датируется XVII—XVIII вв.

Стеклянные сосуды Грузии позднего средневековья по аналогиям, главным образом, Иранским, и с учетом условий их обнаружения датируются XVI—XVIII вв.

В отличие от античного периода, для которого характерно существование стандартных форм стеклянной посуды, в средних веках, в особенности, в XI—XIII вв. стеклянные изделия наряду с общими чертами, проявляют больше локальных особенностей. Посуда раннефеодального периода по многим признакам (цвет, способы украшения) имеет сходство с позднеантичными образцами. Среди столовой посуды ранне и среднефеодального периода своим многообразием выделяются сосуды для питья. В раннефеодальном периоде встречаются, в основном, тонкостенные, голубовато-зеленые или толстостенные, зеленые глубокие пиалы, которые украшены разнообразно: цветными каплями, фасетками, нитками, вытянутыми бугорками и волнообразными линиями. На протяжении всего периода встречаются стаканы с ножками. Формы сосудов для питья среднефеодального периода разнообразны, нарядны и изящны. Изготовлены они, главным образом, из бесцветного или разных оттенков зеленого стекла. И в этом периоде имеются пиалы не только гладкие, и более высокие, также гладкие стаканы. Однако, основным типом являются высокие бокалы на подставках, которые возможно представляют собой развитие конструкции стаканов с ножками, которые доживают до конца раннефеодального периода. Что же касается украшений, они более разнообразны в раннефеодальном периоде. В среднефеодальном периоде стеклянную посуду, в основном, украшают только нитками и спиральными бугорками, часто цветными.

Рассмотрение археологического стекла, его химико-технологическое исследование, так же использование письменных источников и взаимосопоставление всех этих материалов показало, что в ранне и среднефеодальном периоде производство стекла в Грузии находилось на высоком уровне. В отличие от других стран (Древняя Русь, Средняя Азия), где производство стекла считалось исключительно городским ремеслом, в средневековой Грузии производство стекла засвидетельствовано как в больших (Тбилиси, Рустави, Мцхета, Дманиси) так

и в маленьких (Карсани, Натбеури) городах, а также в сельской местности (Орбетн) и при монастырях («Иамази Гора», Гударехи, Хашми) и т. д.

После XIV в. производство грузинского стекла сокращается и приходит в постепенный упадок. Возрождение производства грузинского стекла намечается с XVI в. В XVI—XVIII вв. и в Грузии встречаются те же формы и украшения, которые были распространены и в других странах. Производство стекла зафиксировано в Грени, Тбилиси и Карагаджи.

На примере археологического стекла показано, что городища Грузии с раннего средневековья имели широкую культурную и торгово-экономическую связь как между собой, так и с производственными центрами соседних и дальних стран: выделены как завезенные, так и экспортировавшиеся изделия.

M. N. CHKHATARASHVILI

THE GLASSWARE OF MEDIEVAL GEORGIA

Summary

The glass vessels discussed in the present monograph have come from the East Georgia. The glassware has been examined according to chronological groups (Map). The materials in these groups have been arranged according to their designation and the technique of their manufacture, the types and sub-types have been singled out according to their shape and decoration. In dating we used widely analogous material from other countries. However, decisive importance has been attached to the stratigraphic data and the dated sites.

For the purpose of chemical investigation 68 samples of glass vessels were selected. As a result of chemico-quantitative and semi-quantitative spectral analysis (Pl. 1—6) it has been ascertained that the investigated samples on the whole represent glass of the system — $\text{Na}_2\text{O}-\text{CaO}-\text{SiO}_2$.

Chapter I. Early Medieval (IV—X cc.) glassware has been divided into 4 principal groups.

1. Flasks. Types I—IV are blown into moulds, and V—XI are free blown. The flasks are mainly represented from burial grounds in Rustavi dating from the IV—V cc. Out of the 11 types—I (pl. I, 1, II, 1), V (pl. I, 5) and VI (pl. I, 2) are mainly characteristic of the late Roman Age, but according to the conditions of their discovery, they are dated IV c. From analogues types VIII (pl. II, 2), IX (pl. I, 6) and X (pl. I, 4) are dated IV c. Most of the flasks have apparently been manufactured locally. Types I and VI have been imported from Syria, and type IV (pl. II, 5, 7) — from Iran or Iraq. One flask (type XI — pl. II, 6) dating from the VI—VIII cc. comes from Rustavi Fortress and single flasks (type IV) VIII—X cc. — from Rustavi Fortress, Dmanisi and Tbilisi.

2. Table-ware are represented by drinking glasses (9 types). Types I (pl. III, 1—7) and II (pl. III, 8) blown into moulds. Type I — thickwalled cups with polished facets — they have from analogues and stratigraphical data been dated VI—VIII cc. Most of these cups are local but there are some imported from Iran and Byzantium (pl. III, 9, 10). Type II — undecorated cups (VI—VIII cc.). Types III, IV, V, VI and VII are freeblown vessels. Type III (pl. II, 8) is characteristic of the late Roman Age but, according to the conditions of its discovery, it has been dated IV c. and seems to be an import. Type IV (pl. II, 9—11)—vessels with drops of dark blue glass have been dated IV—V cc.

Type V — glasses with stems are met with throughout the early Middle Ages. The cups discovered in East Georgia have been divided into 3 sub-types: the first is dated VI—VIII cc. (pl. IV, 1, 2), the second — VIII—X cc. (pl. IV, 3) the third — V—IX cc. (pl. IV, 4, 5). Type VI (pl. IV, 6, 7) — bowls with a thread decoration, and VII — (pl. IV, 8) — vessels with extended knobs are dated VIII—IX cc. Types VIII and IX are mouldblown. Type VIII (pl. V, 1), represented in a large quantity, is dated IX—X cc. These vessels were destined for export (N. Ugrelidze). Type IX (pl. IV, 9) is known only from Tbilisi and has been dated VIII—X cc.

3. Lamps. 2 types of lamps are represented. Type I — lamps with feet, set in metal sockets are divided into 2 subtypes (pl. V, 6—9 and 10, 11). They generally date from VI—X cc. and the dates of the individual examples have been determined more precisely from the place of their discovery. The second type of lamp is with handles (pl. V, 2—5). The majority date back to the end of the early Middle Ages (IX—X cc.).

4. Alambics — alchemic vessels. One alambic from Rustavi (pl. V, 13) is dated X—XI cc., the second (pl. V, 12), apparently imported from Iran (Rayy) — IX—X cc. The alambic from Mtskheta (pl. V, 14) has been dated VI—VIII cc.

Chapter II. Medieval glassware (XI—XIII cc.) has divided into 5 principal groups. All of them are freeblown vessels.

1. Among the table vessels (goblets, jugs—pl. IX, 1—7, bottles—pl. IX, 8, salt-cellars—pl. XI, 6—9) 5 types of goblets are distinguished. Type I (pl. VI, 1, 2) is dated XI—XIII cc.: type II—1 (pl. VI, 3—6); II—2 (pl. VI, 7—10) and II—3 (pl. VI, 11, 12) — XI—XIII cc. and were exported to the North Caucasus (E. I. Krupnov, B. A. Kuznetsov). Type III (pl. VI, 13—16) is dated XI—XIII cc. but is more characteristic of XII—XIII cc. Types IV (pl. VII) and V (pl. VIII) have been dated XII—XIII cc., chiefly XIII c. They are characteristic of Georgian glass. Types III and IV were exported articles.

2. Flasks. Types I—1 (pl. X, 1) and I—2 (pl. X—2, 6, 9) have been dated XI—XIV cc., although they are more characteristic of XII—XIV cc. A Rustavi XIII c. flask is decorated with a thread ornament characteristic of only Rustavi manufacture. Types II (pl. XI, 1, 2) and III (pl. XI, 4, 5) have been dated XI—XIII cc. 3. Oval flasks (XI—XIII cc.). 4. There still exist the lamps of the XI—XIII cc. (pl. XI, 3) with handles, differing from the Early Medieval vessels in the colour of the glass and the quality of manufacture. 5. «Shebaki» — urinal — belonging to a cradle (pl. XI, 10—12).

Chapter III. Late Medieval glassware has been divided into 5 principal groups (pl. XII—XIX). The glassware was produced by the blowing technique.

1. Tableware — Jugs, bottles. They are characterized by smooth or variously decorated long necks. 2. Jar. 3. Oval flask. 4. Decorated vessels of colourless glass richly ornamented with dark blue glass. 5. Lamp. All these vessels have been dated XVI—XVIII cc.

In contrast to the Antique Age which is characterized by the existence of standard for glass vessels in the Middle Ages, especially in XI—XIII cc., objects made of glass show more local peculiarities along with the common features. Early medieval glassware shown many signs of similarity (colour, ways of decoration) with the late-antique samples. Among the tableware of the Early and Medieval periods drinking vessels are conspicuous for their variety. In the Early Medieval period we come across with deep bowls, mainly thinwalled, bluish-green or thickwalled and green, decorated with different coloured drops, facets, threads, extended knobs and wavy lines. During the whole period glasses with stems are met with. The shapes of the Middle Medieval drinking vessels are various, imposing and elegant. They are made chiefly of colourless glass or green glass of different shades. In this period there are bowles, too, but they are undecorated and taller and there are also plain beakers. However the main type is tall goblets on bases which perhaps show the development of the construction of glasses with stems which survive up to the end of the early feudal period. As to the decoration, it is more varied in the Early Medieval period. In the Medieval period glassware is mainly decorated only with threads and spiral knobs, often coloured.

An examination of the archeological glass, a chemico-technological investigation of it, also the use of literary sources and a comparison of all these materials, testify to the high level of glass manufacture in Georgia in the Early and Middle periods. On contrast to other countries (ancient Russia, Middle Asia) where glass production was considered an exclusively urban handicraft, there is evidence of glass manufacture in Medieval Georgia both in big towns (Tbilisi, Rustavi, Mtskheta, Dmanisi) and in small ones (Carsani, Natbeuri), and also in a country-place (Orbeti) and in monasteries («Lamazi Gora», Gudarekhi, Khashmi), etc.

After the XIV c. Georgian glass production declined and was gradually falling into decay. The revival of Georgian glass manufacture can be noticed from the XVI c. In the XVI—XVIII cc. in Georgia are found the same shapes and decoration, which are spread in other countries. Glass manufacture has been discovered in Gremi, Tbilisi and Karagadzi.

The archeological glass shows that from the Early Medieval period ancient Georgian towns had wide cultural and commercialeconomic connections both with each other, and with manufacturing centres in neighbouring and distant countries. Both goods for import and for export have been distinguished.

შემოკლებათა განმარტება

- გაცემ — საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია.
- მიმოხილვები — საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის მიმოხილვები.
- მსპა — მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის.
- სას — საანგარიშო არქეოლოგიური ზესია, საქართველოში ყოველწლიურად წარმოებული საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგებისაღმი მიძღვნილი სამეცნიერო ზესიის თეზისები.
- სინ — საქართველოს ისტორიის ნარკვევები
- სის — საქართველოს ისტორიის საკითხები
- სმამ — საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე.
- სსმმ — საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე.
- სსმამ — საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციები
- შსამ — ფეოდალური საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები.
- ანიმ — აზერბაიჯანის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმი.
- იიპ — ისტორიის ინსტიტუტის არქეოლოგიური ფონდი (ბაქო)
- თბიპ — თბილისის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი.
- თბაქს — თბილისის არქეოლოგიური ექსპედიციის საველე წიგნი.
- თიპ — თელავის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი.
- მმ — მცხეთის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი.
- რმ — რუსთავის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი.
- რამს — რუსთავის არქეოლოგიური ექსპედიციის საველე წიგნი.
- სიმ — სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმი (მოსკოვი).
- სსიმ — სომხეთის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმი.
- სსმ — საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი.
- ს. წ. — საველე წიგნი.
- ს. — სიმაღლე.
- АПА — Археологические памятники Армении.
- ИГАИМК — Известия Государственной Академии истории материальной культуры.
- ИМКУз — История материальной культуры Узбекистана.
- КСИА — Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР.
- КСИИМК — Краткие сообщения Института истории материальной культуры Академии наук СССР.
- МАК — Материалы по археологии Кавказа.
- МИА — Материалы и исследования по археологии СССР.
- МКАз — Материальная культура Азербайджана.
- СА — Советская археология.
- ТХАЭЭ — Труды Хорезмской археолого-этнографической экспедиции.
- ЮТАКЭ — Южно-Туркменстанская археологическая комплексная экспедиция.
- AJA — American Journal of Archaeology.
- SPA — A Survey of Persian Art from prehistoric times to the Present. Ed. A. Pope, Ackermann. vol. I—VI. London and New York, 1938—1939.
- JGS — Journal of Glass Studies. The Corning Museum of Glass.

ტაბულების აღწერა

- I. სანელასეხებლები, რუსთავი, ნაქალაქარი. 1. ტიპი I—IV ს. № 360. 2. ტიპი VI—IV ს. № 244. 3. ტიპი V—IV ს. № 2193. 4. ტიპი X—IV ს. № 59—42. 5. ტიპი V—IV—V სს. № 2133. 6. ტიპი IX—IV ს. № 2129.
- II. სანელასეხებლები, რუსთავი, ნაქალაქარი. 1. ტიპი I—IV ს. № 361. 2. ტიპი VIII—IV ს. № 1454. 3. ტიპი VII—IV—V სს., № 330. 4. ტიპი II—IV—V სს. № 329. 5. ტიპი IV, I—VIII—X სს. № 5297. 6. ტიპი X—VI—VIII სს. № 1656. 7. ტიპი IV, 2—VII—IX სს. თბილისი, სმ № I—54—21. სასმისები, რუსთავი: 8. ტიპი III—IV ს. № 362. 9—12. ტიპი IV—IV—V სს. №№ 1720, 1556, 04—74—1021.
- III. VI—VIII სს. ფაცეტებიანი (ტიპი I) და გლუვი (ტიპი II) სასმისები, რუსთავი. 1, 7. № 180. 2, 3—№ 494. 4—№ 469. 5—№ 1156. 6. — № 1640. 8 — № 1679. 9, 10 — № 1157.
- IV. სასმისები: 1. ტიპი V, I—VI—VIII სს. მცხეთა-სამთავრო. 2. ტიპი V, I—VI—VIII სს. რუსთავი, ნაიხვარი, № 399. 3. ტიპი V, 2—VII—X სს. რუსთავი, ნაიხვარი, № 1004: 4, 5. ტიპი V, 3—VI—IX სს. №1538. 6,7. ტიპი VI—VIII—IX სს, რუსთავი, ნაიხვარი №№ 3646, 04—75—2282. 8. ტიპი VII—VIII—IX სს. თბილისი, № 950, 801, 1110. 9. ტიპი IX—VIII—X სს. თბილისი, № ბ—1799—57.
- V. 1. სასმისი, ტიპი VIII—IX—X სს. თბილისი, № ბ—1827—57. 2—II, ლამპრები: 2—5. ტიპი II—IX—X სს. რუსთავი: №№487, 6045, 996, 1528. 6, 9. ტიპი I, I—VI—IX სს. ივალთო, № 900 ა 7, 8. ტიპი I, I—VI—VII სს. მცხეთა №№ 2732, 2828. 10, 11. ტიპი I, 2—VI—VII სს. რუსთავი, ნაქალაქარი, № 1400. 12—14. აღმზიკები: 12—№ 889, IX—X სს. რუსთავი. 13 — № 6345 — X—XI სს. რუსთავი. 14 — № 1094 — VI—VIII სს. მცხეთა.
- VI. სასმისები — XI—XIII სს. 1, 2. ტიპი I, თბილისი, № ბ—1475—57. რუსთავი: 3—6. ტიპი I, I №№ 457, 4143, 1503, 529. 7—10. ტიპი II, 2, №№ 3533, 4437, 1655, 2155. II—12. ტიპი II, 3, №№ 483, 1384. 13—16. ტიპი III, №№ 4013, 4111, 04—75—2061.
- VII. სასმისები, ტიპი IV—XII—XIII სს. I. სიონი, 2—9. რუსთავი, №№ 1915, 813, 6563, 5452, 1090, 889, 673, 3748.
- VIII. სასმისები, ტიპი V—XII—XIII სს. I. რუსთავი, სამარხი, № I—XIII ს. 2, 3. რუსთავი, ნაქალაქარი, № 1973. 4. რუსთავი, ნაიხვარი, № 7099, 7103. 5. თბილისი, № ბ—1399—57.
- IX. 1—7. სურები XI—XIII სს. თბილისი: 1 — 3, 5. ტიპი I — №№ 1—54—3585, შ—1327—56, შ—1110—56, შ—1303—56. 4. ტიპი II, № შ — 1110—56. 6, 7. ტიპი III, №№ ბ — 1742—57, ბ—1506—57. 8. ბოთლი — XI—XIII სს. რუსთავი № 1213.
- X. ფლკონები XII—XIII სს. I. ტიპი I, I—XIII სს. რუსთავი, სამარხიდან № 485. 2.— № 400. 3.— № 04—75—2072. 4.—№ 474. 5.— № 1839. 7—398. 8 — 3117. 9. ტიპი I, 2 № 1972 — რუსთავიდან, ხოლო 6 — სიონიდან.
- XI. 1, 2 ფლკონი, ტიპი II, რუსთავი № 817, 6097. 3. ლამპარი — XI—XIII სს. თბილისი, № ბ—1806—57. 4, 5. ფლკონი, ტიპი III—XI—XIII სს. თბილისი, № ბ—1679—57. რუსთავი № 1534. 6—9. სამარილე — XI—XIII სს. რუსთავი, №№ — 1502, 4670, 6344. შობაქი: 10. რუსთავი № — 4234. II — თბილისი № ბ—1276—57. 12. რუსთავი № — 1511.
- XII. სურები — XVI—XVIII სს. თბილისი, დედაციხე 1. ტიპი I — № 2848, 2768. 2. ტიპი II, № 654. 3. ტიპი III, № 689, 708.
- XIII. სურები — XVI—XVIII სს. თბილისი, დედაციხე: 1—3. ტიპი III, I, №№—2845, 691. 4, 5. ტიპი III, 2—№ 2845 ა^ა 6. ტიპი III, 3 — № 2845². 7. ტიპი II, 2 — №—653.

* ტაბულები შეასრულეს: ნ. თაფურიძემ და ბ. მჭედლიშვილმა; რუკა — კ. მელითაურმა, ფოტოები — ნ. არჩაძისა და ე. ალაბინისა.

- XIV. სერები — XVI—XVIII სს. თბილისი. 1. ტიპი II, 1 — ერეკლე II სახ. მოედანი № 1060—57. 2. ტიპი III, 3 — დედაციხე № 693, 707. 3. ტიპი II, 1, დედაციხე № 683. 4. ტიპი II, 2, დედაციხე № 654. 5. ტიპი I, II ძირქესლი, დედაციხე № 2768. 6, 7. ტიპი III, 2, ერეკლე II სახ. მოედანი, № 1062—57, 1061—57.
- XV. თბილისი, დედაციხე, XVI—XVIII სს. 1. ტიპი V, № 2539, 707. 2. ტიპი VII, № 682. 3. ტიპი IV, № 892. 4. დეკორატიული კერპლის ნატეხები, № 2800, 2802.
- XVI. თბილისი, დედაციხე, XVI—XVIII სს. 1. ტიპი VI, № 935. 2. ჭილა, № 3096. 3. პირ-ყელი. № 1270. 4. პირ-ყელი, № 2281. 5. შათარა, № 1269. 6. ძირ-ქესლი, № 2847.
- XVII. 1. ლამპარი — XVII—XVIII სს. მესხეთა № 2878. 2. ძირ-ქესლი, დედაციხე № 2099. 3. ტიპი V — ყარაღაჩი. 4, 5. ყელთა ნატეხები, ღალღობილი ძაღვებით, დედაციხე, № 1272.
- XVIII. თბილისი, დედაციხე, XVII—XVIII სს. 1. დეკორატიული კერპლის ტიპი I, № 695, 2847. 2. ტიპი II, № 2848. 3. ბოთლი, ტიპი V, № 2539.
- XIX. თბილისი, დედაციხე, XVII—XVIII სს. დეკორატიული კერპლის ნიმუშები I—7, № 2426, 2845, 1265, 2800, 2803. 8. ძირ-ქესლი, № 2847.

ОПИСАНИЕ ТАБЛИЦ*

- I. Бальзамарии, Рустави, городище: 1. тип I—IV в, № 360. 2. тип VI—IV в, № 244. 3. тип V—IV в, № 2193. 4. тип X—IV в; № 59—42; 5. тип V—IV—V вв, № 2133. 6. тип IX—IV в, № 2129.
- II. Бальзамарии, Рустави, городище: 1. тип I—IV в, № 361. 2. тип VIII—IV в, № 1454. 3. тип VII—IV—V вв, № 330. 4. тип II—IV—V вв, № 329. 5. тип IV, I—VIII—X вв, № 5297. 6. тип X—VI—VIII вв, № 1656. 7. тип IV, 2—VII—IX вв, Тбилиси, № 1—54: 21. Сосуды для питья, Рустави: 8. тип III—IV в; № 362. 9—12 тип IV—IV—V вв, №№ 1720, 1556, 04—74—1021.
- III. Пялы VI—VIII вв украшенные фасетками (тип I) и гладкие (тип II). Рустави: 1, 7—№ 180. 2, 3 №№ 491. 4—№ 469, 5—№ 1156, 6—№ 1640, 8—№ 1679. 9, 10 № 1157.
- IV. Сосуды для питья: 1. тип V, I—VI—VIII вв, Мухета-Самтавро. 2. тип V, I—VI—VIII вв; Рустави, крепость, № 399. 3. тип V, 2—VIII—X вв., Рустави, крепость, № 1004. 4, 5. тип V, 3—VI—IX вв, № 1538. 6, 7. тип VI—VIII—IX вв, Рустави, крепость, №№ 3646, 04—75—2282. 8. тип VII—VIII—IX вв, Тбилиси, №№ 950, 801, 1110. 9. тип IX—VIII—X вв, Тбилиси, № 1799—57.
- V. 1. тип VIII—IX—X вв, Тбилиси, № 1827—57. 2—11, лампы: 2—5. Тип II—IX—X вв, Рустави, №№ 487, 6045, 996, 1528; 6, 9. тип I, I—VI—IX вв, Икалто, № 900. а 7, 8 тип I, I—VI—VII вв. Мухета, №№ 2732, 2828. 10, 11 тип I, 2—VI—VII вв, Рустави, городище, № 1400. 12—14 алабники: 12 — № 889—IX—X вв, Рустави; 13 — № 6345—X—XI вв, Рустави. 14—№ 1094—VI—VIII вв, Мухета.
- VI. Сосуды для питья XI—XIII вв. 1, 2. тип I, Тбилиси, № 1475—57. Рустави: 3—6. тип I, 1, №№ 457, 4143, 1503, 529. 7—10. тип II, 2 №№ 3533, 4437, 1655, 2155. 11—12. тип II, 3, №№ 483, 1384. 13—16. тип III, №№ 4013, 4111, 04—75—2061.
- VII. Сосуды для питья, тип IV—XII—XIII вв. 1. Сионн; 2—9, Рустави: №№ 1915, 813, 6563, 5452, 1090, 889, 673, 3748.
- VIII Сосуды для питья; тип V—XII—XIII вв. 1. Рустави, могильник № 1—XIII в. 2, 3. Рустави, городище, № 1973. 4. Рустави, крепость, № 7099, 7103. 5. Тбилиси, № 1399—57.
- IX. 1—7 Графины XI—XIII вв, Тбилиси. 1—3, 5 тип I—№№ 1—54: 3585, 1327—56, 1110—56, 1303—56. 4. тип II, № 1110—56. 6, 7 — тип III, №№ 1742—57, 1506—57. 8. бутылка, XII—XIII вв, Рустави, № 1213.
- X. Флаконы XII—XIII вв. 1. тип I, I—XIII в., Рустави, № 485. 2 — № 400. 3 — № 04—75—2072. 4 — № 474. 5 — № 1839. 7 — № 398. 8 — № 3117. 9. тип I, 2, № 1972 из Рустави, а 6 — из Сионн.

* Таблицы исполнены Н. К. Топурдзе и Б. Н. Мchedlishvili, карта — К. Н. Мелли-таური; фото — Н. Н. Арчвадзе, В. В. Алабини.

- XI. 1.2 — флаконы, тип II, Рустави, № 817, 6097. 3. Лампады XI—XIII вв., Тбилиси, № 1806—57. 4.5 флаконы, тип III—XI—XIII вв.; Тбилиси, № 1679—57; Рустави, № 1534, 6—9. Солонки XI—XIII вв. Рустави, №№ 1502, 4670, 6344. «Шибакн» — принадлежность для люльки: 10 — Рустави, № 4234, 11 — Тбилиси, № 1276—57/12. Рустави, № 1511.
- XII. Графины XVI—XVIII вв., Тбилиси, цитадель: 1 — тип I, № 2848, 2768. 2. тип II № 654. 3. тип III, № 689, 708.
- XIII. Графины XVI—XVIII вв., Тбилиси, цитадель. 1—3 тип III, 1, №№ 2845, 691. 4, 5. тип III, 2 — № 2845, 4—5 6. тип III, 3, № 2845², 7. тип II, 2, № 653
- XIV. Графины XVI—XVIII вв. Тбилиси: 1. тип II, 1 — площадь им. Ираклия II, № 1060 57. 2. тип III, 3 — цитадель, № 693, 707. 3. тип II, 1, цитадель, № 683. 4. тип II, 2, цитадель, № 654. 5. тип I, II, цитадель, № 2768. 6, 7. тип III, 2, площадь им. Ираклия II, №№ 1062—57, 1061—57.
- XV. Тбилиси, цитадель, XVI—XVIII вв. 1. тип V, № 2539, 707. 2. тип VII, № 682. 3. тип IV, № 892. 4. обломки декоративных сосудов, №№ 2800, 2802.
- XVI. Тбилиси, цитадель, XVI—XVIII вв. 1. тип VI. № 935. 2. Банка, № 3096. 3. Горлышко, № 1270; 4. горлышко, № 2281. 5. фляга, № 1269, 6. поддоны, № 2847.
- XVII. 1. лампада XVII—XVIII вв., Мухета, № 2878. 2. поддоны, цитадель, № 2099. 3. тип V, Карагаджи. 4, 5 обломки горлышек, цитадель, № 1272.
- XVIII. Тбилиси, цитадель, XVII—XVIII вв. 1. декоративная посуда, тип I, № 695, 2847. 2. тип II, № 2848. 3. бутылка, тип V, № 2539.
- XIX. Тбилиси, цитадель XVII—XVIII вв, декоративная посуда: 1—7, — № 2426, 2845, 1265, 2800, 2803, 8 — № 2847.

**ტ ა ბ უ ლ ე ბ ი
ტ ა ბ ლ ი ც ე**

1

2

3

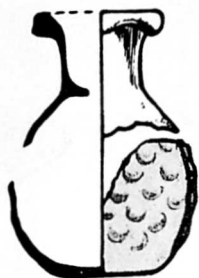
4

5

6

1

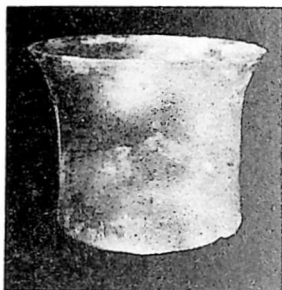
2

3

4

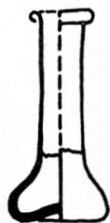
8

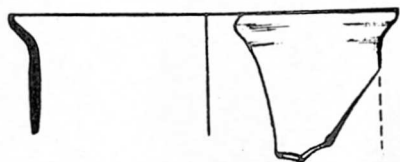
7

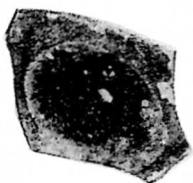
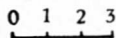
5

6

9

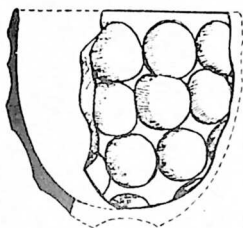
10

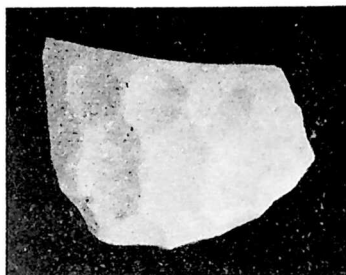
11

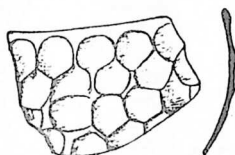
12

1

2

3

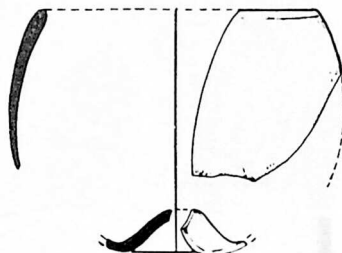
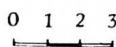
5

6

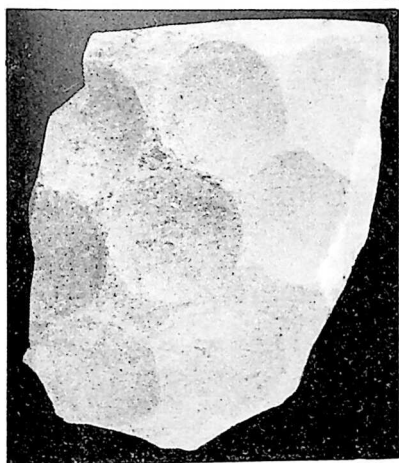
4

8

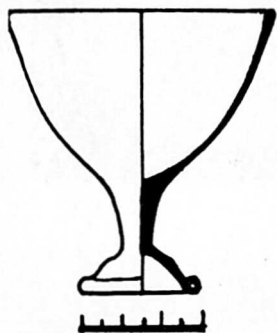
9

7

10

1

2

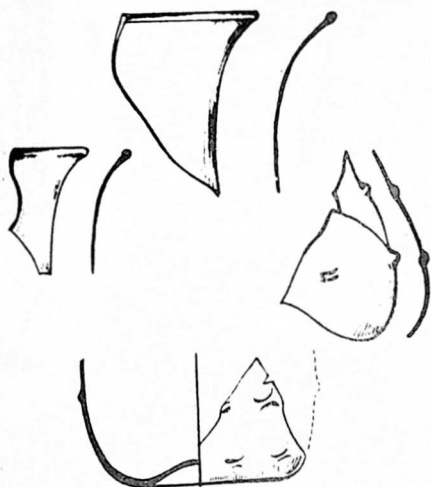
3

4

5

8

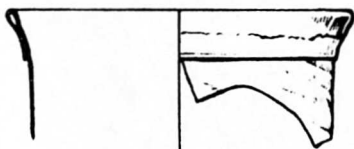
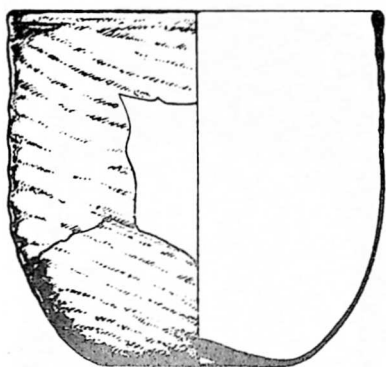
6

7

9

2

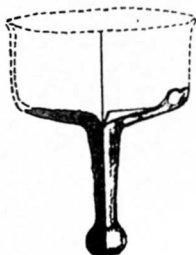
4

5

1

6

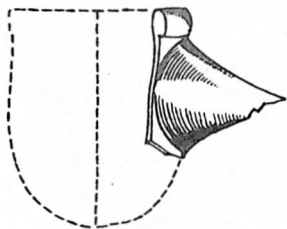
3

7

8

12

9

10

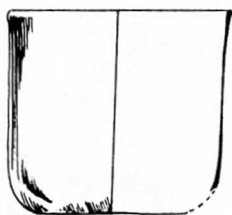
11

13

14

1

2

7

3

6

11

10

4

8

12

5

9

13

14

15

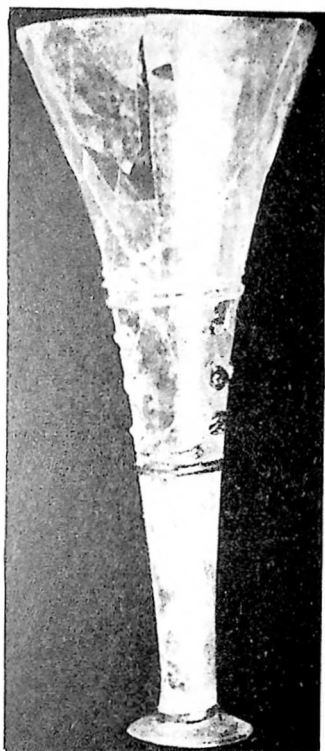

16

2

1

3

6

7

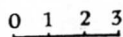
8

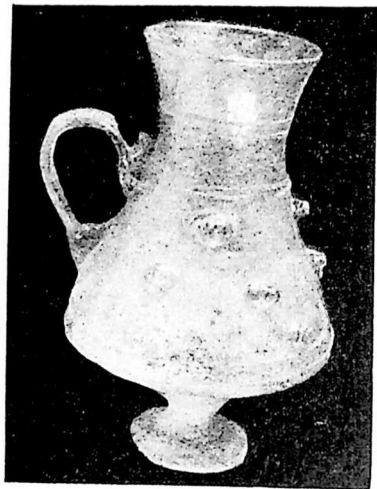
4

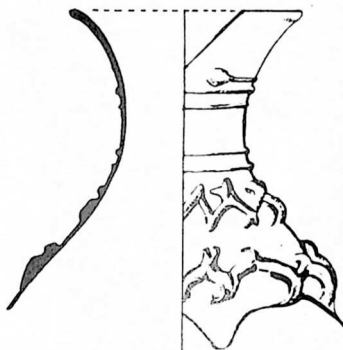
5

9

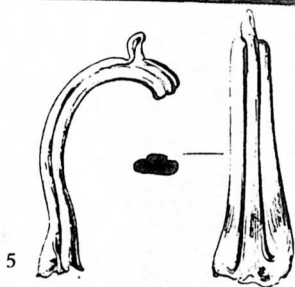
1

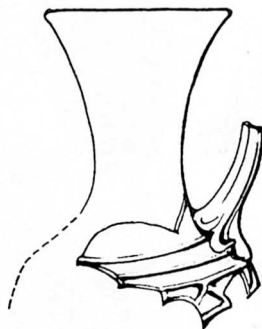
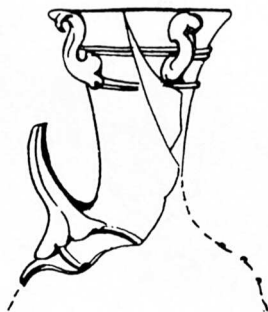
2

0 1 2 3

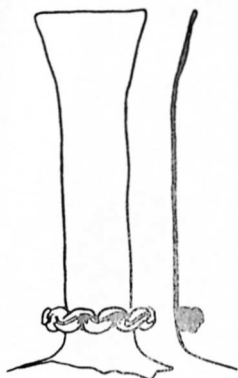
5

4

0 1 2 3

1

2

3

5

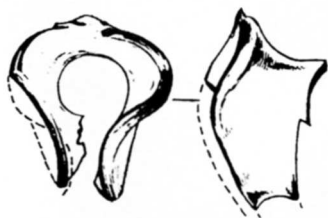
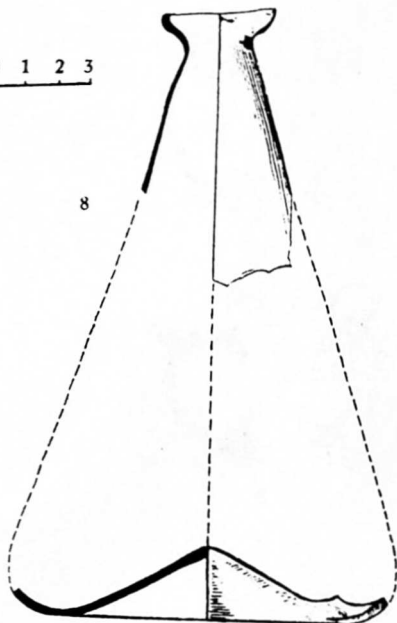
4

6

0 1 2 3

8

1

2

6

3

7

8

4

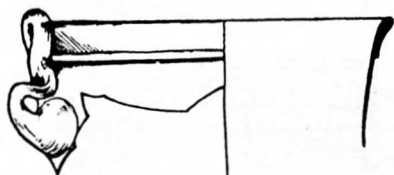
5

9

1

3

206

4

5

2

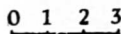
6

10

7

11

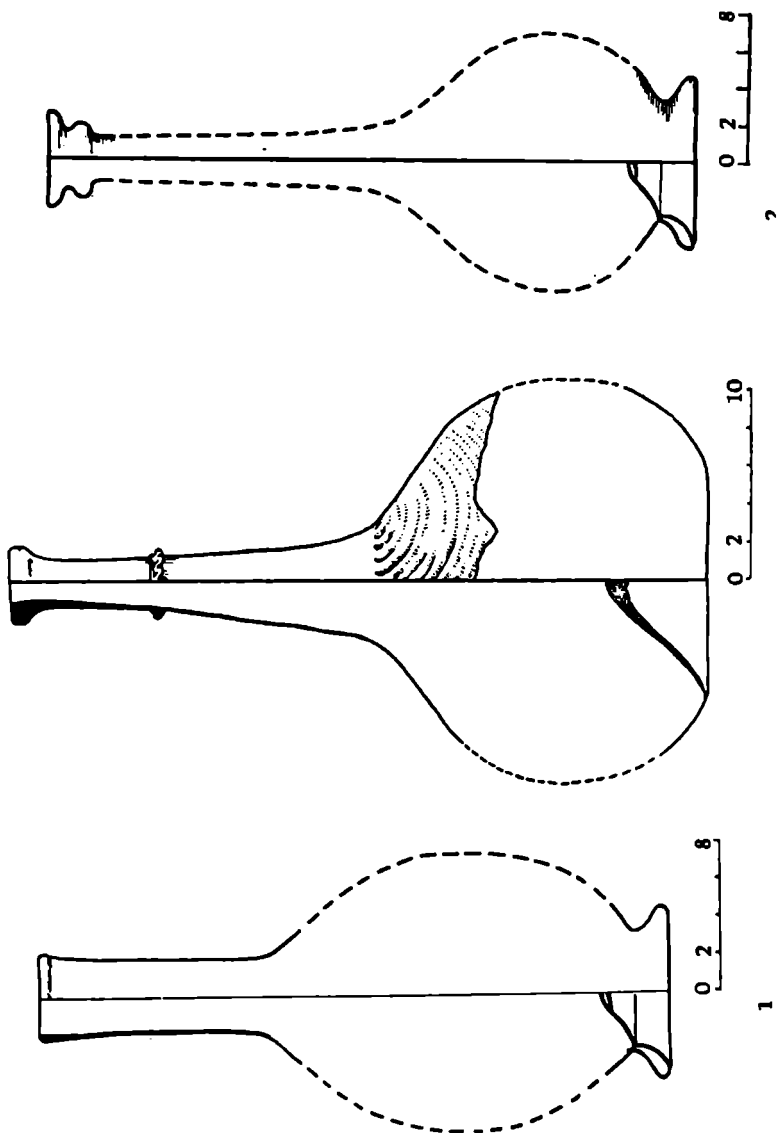
12

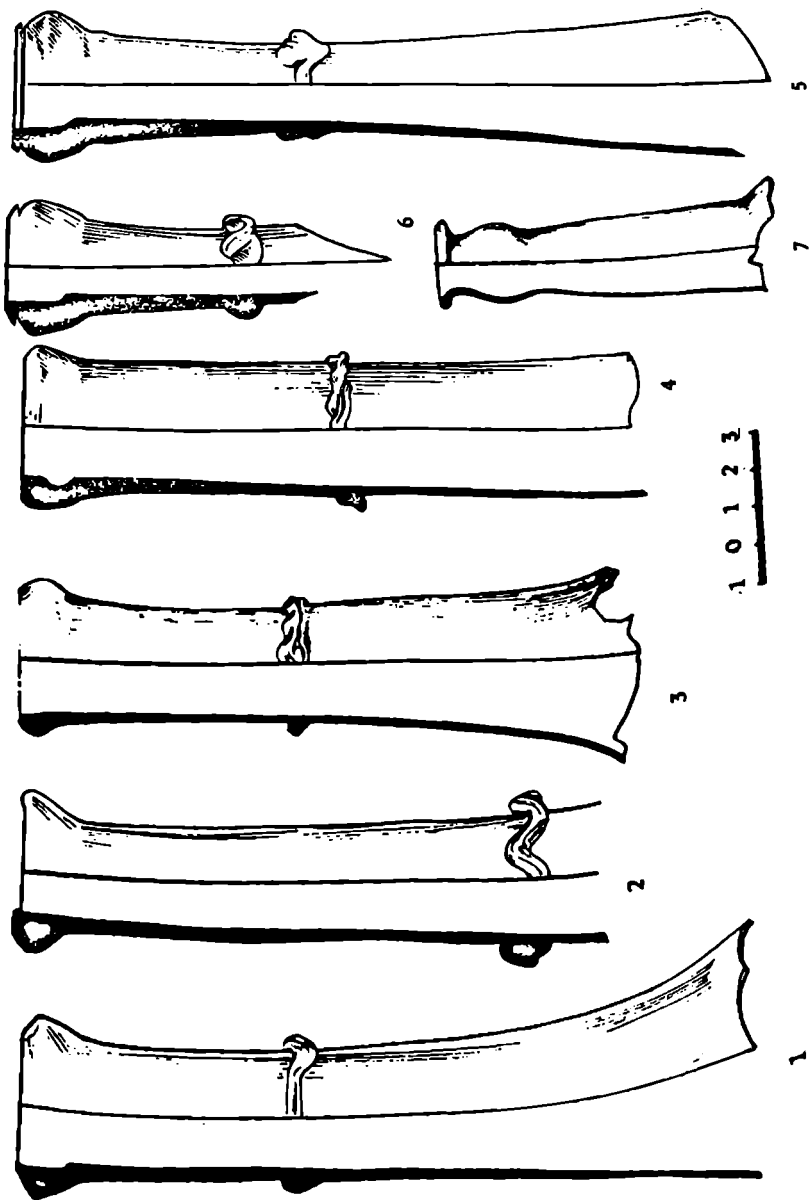

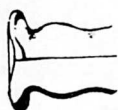
8

9

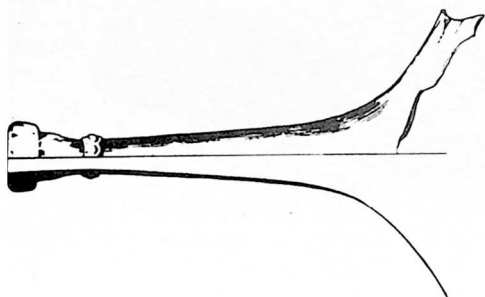

4

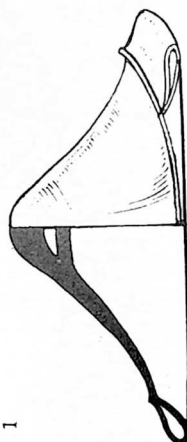
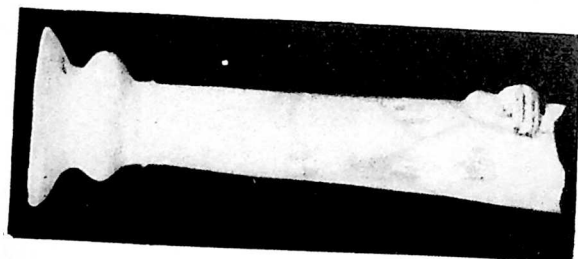

3

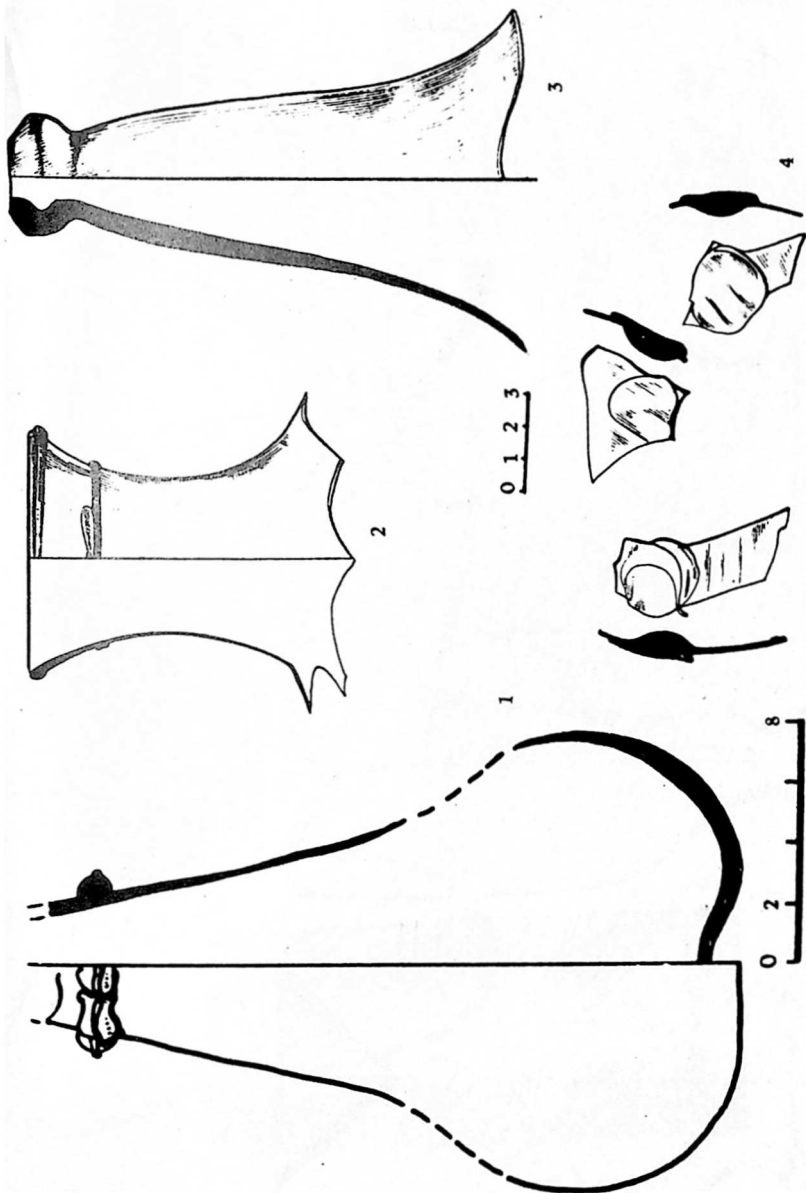

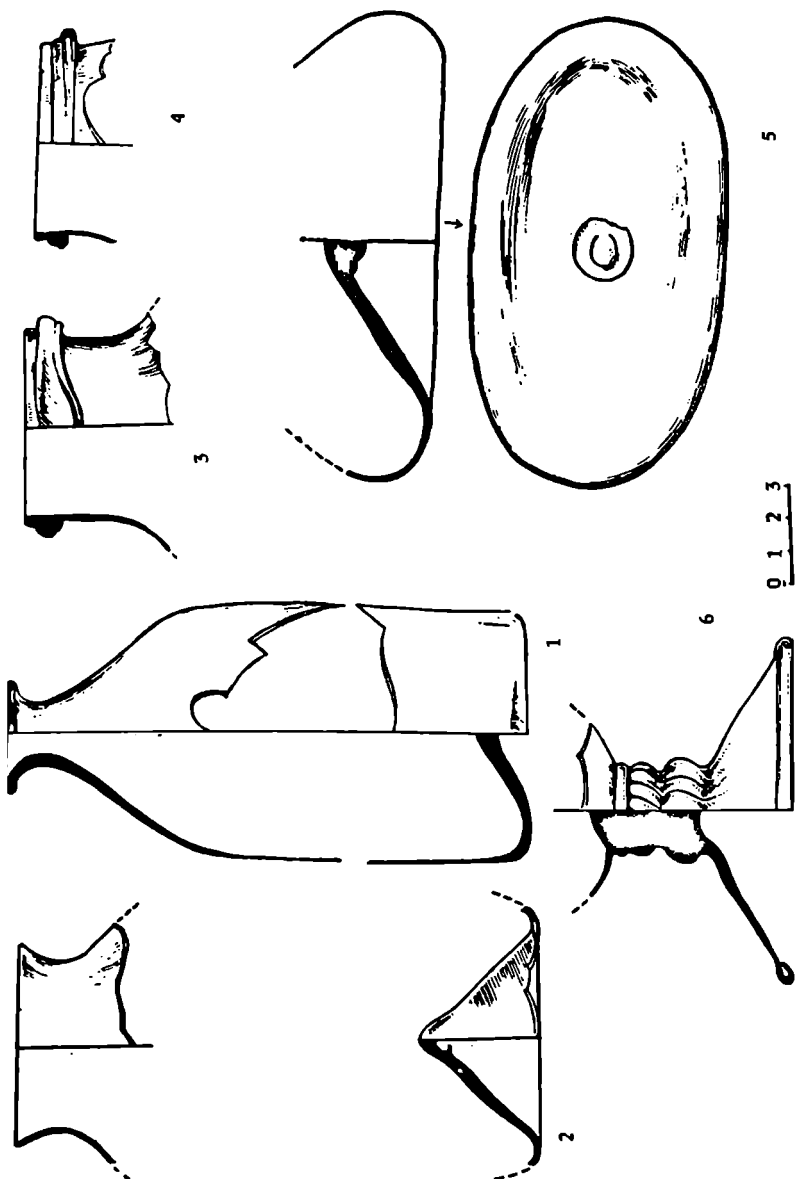
0 1 2 3

2

1

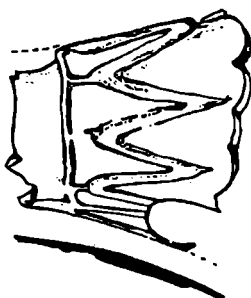

5

3

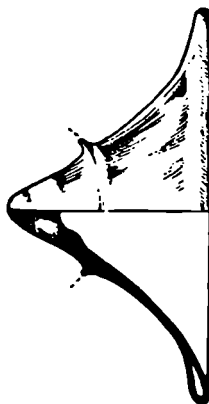
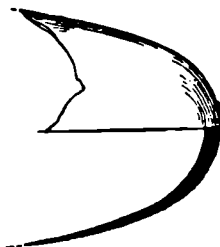
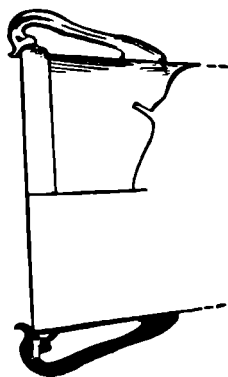
4

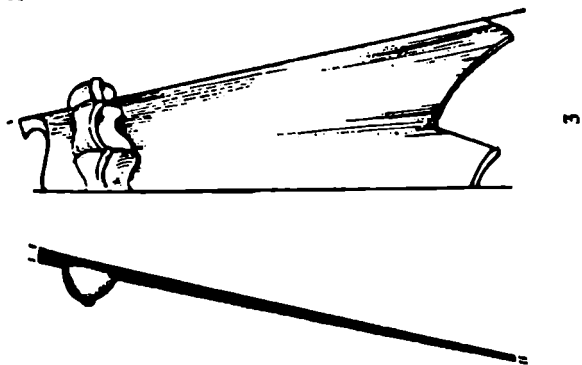
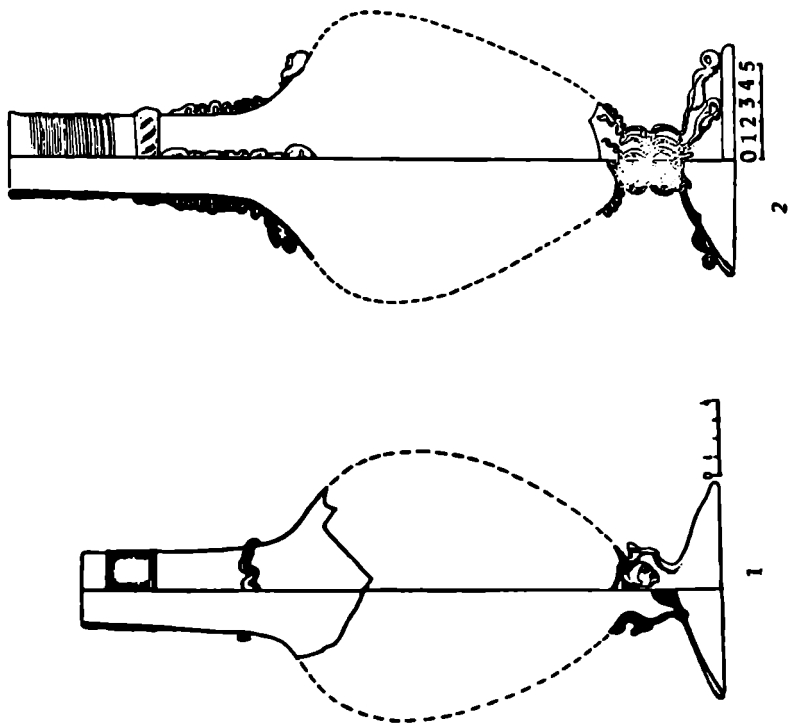
1

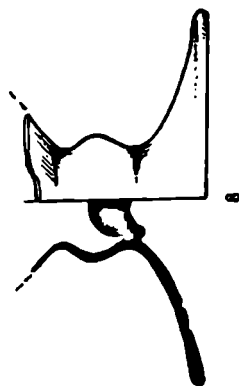
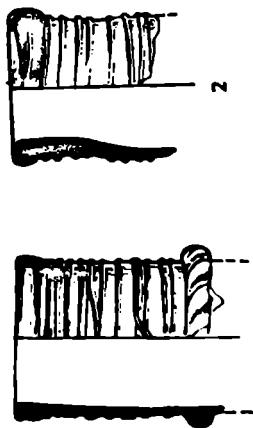

0 1 2 3

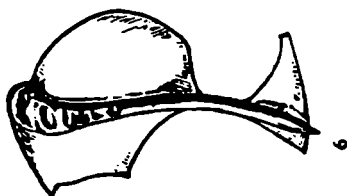

2

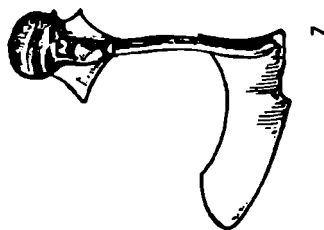

5

6

7

1 0 1 2 3

შინაარსი

შესავალი	3
პირველი თავი. ადრეფეოდალური ხანის მინის ჭურჭელი	8
სანეღსაცხებლეები	8
სუფრის ჭურჭელი	13
ლამპარი	29
ალამბიკი	32
მეორე თავი. შუაფეოდალური ხანის მინის ჭურჭელი	35
სუფრის ჭურჭელი	35
პირის საფარეშო და საათთიაქო ჭურჭელი	43
მათარა	46
ლამპარი	47
შიბაქი	49
მესამე თავი. გვიანფეოდალური ხანის მინის ჭურჭელი	49
სუფრის ჭურჭელი	49
ქილა	52
მათარა	52
დეკორატიული ჭურჭელი	52
ლამპარი	55
მეოთხე თავი. მინის ჭურჭლის ტექნიკისა და ტექნოლოგიისათვის	62
დასკვნა	67
ქიმიურ და სპექტრული ანალიზების ცხრილები	74
Резюме	86
Summary	90
შემოკლებათა განმარტება	93
ტაბულების აღწერილობა	94
Описание таблиц	95

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

გამომცემლობის რედაქტორი ლ. სიხარულიძე
ტექნოლოგიური ტ. ქაშუშაძე
მხატვარი გ. ნადირაძე
კორექტორი ნ. შაშულაშვილი

გადაეცა წარმოებას 7.10.1977; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 8.9.1978;
ქაღალდის ზომა $70 \times 108^{1/16}$; ქაღალდი № 1; ნაბეჭდი თაბახი 10,5;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 9.45;

უფ. 01164; ტირაჟი 1000; შეკვეთა № 3833;

ფასი 1 მან. 30 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19